

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Випуск № 5

Цей випуск приурочений
5-ій річниці з дня заснування
Інституту державного управління та
регіонального розвитку

*Випуск став можливим
завдяки фінансовій підтримці
Карпатського фонду*

Ужгород - 2002

ББК 66.5 +86

Р-32

УДК 323.1(477)+21

Науковий збірник присвячений висвітленню проблеми державного управління, регіоналістики та інтеграційних процесів, зокрема таким аспектам як економіка, право, політичні процеси, міжнародні відносини та проблеми інтеграції, історія та культура.

Склад редакційної ради:

доктор економічних наук, професор
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
доктор економічних наук, професор
доктор економічних наук, професор
доктор економічних наук, професор
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
доктор історичних наук, професор
доктор історичних наук, професор
доктор історичних наук, професор
доктор історичних наук, професор
доктор історичних наук, професор
кандидат історичних наук
кандидат економічних наук
кандидат історичних наук
кандидат історичних наук
кандидат історичних наук
кандидат історичних наук

Ярема В.І., - головний редактор;

Мікловда В.П.

Пітюлич М.І.

Бойко М.М.

Лендєл М.А.

Рєєнт О.П.

Вегеш М.М.

Болдижар М.М.

Данилюк Д.Д.

Віднянський С.В.

Задорожний В.Є.

Мандрик І.О.

Палінчак М.М.

Слава С.С.

Лемак В.В.

Скоблик В.П.

Ілько І.В.

Лендєл М.О. - відповідальний секретар.

Відповідальна за випуск: **М. Лендєл.**

ISBN 966-95984-1-9

© М. Лендєл, укладання, 2002

© Підприємство "Ліра"

З м і с т

Вступне слово

Микола Палінчак, ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ - ПЕРША П'ЯТІРКА!.....	5
---	---

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ІСТОРІЯ П'ЯТИРІЧЧЯ (1997-2002).....	8
--	---

Наукові статті

Державне управління та місцеве самоврядування

М. Кляп, І. Черленяк, Н. Прозорова, ВЗАЄМОДІЯ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	14
---	----

Ольга Кулачек, ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ: УКРАЇНА І СВІТОВИЙ ДОСВІД.....	19
---	----

Регіональна економіка та розвиток

Roman Zavadyak, THE SOCIAL CHARACTERISTICS OF RURAL ENTREPRENEURS IN TRANSCARPATIA: COMPARATIVE ASPECT.....	35
---	----

Василь Ярема, Олена Кочеткова, РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕГІОНІ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	40
--	----

Василь Ярема, Михайло Повідайчик, ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ В УМОВАХ УНІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ	44
---	----

Право

Олександр Гарагонич, ПРАВОВА ПРИРОДА ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ.....	48
---	----

Василь Лемак, ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ПОНЯТТЯ Й ТИПОЛОГІЗАЦІЯ.....	53
--	----

Іван Переш, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ.....	63
--	----

Вікторія Туряниця, ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТАТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ МЕНШИНОЮ В СЛОВАЧЧИНІ.....	68
---	----

Інтеграційні та регіональні політичні процеси

Микола Вегеш, Юрій Останець, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 1991 - 2002 РР.....	76
---	----

Віктор Вовк, УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ І СЦЕНАРІЇВ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ	86
--	----

Любов Дорош, Іван Сюсько, ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: РІК 2002 - ЗАВЕРШЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ?.....	103
--	-----

Мирослава Лендьел, РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І ПОЛІТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ: ОГЛЯД МЕТОДОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	116
---	-----

Роман Офіцинський, ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ 1990-Х РР. У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ.....	127
--	-----

ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ - ПЕРША П'ЯТІРКА !

Микола Палінчак,
*доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
директор Інституту державного управління
та регіонального розвитку
Ужгородського національного університету*

Процеси державної та регіональної політики в країні повинні бути поставлені на наукову основу. Ужгородський національний університет, що має найбільший науковий потенціал в Закарпатській області, не має морального

права пасивно спостерігати за процесами, які сьогодні проходять у нашому суспільстві. Від критики ми повинні перейти до активної участі у розв'язанні проблем.

Саме тому з ініціативи ректора університету професора Сливки В. Ю. у червні 1997 року в нашому університеті був створений науково-дослідний Інститут державного управління та регіонального розвитку.

Мета Інституту – забезпечувати наукові та консультаційні послуги для органів державної влади та місцевого самоврядування.

Відкриття Інституту стало можливим завдяки реалізації трьохрічної програми між Університетом Джорджія (США) та УЖДУ. Створена непогана технічна база, сформувався чудовий колектив молодих, амбіційних науковців, які є непоганими спеціалістами з різних напрямків державного управління, зокрема з питань аналізу політики та прийняття рішень, менеджменту державного управління, персонал-менеджменту, місцевого економічного розвитку, регіональної політики, правових основ місцевого самоврядування і т.д.

Під час лобювання ідеї доцільності відкриття Інституту було чимало скептиків, які прогнозували повне фіаско Інституту при відсутності бюджетного фінансування.

Сьогодні ми маємо можливість заявити, що Інститут не використавши копійки з бюджету, завдяки залученню коштів з різних міжнародних фондів зумів надати практичну допомогу цілому ряду управлінь Закарпатської обласної та районних адміністрацій.

Спільно з обласною держадміністрацією проведено цілий ряд науково-практичних конференцій. Активною є співпраця з відділом у справах релігій обласної державної адміністрації.

У 1996 та 1997 роках спільно проведено цілий ряд практичних семінарів "За міжконфесійне примирення" та "За міжконфесійну злагоду". У серпні 2001 року ми провели науково-практичну конференцію "Держава і церква в Україні за роки незалежності". Науковці виробили практичні рекомендації по врегулюванню міжконфесійних конфліктів.

Разом з Ужгородською мерією проведено аналіз діяльності громадських організацій та вивчено можливість їх залучення до вирішення конкретних проблем міста.

Така співпраця є корисною як для науковців, так і для державних службовців. Ми маємо можливість простежити як нормативно-правові акти трансформуються у практичне життя. А державні службовці використовують наукові підходи у вирішенні тих чи інших проблем.

У відповідності з договором про співробітництво з Центром підвищення кваліфікації державних службовців обласної державної адміністрації науко-

вці Інституту розробили програму та забезпечують навчальний процес перепідготовки державних службовців області.

За ініціативою та фінансовою підтримкою депутата обласної ради Качура Івана 30 серпня 1999 року Інститут спільно з Перечинською районною радою, Перечинською райадміністрацією провели зустріч за круглим столом з питань соціально-економічного розвитку району.

24-25 вересня 1999р. науковці Інституту провели представницьку конференцію «Трансформація суспільства та залучення громадян до управління». У роботі конференції прийняли участь науковці з різних регіонів України, державні службовці Ужгородської мерії.

В позитиві Інституту дві колективні праці, 7 матеріалів науково-практичних конференцій, більше 50 методичних матеріалів з актуальних проблем державного управління. Наукові здобутки отримали високу оцінку в адміністрації президента України, наукових установах столиці нашої країни.

Ці результати стали можливими завдяки активності науковців Інституту, сумлінній праці таких співробітників як доц. Слава С.С., доц. Скоблик В. П., доц. Лендєл М.О., викладачів Калинич І.Ю., Сочка К.С. Всі науковці Інституту пройшли стажування у наукових та навчальних закладах США, Англії, Бельгії, Шотландії. Двоє науковців виграли конкурс на право стажування в університетах Канади. Набутий ними досвід, зв'язки активно випростовуються на зміцнення позицій Інституту на ринку послуг.

14-15 березня 2000р. Інститут державного управління та регіонального розвитку та економічний факультет УжНУ спільно з Закарпатською обласною радою провели міжнародну науково-практичну конференцію "На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів ". Конференція отримала високу оцінку державних службовців, адже в опублікованих матеріалах конференції кожен знайде для себе чимало цінної інформації.

За ініціативою ректора проф.Сливи В.Ю. Інститут державного управління та регіонального розвитку та юридичний факультет Ужгородського націона-

льного університету спільно з Закарпатською обласною державною адміністрацією, Закарпатською обласною радою, Ужгородською мерією 17-20 вересня 2000 р. провели міжнародну науково-практичну конференцію "Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування".

В рамках конференції проведено 3 пленарні засідання, працювало 7 секцій. В роботі конференції прийняло участь 162 чоловік, заслухано 95 доповідей, в тому числі 43 гостей університету. Гостями конференції були 8 науковців Університету Джорджія, представники Держдепартаменту США, Ради Міжнародних досліджень та обмінів, Одеського державного університету, Міжрегіональної Академії Управління персоналом, Інституту стратегічних досліджень, Академії державного управління при Президентові України, Центральної виборчої комісії, Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Центру досліджень лідерства і менеджменту м. Івано-Франківськ, Західноукраїнського регіонального навчального центру. В роботі конференції прийняли участь представники Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради, Ужгородської мерії, мер м.Каменець-Подільськ, заступники голів районних рад, секретарі міських рад, голови сільських та селищних рад Закарпатської області.

Конференція мала великий успіх завдяки залученню теоретиків та практиків з питань державного управління та місцевого самоврядування.

В 2000 році науковці Інституту прийняли участь в міжнародних конференціях, які проходили в Угорщині, США, Швеції та Росії. Міжнародна співпраця є одним із пріоритетів діяльності Інституту. Вважаємо доцільним встановити тісні контакти з аналогічними науково-дослідними інститутами Словаччини, Угорщини, Польщі, що дасть можливість краще вивчити трансформацію державного управління та місцевого самоврядування у цих посткомуністичних країнах. Саме їх досвід є найбільш прийнятним для застосування в Україн

Вважаємо доцільним активізувати роботу університету по укладенню договорів про співпрацю з вузами сусідніх країн. Тоді і співпраця підрозділів університету буде значно вагоміша.

Поряд із цілим рядом статей на рахунку науковців Інституту є цілий ряд монографічних досліджень. Серед них монографія старшого наукового співробітника Інституту, доцента економічного факультету Світлани Слави та американського вченого Гарі Гріна "Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи". Побачила світ монографія старших наукових співробітників Інституту М. Лендьял, І. Ількота ст. наукового співробітника Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України Є.Кіш."Європа регіонів на початку ХХІ століття", в якій зроблена спроба аналізу регіональної політики у країнах Центральної та Східної Європи.

Названа монографія виконана в рамках теми "Розробка перспективних моделей регіональної політики і управління та стимулювання місцевого розвитку в Україні (на прикладі Закарпатської області)", над якою працюють науковці Інституту.

У відповідності з договором про співпрацю між Ужгородським національним університетом та Міжнародною радою з питань досліджень та обмінів (IREX) від 26 жовтня 2000 року на базі Інституту державного управління та регіонального розвитку створено Центр для надання вільного доступу до Інтернету випускників програм обмінів, громадських організацій, викладачів, студентів.

Реалізація названого проекту дає можливість ще більше зміцнити позиції Інституту на ринку послуг. Науковці спільно з партнерами ІАТР створили веб-сторінку інституту, яка висвітлює здобутки та різні аспекти діяльності Інституту.

В 2001 році Інститут розпочав видання журналу "Регіональні студії", на сторінках якого науковці та практичні працівники органів державної влади висвітлюють актуальні проблеми державного управління, регіональної політики, місцевого економічного розвитку, місцевого самоврядування, етнополітики.

Враховуючи специфіку краю та наукові інтереси співробітників Інституту чимало уваги буде приділено популяризації зарубіжного досвіду з названих проблем.

Інститут спільно з СОХ- центром журналістики Університету Джорджія (США) провели семінар "Органи влади та засоби масової інформації". До реалізації проекту ми плануємо залучити відділення журналістики УжНУ.

Зараз на річному стажуванні по написанню дисертації в Інституті перебуває науковець США Марта Бойко. Проходить стажування в Інституті у наступному році виявила науковець Мічиганського університету Дженіфер Дікінсон (США).

Успіхи є можливими завдяки чудовому колективу молодих професіоналів. Це перш за все доцент Лендьял М.О., доц. Слава С.С., доц. Лемак В.В., наукові співробітники Сочка К.А. та Калинин І.Й.

Під керівництвом старшого наукового співробітника Інституту Лендьял Мирослави на замовлення Київського центру Інституту Схід-Захід проведено дослідження "Місцевий та регіональний розвиток в Україні. Досвід Закарпаття." Нами проаналізовано міжсекторне співробітництво в м.Ужгород, Перечинському та Рахівському районах.

Спільно з факультетом післядипломної підготовки (декан проф. Чопей І.В.) Інститут працює над ідеєю відкриття магістерської програми «державне управління». Тим більше, що Постановою Кабінету Міністрів України №534 від 26 липня 1995 року Ужгородський державний університет віднесений до числа десяти вищих навчальних закладів, яким дозволено здійснювати перепідготовку державних службовців. Це дасть можливість державним службовцям області підвищити свою кваліфікацію на місці, при цьому зберегти значні кошти.

Таким чином, за п'ятирічний термін свого існування Інститут державного управління та регіонального розвитку УжНУ зумів зайняти чільне місце на ринку послуг для органів державного управління та місцевого самоврядування Закарпаття.

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ІСТОРІЯ П'ЯТИРІЧЧЯ (1997-2002)

1997:

Наукові дослідження:

1. Науково-практичне дослідження "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті".
2. Науково-практичне дослідження "Аналіз можливостей розвитку рекреаційного комплексу Закарпаття".
3. Науково-практичне дослідження "Ужгородський міськвиконком і громадські об'єднання: перспективи співпраці".
4. Науково-практичне дослідження "За міжконфесійну злагоду".

Організатор конференцій:

1. Науково-практична конференція "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті" (м. Ужгород).
2. Науково-практична конференція "Ужгородський міськвиконком і громадські об'єднання: перспективи співпраці" (м. Ужгород).
3. Науково-практична конференція: "За міжконфесійну злагоду" (м.Ужгород).

Публікації:

1. Калинич І.Й. Advanced English for Public Officials: Навчальний посібник для державних службовців. - Ужгород, Інститут державного управління та регіонального розвитку, 1997.
2. Палінчак М.М., Керецман В.Ю. У співавторстві: Міжнародно-правовий захист прав національних меншин //Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті" Ужгород, 1997. С.-10-26.
3. Палінчак М.М. , Дурнінг Д. Аналіз політики та прийняття рішень (практичний посібник) Ужгород, 1997.-С. 81.
4. Палінчак М.М. Правове регулювання державно-церковних відносин на Закарпатті та в Східній Словаччині. //Матеріали наукової конференції 3-4 жовтня 1996 року "Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919-1945 роках". Ужгород, 1997.- С.32-41.
5. Палінчак М.М., Дурнінг Д. Поняття політичного аналізу та етапи прийняття політичного рішення. // Актуальні проблеми формування органів місцевого самоврядування в Україні. Ужгород, 1997. - С.87-102.
6. Лендьел М.О. Вступ до етнополітики: Матеріали до лекційних занять. - Ужгород: Поліграфбанксервіс, 1997. -С. 49.
7. Лендьел М.О. Потенціал і обмеженість етнічного лобізму (на прикладі української громади в США) // Ужгородський міськвиконком і громадські об'єднання: перспективи співпраці. - Ужгород: Поліграфбанксервіс, 1997. - С. 52-74.
8. Лендьел М.О. Проблема дискримінації етнічних меншин: шляхи вирішення // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". - Ужгород: Поліграфбанксервіс, 1997. - С. 67-71.
9. Лендьел М.О. Українська громада в США: приклад етнічного лобізму // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". - Ужгород: Поліграфбанксервіс, 1997. - С. 72-78.

- 10.Лендьел МО. Можливості державного регулювання етнічних відносин в Україні // Актуальні проблеми формування органів місцевого самоврядування в Україні. - Ужгород, 1997. - С. 140-151.
- 11.Скоблик В.П. Основи громадських зв'язків для органів місцевого самоврядування України: Матеріали для семінарів. - Ужгород, 1997. - С. 44.
- 12.Скоблик В.П. Залучення громадян до державного управління: Матеріали до курсу лекцій. - Ужгород: Інститут державного управління і регіонального розвитку, 1997. -С. 27.
- 13.Сочка К.А. Роль фінансів у регулюванні місцевого економічного розвитку. – Актуальні проблеми органів місцевого самоврядування. - Ужгород, Ужгородський державний університет, 1997.
- 14.Сочка /С.А.Роль органів державної влади в регулюванні галузі туризму та відпочинку. - Актуальні проблеми органів місцевого управління. - Ужгород, Ужгородський державний університет, 1997.
- 15.Сочка К.А. Використання західного досвіду стимулювання розвитку рекреації в умовах Закарпатської області. - Матеріали конференції "Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпаття: шляхи і перспективи". - Ужгород, 1997.
- 16.Сочка К.А. Організація рекреаційної діяльності (матеріали до курсу лекцій), 1997.

1998:

Публікації:

1. Лендьел М.О.,Слава С.С.,Сочка К.А. Розробка Програми еколого-економічного розвитку Рахівського району Закарпатської області. - Розбудова місцевих рад в Україні (матеріали до навчальної програми). - Київ, 1998.
2. Лендьел М.О. Сучасні тенденції розвитку процесу лобіювання: від хаосу інтересів до узгодженості дій // Актуальні проблеми органів місцевого самоврядування в Україні. - Ужгород, 1998. - С. 50-61.
3. Лендьел М.О., Ілько І.В. Функціонування Єврорегіонів як політико-організаційних структур розвитку прикордонного співробітництва //Актуальні проблеми органів місцевого самоврядування: Матеріали конференції. - Ужгород, 1998. с. 72-78.
4. Лендьел М.О., Ілько І.В., Палінчак М.М. Карпатський Єврорегіон як модель регіонального співробітництва у Центральній і Східній Європі. - Ужгород, 1998. - С. 43.
5. Сочка К.А. Нові підходи до вирішення окремих проблем туризму та рекреації. - Актуальні проблеми органів місцевого управління. - Ужгород, Ужгородський державний університет, 1998.
6. Сочка К.А. Взаємозалежність регіонального розвитку та рекреаційної галузі в Закарпатті. - Актуальні проблеми органів місцевого управління. - Ужгород, Ужгородський державний університет, 1998.
7. Сочка К.А. Фінанси місцевих органів самоуправління (матеріали до курсу лекцій), 1998.
8. Палінчак М.М. Держава та церква в Чехословаччині в 20-30 роках ХХ століття //Матеріали наукової конференції "Актуальні питання розвитку Закарпаття в складі Чехословаччини у 1919-1945 роках". Ужгород, 1998. -С.26-30.

1999:

Наукові дослідження:

1. Науково-практичне дослідження "Аналіз соціально-економічного стану Перечинського району Закарпатської області".

Співорганізатор конференцій:

1. Конференція випускників міжнародних програм «Участь громадян та системна трансформація суспільства» (м. Ужгород).
2. Науково-практична конференція "Розробка стратегії соціально-економічного розвитку Перечинського району Закарпатської області", Перечин, 1999.

Публікації:

1. Калинич І.Й. Спілкування в організації. - Ужгород: „Мистецька лінія”, 1999.
2. Лендьел М.О. Нове оздоблення перлини Карпат. Проблеми і перспективи туристично-рекреаційної галузі на Закарпатті //Людина і влада: Загальнонаціональний теоретичний і громадсько-політичний журнал. - 1999. - № 6-7 - С. 92-99.
3. Лендьел М.О. Туризм як стимул до розвитку Перспектива цієї галузі в контексті інтересів громад та регіонів України // Розвиток громад і регіонів України. - К.: "Логос", 1999. -С. 94-132.
3. Лендьел М.О. Центральноевропейський досвід соціальних партнерств: уроки для України // Участь громадян та системна трансформація суспільства: Матеріали наукової конференції. - Ужгород: "Мистецька лінія", 1999. - С. 78-82.
4. Скоблик В.П. Участь громадян у політиці: західні концепції 1960-90-х рр.: Навчальний посібник. - Ужгород: Мистецька лінія, 1999. - С. 124.
5. Сочка К.А. Проблеми формування доходів місцевих бюджетів в Україні. //Соціально-економічний розвиток Перечинського району (матеріали круглого столу). - Ужгород - Перечин, 1999.
6. Палінчак М.М., Король І.Ф. Антитоталітарний рух в Україні і Румунії: загальне і особливе //Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Satu Mare, 1999-С.313-318.
7. Палінчак М.М.. Механізм захисту прав жителів міста //Участь громадян та системна трансформація суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 1999 -С.56-59.
8. Палінчак М.М. Актуальні питання місцевого самоврядування та повноваження місцевих рад. //Соціально-економічний розвиток Перечинського району. Матеріали зустрічі за круглим столом. Ужгород-Перечин, 1999-С.27-66.
9. Палінчак М.М. Правовий статус депутата.//Книга парламентарія К., 1999 - С.63-83.
10. Ілько І.В. Досвід виплеканий часом. Транскордонне співробітництво в Європі //Людина і влада. - 1999. - № 8-10. С.65-69.
11. Ілько І.В. Добрий сусід. Історичний досвід єврорегіонів - на український ґрунт //Людина і влада. - 1999. - № 11 - 12. -С.87-90.

2000:

Організатор/спів організатор конференцій:

1. Міжнародна наукова конференція «На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів» (м. Ужгород).
2. Міжнародна науково-практична конференція «Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування» (м. Ужгород).

Публікації:

1. Лендьел М.О. Досвід Карпатського Єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // На шляху до Європи Український досвід Єврорегіонів /за ред. Максименка С. і Студеннікова І., Київський центр Інституту Схід-Захід - К.: "Логос", 2000. - с. 49-70.
2. Лендьел М.О. Інституалізація процесів регіонального розвитку у країнах Центральної Європи. // Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України

- /За ред. Максименка С, Київський центр Інституту Схід-Захід.- Київ: "Логос", 2000. - С. 39-48.
3. Лендьел М.О. Інституційний механізм реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи // Регіональна політика в країнах Європи Уроки для України /За ред. Максименка С, Київський центр Інституту Схід-Захід. - Київ: "Логос", 2000. - С. 62-97.
 4. Лендьел М.О. Нові інституційні механізми реалізації регіональної політики: європейський досвід // На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів. Матеріали міжнародної конференції 14-15 березня 2000 р., М.Ужгород. - Ужгород, 2000. - С. 134-141.
 5. Лендьел М.О. У пошуках "золотої середини": Чи є досвід реалізації регіональної політики цінним для України ? // Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування. - Ужгород: Мистецька лінія. 2000.-С. 102-113.
 6. Lendel, M., Keretsman V. (2000) The System of Local Government and Regional Administration in Ukraine in the Context of Public Administration Reform II <http://www.nispa.sk>
 7. Палінчак М.М. Роль релігійних громад у вирішенні міжконфесійних конфліктів. //На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів. Матеріали міжнародної наукової конференції. 14-15 березня 2000 Ужгород, 2000 -С.67-70.
 8. Палінчак М.М. Деякі аспекти правового регулювання діяльності громадських організацій//Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування. - Ужгород: Мистецька лінія, 2000. - С. 203-208.
 9. Слава С, Грін Г., Хейнес А. Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи (вибраний огляд досвіду США в контексті умов України). – Ужгород: УЖДУ, 2000.
 - 10.Слава С Деякі аспекти оцінки бізнесової привабливості регіону (на прикладі Закарпаття) // На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів. - Ужгород: УЖДУ, 2000.
 - 11.Скоблик В.П. Громадські організації Ужгорода: структурні тенденції 1990-х рр.// Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 17-20 вересня 2000 р. - Ужгород: УЖДУ, 2000. - С.208-216.
 - 12.Сочка К.А. Сталий туристичний розвиток: перспективи реалізації на Закарпатті. - На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів. / Матеріали міжнародної конференції, Ужгород, 2000.
 - 13.Ілько І.В. Правові механізми та практика транскордонного регіонального співробітництва в Європі: до історії питання // На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів. Матеріали міжнародної конференції 14-15 березня 2000 р., м.Ужгород. - Ужгород._ 2000. - С.265 - 273.

2001:

Публікації:

1. Лендьел М.О. Майбутнє регіональної політики в Україні на тлі центральноєвропейського досвіду //Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, 30 листопада 2001 р., Спеціальний випуск журналу "Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Економіка, випуск № 9, - Ужгород: Патент, 2001. - с. 239-244.
2. Лендьел М.О. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі // Регіональні студії: Науковий збірник, Випуск № 1. - Ужгород: "Ліра", 2001. - С. 18-28.

3. Лендьел М., Вишняк А. Досвід самоорганізації громади селища Перечни у Закарпатті // Кращий досвід місцевого самоврядування і розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (16-17 серпня 2001 р., м. Ужгород), Спеціальний випуск збірника "Науковий вісник Ужгородського університету Серія "Економіка", Випуск 9. - С. 76-82.
4. Лендьел М., Беркела М., Діміч В. Економічні здобутки через самоорганізацію громади: досвід села Кваси Рухівського району Закарпатської області // Кращий досвід місцевого самоврядування і розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (16-17 серпня 2001 р., м. Ужгород), Спеціальний випуск збірника "Науковий вісник Ужгородського університету Серія "Економіка", Випуск 9. - С. 83-90.
5. Лендьел М.. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід // Інститути та інструменти розвитку територій На шляху до європейських принципів / За ред. Максименка С. - К.: Міленіум, 2001. - С. 67-148.
6. Лендьел М. Механізми реалізації регіональної політики в Україні. Досвід становлення Агентств регіонального розвитку // Інститути та інструменти розвитку територій На шляху до європейських принципів / За ред. Максименка С. - К.: Міленіум, 2001.-С. 161-176.
7. Лендьел М., Ілько І., Кіш Є. Європа регіонів у ХХІ столітті Майбутнє регіональної політики у країнах Центральної та Східної Європи. - Ужгород: Ужгородський національний університет, 2001.
8. Лендьел М. (ред.). Місцевий та регіональний розвиток в Україні Досвід Закарпаття /за редакцією Мирослави Лендьел. - К.: Міленіум, 2001. -С. 152.
9. Палінчак М.М. Державно-церковні відносини у Словацькій Республіці //Регіональні студії. Науковий збірник. Ужгород, 2001- №2. - С.90-98.
- 10.Палінчак М.М. Правове регулювання державно-церковних відносин у Чеській Республіці //Регіональні студії. Науковий збірник. Ужгород, 2001 - №3.- С.90-98.
- 11.Палінчак М.М. Legal regulation of state-church relations in the post-communist counties (Ukraine and Slovakia. //Demokratia . Satu Mare, 2001. S.242-248.
- 12.Палінчак М.М. Роль громади мікрорайону Доманинці (м.Ужгород) у вирішенні міжконфесійного протистояння. //Кращий досвід місцевого самоврядування і розвитку / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород, 2001.
- 13.Слава С, Кондрей С. Кращий досвід з управління людськими ресурсами: м. Чапел Хілл , Північна Кароліна //Кращий досвід місцевого самоврядування і розвитку / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород, 2001.
- 14.Сочка КА. Методи формування місцевих бюджетів та можливості оптимізації міжбюджетних відносин. // Місцевий та регіональний розвиток в Україні. Досвід Закарпаття. - К., Мілленіум, 2001.
- 15.Скоблик В.П. Роль неурядового сектору в процесах розвитку території. Досвід залучення громадян до управління // Місцевий та регіональний розвиток в Україні. Досвід Закарпаття/ За ред.М.Лендьел. - Київ: Міленіум, 2001. - С.105-127.
- 16.Скоблик В.П. Ініціативи з благоустрою території в м. Мукачево //Кращий досвід місцевого самоврядування та розвитку: Матеріали міжнародної конференції. 16-17 серпня 2001 р. - Ужгород: УжНУ, 2001. - С.66-76.
- 17.Сочка К.А. Перлини Західної України /фотоальбом (співукладання), Ужгород, 2001.
- 18.Сочка К.А. Вирішення питання розподілу колгоспних земель у с.Хижа Виноградівського району. //Кращий досвід місцевого самоврядування і розвитку / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород, 2001.
- 19.Сочка К.А. Вирішення проблеми заповнюваності дитячих садочків на прикладі села Черна, Виноградівський район Закарпаття. - Кращий досвід місцевого

самоврядування і розвитку / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород 2001.

Участь у міжнародних проектах:

1. 1995-1997 - Проект Інституційних Партнерств (спільно з Університетом Джорджи, США; фінансовано Eurasia/USAID).
2. 1997-1998 - Навчання державних службовців гірських районів Закарпаття (фінансовано IREX).
3. 2001 - "Кращий досвід місцевого самоврядування та розвитку" (фінансовано ECA, USA).
4. 1998-2001 - "Розвиток громад та регіонів України (Київський центр Інституту Схід-Захід).
5. 2001 - "Інституційна спроможність міжсекторного співробітництва у розвитку громад" (Київський центр Інституту Схід-Захід).
6. 2001 - "Можливість розвитку туризму спадщини у Західній Україні" (Університет Джорджії, США).

ВЗАЄМОДІЯ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

М. Кляп,

*заступник керівника Закарпатського філіалу
Національного інституту стратегічних досліджень,*

І. Черленяк,

*провідний науковий співробітник Закарпатського філіалу
Національного інституту стратегічних досліджень,*

Н. Прозорова,

*завідувачка сектором регіональних проблем Закарпатського філіалу
Національного інституту стратегічних досліджень*

Протягом усього періоду розвитку незалежної України безперервно іде процес пошуку оптимальної моделі її державного устрою. Україна як незалежна держава була легітимізована народним волевиявленням на референдумі та правовими актами Верховної Ради України. Через це державне будівництво, в тому числі органів виконавчої влади, проводилося під егідою представницької влади¹. Спочатку склалося ситуативне домінування рад над органами виконавчої влади. Керівники рад, які ще недавно в переважній своїй більшості були керівниками або відповідальними функціонерами апарату комуністичної партії за інерцією намагались перебрати до рад функцію вертикалі партійних комітетів КПРС. Проте така система влади, в якій були суміщені представницькі, розпорядчі та виконавчі функції, на той час вже виявилася абсолютно неефективною.

Зокрема, згідно чинного на той час в Україні законодавства місцеві ради були представницькими органами влади без конкретних вагомих управлінських або розпорядчих функцій. Виконками ж місцевих рад, за діючими тоді законами УРСР, були органами державної виконавчої влади. Звісно, що такий стан речей приводив до повсюдного конфлікту між місцевими радами та їх виконками за розподіл розпорядчих повноважень. Щоб вийти з цієї ситуації було запроваджено суміщення посад голови місцевої ради та місцевого органу виконавчої влади.

Початком фактичного розмежування законодавчої та виконавчої влади в Україні стало запровадження Верховною Радою України інституту Президента². Власне з цього періоду почалися пошуки оптимальної моделі виконавчої влади, удосконалення системи місцевого самоврядування, правових та організаційних процедур вдосконалення взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

За минуле десятиріччя було використано кілька відмінних між собою моделей організації регіональної влади з більшим або меншим ступенем її децентралізації³. Одночасно проводилися пошуки механізму, який зміг би забезпечити ефективну взаємодію органів місцевого самоврядування та виконавчої влади в сфері управління діяльністю громад, територій та регіонів. Запровадження в 1992 році інституту представників Президента на обласному та районному рівні було проведено таким чином, що представником Президента призначався, як правило, голова відповідної ради. За задумом таке поєднання повинно було забезпечити ефективну взаємодію рад та органів виконавчої влади і подвійну легітимізацію керівника місцевої влади. Проте, така управлінська модель не виправдала сподівань і не підтвердила своєї ефективності. Виникла необхідність розмежувати владні повноваження рад та органів виконавчої влади, що привело до трансформації посадових обов'язків представників Президента. Це було обумовлено з одного боку, слабкою взаємодією пред-

ставницьких органів влади та органів виконавчої влади у вирішенні питань розвитку територій та задоволення запитів громадян у соціально-економічній сфері. З другого боку - розпорядницькі повноваження представників Президента викликали їх надмірну активність у сфері розподілу державної та комунальної власності в корисливих інтересах. Це мало наслідком конфліктні ситуації в багатьох регіонах України, зокрема між керівниками областей та керівниками міст обласного значення. Інститут представників Президента було ліквідовано в 1994 році як визнання неефективності такої моделі розподілу владних повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої та представницької влади.

Підписання в 1995 році Конституційного договору між Верховною Радою та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України" дозволило запровадити нову організаційну форму місцевої виконавчої влади - обласні та районні державні адміністрації. З прийняттям у 1996 році Конституції України настав якісно новий етап розвитку незалежної держави, її суспільства та правової системи. Конституція створила правову базу пошуків оптимальніших моделей системи державного управління адекватних вимогам сучасності.

Подальший розвиток система місцевого управління в Україні набула з прийняттям Закону України "Про місцеве самоврядування" у 1997 році. Прийняттям цього Закону було завершено початковий правовий етап формування реальної системи місцевого самоврядування в Україні і окреслено сферу її компетенції. Разом з тим актуальним залишалося завдання радикального удосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування. Конституцією проголошується принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст.6)4.

Реальне втілення нової ідеології, орієнтованої на громадян - споживачів управлінських послуг, можливе лише за

наявності ефективного механізму взаємодії органів виконавчої влади і місцевого самоврядування на всій території держави. Кожна з наведених вище організаційних управлінських форм, що змінилися в Україні за 10 років, містили в собі здатність забезпечувати належну співпрацю лише за умов комунікаційної сумісності між керівниками відповідних структур, а в разі відсутності такої, виникав певний конфліктний потенціал щодо виконання функцій, розмежування повноважень та відповідальності, розподілу майнових та ресурсних можливостей.

Для вирішення цілого комплексу проблем взаємодії державної влади та місцевого самоврядування на обговорення винесені два найважливіших програмних документи - Концепція державної регіональної політики та Концепція адміністративної реформи в Україні. Їх послідовна реалізація повинна забезпечити чітку правову основу ефективної взаємодії місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування і зняти організаційно-психологічне підґрунтя можливої конфронтації. Для цього передбачається низка заходів правового, функціонального та організаційного характеру. Зокрема, на обласному та районному рівні управління, де на сьогоднішній день фактично існують два центри публічної влади з небезпекою конкуренції їх компетенцій, передбачається створити відповідну правову базу щодо розмежування повноважень цих органів. Одночасно формується належна фінансово-економічна база органів місцевого самоврядування, яка б дала їм змогу надавати повноцінні управлінські послуги.

На перший план виходять завдання, що потребують законодавчого врегулювання:

- формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління;
- формування сучасної системи місцевого самоврядування;
- запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і

свобод громадян, надання державних та громадських послуг⁵.

Розроблена в ході адміністративної реформи організаційно-правова база функціональних та процедурних повноважень, сфери компетенції та відповідальності повинна бути стійкою щодо збурень, які виникають в системі влади під впливом партійно-політичних факторів. Зокрема, формування органів місцевого самоврядування за партійним принципом може привести до результату, коли в обласній раді більшість формують представники однієї партії, в районній раді представники другої партії, а в міській раді - третьої. Потрібно створювати поліваріантну правову основу вирішення можливих партійно-владних колізій таким чином, щоб вирішення проблем розвитку територій, які представлені ідеологічними супротивниками, не перетворювалося б на партійні суперечки між органами самоврядування різного рівня. У випадку, коли органи виконавчої влади та місцевого самоврядування будуть, де-факто, очолювані політичними конкурентами, повинні запроваджуватися законодавчі норми та публічний контроль для запобігання змагання політичних інтересів в конкуренцію публічних влад.

Забезпечення ефективної взаємодії посадових осіб органів місцевого самоврядування з керівниками та органами виконавчої влади буде постійно залишатися актуальним правовим та організаційним завданням, особливо в умовах партійної неоднорідності. В цих умовах гостро постає питання взаємодії функціональних органів центральної виконавчої влади, їх місцевих представництв з органами місцевого самоврядування. Вони, в силу своїх службових повноважень "пронизують" всі сфери діяльності органів виконавчої влади і самоврядування. Функціональні органи центральної/виконавчої влади, в першу чергу МВС, податкова адміністрація, створюють організаційно-правові умови активізації діяльності структурних підрозділів систем управління, суб'єктів економічної, соціальної та політичної діяльності. Це вимагає жорсткої право-

вої та організаційної регламентації, партійної незаангажованості керівників та персоналу функціональних органів центральної виконавчої влади, а також поетапного впровадження механізму публічного контролю над ними.

Разом з тим, світовий досвід свідчить, що партійно-політична форма публічної відповідальності за певний часовий період "користування" владою може бути ефективним інструментом пошуку оптимальних шляхів сталого розвитку. Саме тому роль партійної форми відповідальності буде неминуче зростати і в Україні. В ході проведення адміністративної реформи необхідно передбачити можливості ефективного використання творчого змагання партій в прогностичному та організаційному плані, при цьому не допускаючи перетворення державної влади або ресурсів місцевого самоврядування на важелі партійної боротьби. На розвиток сучасного суспільства все активніше впливає партійно-політична форма організації суспільної діяльності, яка акумулює самосвідомість громадян до муніципального або соціального рівня значимості. Тому і надалі необхідно забезпечити активність територіальних організацій політичних партій у конструктивному руслі, спрямованому на пошуки шляхів розвитку територій.

В Україні фундаментом побудови сучасних методів державного управління повинна стати правова держава як управлінське явище. В рамках правової держави соціальна система повинна виявляти себе як самоуправлінська достатність на правово-договірних засадах. Щоб досягти цього в Україні необхідно створити такі умови, коли державне управління перетвориться на дійсно правовий договір про певні норми організації, самоорганізації соціальних об'єктів. Сьогодні, однією із суттєвих вимог часу є перехід від владно-стримуючих ознак взаємодії держави і суспільного середовища до управлінсь-ко-активуючих форм взаємодії.

Саме забезпечення такого переходу повинно стати головним напрямком адміністративної реформи.

Список використаних джерел

- 1 Киричук В.В., Тимцуник В.І. Історія державного управління в Україні. - К.:Вид-воУАДУ, 2001. - С.215-238.
- 2 Стасюк Ю.Є. Особливості функціонування інституту президентства в Україні та Російській Федерації/Стратегічна панорама. - 2000. - №3-4. - С.161-169.
- 3 Приступа М. Основні напрями розвитку місцевого самоврядування в умовах адміністративної реформи //Вісник УАДУ. - 2001. - №2. - С.27-32.
- 4 Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року //Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30.
- 5 Концепція адміністративної реформи в Україні. - Київ, 1998. - С.7.
- 6 Нижник Н. Державна влада та державне управління в Україні // Вісник УАДУ. - 1997 -№2. -С. 11-24.

Аннотация

Авторы статьи подчеркивают, что на протяжении всего периода существования независимой Украины идет поиск оптимальной модели ее государственного устройства. На местном уровне наиболее важными являются следующие задания, которые требуют законодательного регулирования: формирование эффективной организации исполнительной власти; формирование современной системы местного самоуправления; внедрение новой идеологии функционирования исполнительной власти и местного самоуправления как деятельности, направленной на обеспечение реализации прав и свобод граждан, предоставления государственных и общественных услуг.

Summary

The authors of the article stress that optimal model of the state form is being seeking during the whole period of the independent Ukraine existence. The following tasks have to be legally regulated on the local level on the first served base: the formation of the efficient organization of the executive branch of the government; the formation of the modern system of the local government; the introduction of the new ideology of the functioning of the executive branch of the government and local government as activities aimed on the guranteeng rights and freedoms of the citizens, delivering of the state and public services.

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ: УКРАЇНА І СВІТОВИЙ ДОСВІД

Ольга Кулачек,

*Українська Академія державного управління
при Президентові України (м. Київ)*

Демократія без участі жінок приречена на поразку.
Тому нам, жінкам, судилося наприкінці століття й на
початку третього тисячоліття боротися за права людини,
які є правами усього жіноцтва.

(З виступу Хіларі Клінтон перед громадськістю та представниками жіночих організацій у м. Львові, 1998 р.)

На початку XXI століття ми живемо в часи швидких перемін. Майже кожний аспект нашого життя зазнає певних змін - починаючи від взаємовідносин в наших родин, аж до взаємодії спільнот на міжнародному рівні і, звичайно, змінюються відносини між чоловіками та жінками в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Рівноправність є основною умовою демократії. Будь-яке суспільство, що проголошує себе демократичним, мусить забезпечувати надання рівних можливостей кожному із своїх членів. Тому рівність між жінками та чоловіками є не лише умовою соціальної справедливості, але й показником справжньої демократії, реалізації прав людини.

Утвердження гендерної рівності - життєво важливий та вагомий напрямок змін в Україні за останні десять років. Це нагальне питання проходить крізь всі проблеми сьогодення і є актуальним в житті кожного з нас. Гендер, за визначенням Канадського міністерства у справах статусу жінок, є окресленим набором характеристик у культурному аспекті, що визначає соціальну поведінку жінок та чоловіків та стосунки між ними. Тобто, тендер стосується не просто жінок або чоловіків, а відносин між ними і шляхів, за допомогою яких ці відносини будуються в суспільстві. Гендерна рівність сприяє залученню жінок і чоловіків, як партнерів, щодо застосування справедливості та отримання відповідних результатів від внеску кожного члена суспільства [5].

Інтеграція Української держави у світове співтовариство вимагає переосмислення місця і ролі жінок у суспільстві, їх рівноправну участь в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема - в політиці та державотворенні. Дослідити становище жінок в Україні та намітити шляхи розвитку справжньої рівності неможливо без аналізу ролі і діяльності жінок на державній службі, без визначення стратегічних підходів для досягнення більшого представництва жінок на керівних посадах в державному секторі та удосконалення механізму їх просування по службі.

Державна служба і кар'єра

З часу проголошення незалежності в 1991 році Україна наслідувала державну службу, структура якої, склад та управлінські системи були створені відповідно тоталітарній державі колишнього Радянського Союзу.

Державна служба тісно пов'язана з таким поняттям, як кар'єра. Але можна спостерігати значні протиріччя по відношенню до кар'єри, особливо у державній службі, де кар'єрне просування розглядається не тільки широким загальом (населенням), але й деякими службовцями як кар'єризм, тобто як відхилення від соціальної норми.

Визначення кар'єри

В широкому значенні кар'єра є загальна послідовність етапів розвитку людини в основних сферах життя (сімейної, трудової, дозвільної), тобто це динаміка, розвиток соціально-економічного статусу людини, форма

соціальної активності особистості. В більш вузькому значенні поняття кар'єри пов'язане з просуванням по службі та активністю особи в її професійній діяльності.

Тому байдужих до кар'єри людей майже немає. Життя кожної людини протікає у безперервних змінах, в удосконаленні способу діяльності, у бажанні досягти більш високого соціального рівня в суспільстві. Але для одних це життя стає тягарем боротьби за фізичне самозбереження, для других - стихійним процесом життєвладштування (частіше вдалого), треті шукають свій життєвий зміст, місію, реалізують його методом спроб та помилок і, як правило, ціною суттєвих втрат¹.

Але якщо трохи відсунути завісу історії, то можна побачити причини деяких потворних понять. У зв'язку з цим цікавими є роздуми про наслідки введення Петром Великим табелів про ранги відомого французького мандрівника та письменника XIX ст. Астольфа де Кюстина. Він пише: "Чин є гальванізуюча сила, ...пристрасть, що переживе всяку іншу....Чин - це нація, розподілена на поліції, це воєнне положення, на яке переведено суспільство. Про милість просування в чині ніколи не просять, але домагаються її завжди... Петро прищепив лихоманку марнославства всьому народу, щоби зро-

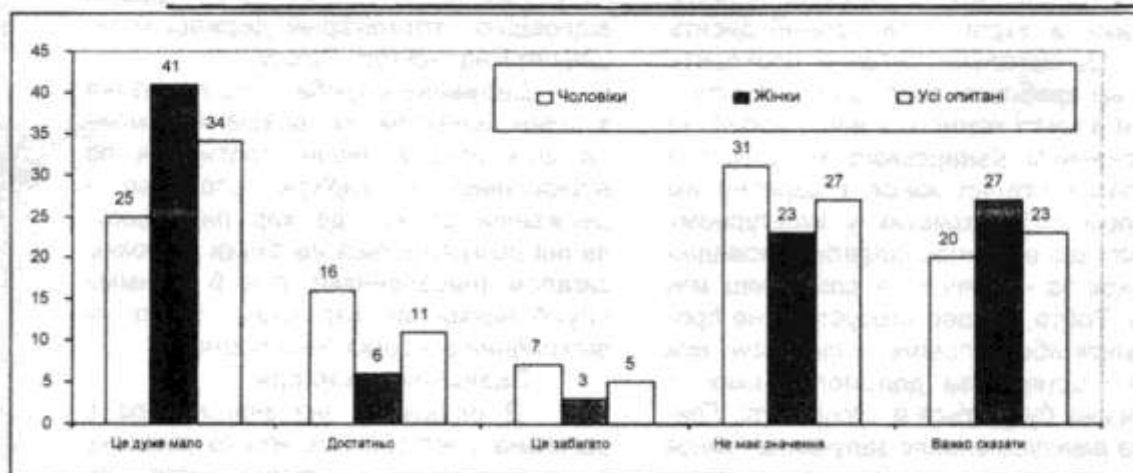
бити його більш покірливим і правити ним за власним баченням...В результаті подібного громадського устрою відбувається настільки потужна лихоманка заздощів, настільки нездоланний зуд честолюбства, що російський народ мав втратити здатність до всього, крім завоювання світу"². Ці події мали певний вплив і на український народ.

Тим більше, що таке відношення до кар'єри підтримувалося і за радянських часів. І на це були вагомні підстави. Дефіцит товарів та послуг вимагав впливових зв'язків. Тому кар'єра на державній службі привертала до себе увагу, надавала можливість налагодження таких зв'язків та отримання привілейованого доступу до дефіциту. Цілком природно, що такий стан речей в партійно-адміністративній ієрархії не міг не деформувати кар'єрний процес, перетворивши його у кар'єризм, який справедливо засуджується людьми.

Однією з перешкод на шляху розвитку політичної участі жінок в органах влади залишається стійкий стереотип, який характерний як чоловікам, так і жінкам, про те, що політика і державне управління - це сфера чоловічої діяльності. Так вважають майже 70% громадян України, згідно з соціологічними опитуваннями. Байдуже ставлення переважної більшості виборців зображено на схемі 1.

Схема 1

Як ви ставитесь до того, що у складі Верховної Ради України на сьогодні лише 8% жінок? (у%)*

*За даними моніторингу, УІСД / ПРООН. Інформаційний бюлетень: жовтень 1997.

1. Романов В.Л. Службена кар'єра. Под редакцией Е.В. Охотского - М.: "Экономика", 1998. С24.

2. Кюстин А. Россия в 1839 году. В 2 т. Т. 1. / Пер. с франц. Под ред. В. Мильчиной. - М: Изд-во им.Собаникова, 1996. - С.337-340.

Представництво жінок у Верховній Раді України

Незважаючи на ці перешкоди, за останні 10 років жінки в Україні наполегливо намагаються увійти у велику політику, а також закріпитися на різних політичних рівнях. На перших українських виборах депутатів до Верховної Ради України було обрано лише 11 жінок: п'ять - на платформі Народного Руху і шість - від Комуністичної партії. Такий розподіл засвідчив реальну ситуацію політичного протистояння на той час, а також відсутність самостійних вимог у жінок.

З року в рік участь жінок в політичному, громадянському житті України зростає. Яскравим свідченням стали березневі вибори 1998 року. Треба констатувати, що жінки у серйозній конкурентній виборчій боротьбі подвоїли надбання парламенту попереднього, тринадцятого (за новим порядком відліку - II) скликання, у якому було 17 депутаток, відвоювавши собі ще чотири проценти. Сьогодні у Верховній Раді України засідає 36 жінок, що складає 8 відсотків від загальної кількості депутатів. Вікова структура депутатів Верховної Ради свідчить, що найбільш активну участь у великій політиці беруть як чоловіки, так і жінки віком від 41 до 50 років. Зросла кількість жінок-депутатів 1998 року віком від 31 до 40 років (див. табл.2).

Поява на політичній арені України жінки-лідера сталася 14 квітня 1998 року, коли "чоловічий" Парламент України 13-го (II) скликання 276-ма голосами обрав Ніну Карпачову Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, виконавши 101 статтю Конституції України.

Заслужений юрист України Ніна Карпачова до цього працювала заступником голови комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. Була активною учасницею жіночого руху, очолювала Міжнародну Асоціацію "Надія".

Президентські вибори 1999 року на відміну від 2 попередніх продемонстрували реальну участь жінки - претендента на посаду Президента України. У

нас на лівому фланзі було 2 сильні кандидати - Наталія Вітренко і Петро Симоненко [20].

Але незважаючи на те, що активність жінок в політичному, громадянському житті України зростає, їх роль та участь у законотворчому процесі ще дуже слабка. Адже невелика кількість жінок у парламенті України не може достатньою мірою професійно впливати на процес вироблення та прийняття законів, тим більше, що основна маса з них - не юристи і не розуміються на гнדרних проблемах [10, ст.62].

Вибори парламентських комітетів і особливо їх активу, які безпосередньо причетні до вироблення політики, завжди відбуваються у складній парламентській боротьбі, де жінки неспроможні зайняти достойні посади. У Верховній Раді України, обраній 1994 року, не було жодної жінки, яка б очолювала парламентський комітет. У Верховній Раді України, обраній 1998 року, депутата Юлію Тимошенко було обрано головою Комітету з питань бюджету. Серед перших заступників голів комітетів обрано одну жінку (Катерина Самойлик), заступників - одну (Лілія Григорович), секретарів комітетів - чотири (С.Синенко, О.Мазур, І.Белоусова, В.Гошовська).

В результаті січневих 2000 року подій у Верховній Раді України перерозподіл відповідальних посад триває. 1 лютого парламентська більшість, не гаючи часу, вдалася до змін керівництва комітетами ВР. В результаті серед голів 24 (замість 23) комітетів обрано дві жінки. Валентина Гошовська ("Незалежні") очолює тепер Комітет з питань соціальної політики і праці, Катерина Ващук ("Відродження регіонів") - Комітет з питань аграрної політики і земельних відносин.

Зовсім інша тенденція проглядається в Скандинавських країнах, зокрема в Швеції, однією з причин цього є запровадження політики тендерної рівності зверху.

Уряд і парламент Швеції

Починаючи з 1994 року, Уряд складається з рівної кількості жінок та чоловіків. Жінки-міністри очолюють такі органи, що традиційно не розглядались як сфера жіночої діяльності, наприклад:

Міністерство закордонних справ, юстиція, зв'язок та агропромисловий комплекс.

Після останніх виборів у 1998 році Парламент Швеції поки що має найвищу пропорцію жінок-депутатів у світі. Серед членів Парламенту 43% - жінки, що на 3% перевищує показники минулих виборів (1994р.)

Муніципальні та окружні ради

Більше ніж 41% серед членів муніципальних рад складають жінки. У порівнянні з результатами попередніх виборів ситуація залишилася майже незмінною.

Кількість жінок, обраних до законодавчих органів в округах, постійно зростає в останні роки. За 20 років ці цифри майже подвоїлись. Серед 1646 обраних членів окружних рад 789 -жінки, що складає 48%.

Рішучі кроки були зроблені для підвищення кількості жінок в органах державної влади та комітетах. В 1988 році був прийнятий план дій, в якому містилися спеціальні завдання, спрямовані на репрезентацію жінок в органах державної влади.

Завдання для 1992 р. було 30%.

Завдання для 1995 р. було 40%.

Завдання для 1998 р. було 50%.

Починаючи з 1988 року в Парламенті доводився щорічний звіт про кількість жінок та чоловіків в органах державної влади на центральному та регіональному рівнях. Мета цих презентацій - це зробити конкретні кроки до виконання тих завдань, що були поставлені в 1988 році. Ця робота мала певні результати, хоча не було досягнуто фінального результату, особливо в регіонах.

Табл.1. Пропорція жінок та чоловіків (%) в органах державної влади, 1986-1998рр.

Роки	Центральні		Регіональні	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
1986	17	83	15	85
1989	28	72	22	78
1990	30	70	23	77
1992	36	64	27	73
1993	37	63	29	71
1995	42	58	34	66
1997	44	56	40	60
1998	44	56	40	60

Таким чином, за десять років послідовної імплементації плану дій, в якому містилися спеціальні завдання, спрямовані на репрезентацію жінок в органах державної влади, у Швеції було досягнуто паритетне представництво жінок та чоловіків у центральних і регіо-

нальних владних структурах. Той факт, що в місцевих органах було менше прогресу в порівнянні з центральними є результатом того, що запровадження політики тендерної рівності здійснюється зверху.

Табл. 2. Розподіл народних депутатів України у Верховній Раді України за віком і статтю

Стать і вік народних депутатів	13-те скликання		14-те Скликання	
	Кількість депутатів	%;	Кількість депутатів	%;
Депутати від 21 до 30 років	3	0,72	13	2,90
з них: чоловіки	3	0,72	12	2,68
Жінки	-	-	1	0,22
Депутати від 31 до 40 років	67	16,14	95	21,21
з них: чоловіки	63	15,18	86	19,20

Жінки	4	0,96	9	2,01
Депутати від 41 до 50 років	183	44,10	212	47,32
з них: чоловіки	171	41,20	194	43,30
Жінки	12	2,89	18	4,02
Депутати від 51 до 60 років	121	29,16	100	22,32
з них: чоловіки	119	28,67	93	20,76
Жінки	2	0,48	7	1,56
Депутати від 61 до 70 років	40	9,64	23	5,13
з них: чоловіки	40	9,64	23	5,13
Жінки	-	-	-	-
Депутати від 71 до 80 років	41	9,88	5	1,12
з них : чоловіки	40	9,64	4	0,89
Жінки	1	0,24	1	0,22
Всього чоловіків	396	95,42	412	91,96
Всього жінок	19	4,58	36	8,04
Всього депутатів	415	100,0	448	100,0

* За даними Секретаріату Верховної Ради України.

Джерело: Тендерний аналіз українського суспільства. ПРООН. - Київ, 1999-С.60

Таким чином, хоча кількість жінок-депутатів у вищому органі влади поступово збільшується, парламент все ще залишається чоловічим з притаманними чоловікам методам вирішення питань, їх постановкою, чоловічим світобаченням, цінностями та оцінками. А це свідчить про глибоку тендерну нерівність в законодавчому органі країни, незбалансованість міжстатевих відносин, відсутність рівноваги чоловіків і жінок в процесі державотворення.

Дослідники Центру "Американська жінка і політика" вважають, якщо у законодавчому органі жінок більше 10%, то становище починає помітно поліпшуватися. Отже, щоб відбувся поворот до реальних демократичних змін в країні, має зрости кількість жінок в парламенті та інших державних структурах, які приймають рішення.

Жінки в територіальних представницьких органах

На місцевому рівні ситуація більш оптимістична. Статистичні дані свідчать, що чим нижчий рівень органів місцевого самоврядування, тим вони доступніші для жінок. За результатами виборів 1994 р. жінки в депутатському

корпусі України становили 30%. Найменше їх серед депутатів у Київській області (4%) та м.Києві (17%). Значно краща ситуація з точки зору тендерного підходу до виборів жінок у представницькі органи в таких областях, як Херсонська (40%), Дніпропетровська, Миколаївська і Чернігівська (по 37%), Волинська, Черкаська і Запорізька (по 36%) та ін. (див. Додаток 1).

Стосовно географічного розташування, то більшість жінок обираються депутатами до владних структур у східних областях. Більшість серед цих областей - промислові, тобто в них переважає компактно розташоване міське населення, серед якого жінки менш пов'язані з веденням присадибного господарства і мають кращі побутові умови, а тому й більше часу для участі в громадсько-політичному житті та для освітнього самовдосконалення [10, ст.62].

Певні кількісні зміни у статевому складі депутатів спостерігаються на виборах до місцевих рад у 1998 р. Жінки, обрані депутатами місцевих рад, становили вже близько 38%, що на 8% більше порівняно з кількістю жінок, обраних у 1994 році (див. табл.4).

Табл. 4. Склад депутатів місцевих рад, обраних 29 березня 1998 року, за статтю*

Кількість Місцевих рад	Кількість виборчих округів	Обрано депутатів місцевих рад				
		Всього депутатів	Ч о л о в і к и		Ж і н к и	
			всього	%	всього	%
12068	209966	229549	143140	62,36	86409	37,64

*За даними відділу по зв'язках з місцевими органами влади і самоврядування Секретаріату Верховної Ради України (Джерело: Тендерний аналіз українського суспільства. ПРООН. - Київ, 1999 - С.61).

За позитивного розширення гендерної демократії на місцевому рівні все ж основні стратегічні рішення загальнодержавного характеру, формування і визначення напрямів державної політики, прийняття законів здійснюються саме у вищому законодавчому органі державної влади, місця в якому соціуму жіноцтва ще доведеться виборювати [10, ст.61-62].

І все ж такі обрання жінок в органи місцевого самоврядування є перший крок до виходу їх на національну політичну арену. Участь у виборах є надзвичайно важливою справою не тільки як політична практика для жінок-лідерів, але як зразок паритетної демократії для виборців. Від складу представницького органу залежить не тільки ефективність його діяльності, але й розвиток загальної культури суспільних взаємовідносин. Саме на місцевому рівні більш активно творяться засади громадянського суспільства.

Основною проблемою усіх посткомуністичних спільнот, підкреслює Марта Богачевська-Хом'як, є брак діяльної соціополітичної активності у громадському житті країни. Еволюція громадської думки, здатної як до реального впливу на уряд, так і до формування суспільства, яке б сприяло загальному добробуту, суттєво прискориться, якщо до процесу залучаться жінки [7, ст.7].

Суспільство потроху переосмислює роль жінок і чоловіків, відбуваються певні зміни, хоча й надзвичайно повільно, у свідомості громадян, але для досягнення бажаних результатів необхідні

кардинальні зміни на загальнодержавному рівні, в українському законодавстві, у владних відношеннях. Яка ж ситуація на сьогодні в царині державної служби?

Гендерна структура державної служби

Не лише представницькі, а й адміністративні органи в Україні за традицією, як і в більшості країн світу, значною мірою є чоловічою сферою, з чоловічими правилами гри.

З часу проголошення незалежності в 1991 році Україна наслідувала державну службу, структура якої, склад та управлінські системи були створені відповідно при підтримці уряду в тоталітарній державі колишнього Радянського Союзу. Головним завданням держави було управління економікою. Головною функцією державного апарату було забезпечення розповсюдження рішень комуністичної партії стосовно виробництва та розподілу ресурсів у всіх галузях економіки та забезпечення виконання цих рішень відповідно офіційній лінії уряду [20, ст.92]. З огляду на ці особливості більшість державних службовців мали технічну освіту та деякі знання виробництва [17, ст.1]. Більше того, були важливими такі персональні якості, як дисципліна, відданість, слухняність та здатність виконувати накази. Державних службовців призначали на посади або висували на вищі посади на підставі цих якостей та знання виробництва. Державна служба Радянського Союзу була

Союзу була високодисциплінованою бюрократією.

Призначення на вищі посади контролювалося політичними керівниками. Це сприяло розвитку прислужливості та дисципліни, а не ініціативи та відповідальності. Державні службовці услуговували більше своєму керівникові, ніж загальному громадському інтересові [20, ст.92].

"Ця адміністративна структура не підходить незалежній Українській державі, яка намагається реформувати свою політичну, економічну та соціальну систему, - наголошує Б.О.Кравченко, аналізуючи кроки адміністративної реформи. - Українське суспільство стомилося від повільного темпу та невизначеності реформ, з некомпетентністю державних службовців, з незадовільним рівнем послуг державних органів та агенцій, з нестерпним рівнем корупції" [4, ст.6].

Прийняття нової Конституції України та Закону України "Про державну службу" відкрили нові можливості для створення ефективної державної служби, яка має бути чутливою до потреб людини та відповідати основним принципам демократії.

На жаль, кар'єризм живучий, він і сьогодні процвітає в системі державної служби. Для того, щоби його подолати, щоби перетворити державну службу на засіб служіння людям, удосконалення державності молодій Україні, серед багатьох стратегічних орієнтирів необхідно застосування тендерної справедливості на державній службі.

Сьогодні в Україні недостатньо використовується інтелектуальний потенціал жінок на державній службі. За даними Державного комітету статистики України на 1 січня 1999 року, в усіх органах влади працюють 234 тис. державних службовців. Серед них більш ніж 170 тис. жінок, що складає 72,7%. Але, на жаль, ці показники далеко не відповідають посадовим позиціям жінок, їх службова кар'єра практично гальмується на початковому етапі. Жінка на керівній посаді скоріше є винятком, ніж правилом. За даними офіційної статистики, серед службовців центральних органів виконавчої влади жінки складають

51,2%. Але ж основна їх частина затримується на нижчих посадових рівнях. Так, на посадах молодших спеціалістів - 84,9%, а серед 435 керівників і заступників керівників центральних органів виконавчої влади лише 27 жінок (7%). Серед 712 керівників місцевих органів виконавчої влади, віднесених до I, II та III категорії, - тільки 9 жінок (або 1%). Немає жодної жінки і на посаді голови обласної державної адміністрації, обласної ради народних депутатів.

Реальним поштовхом для активізації державної політики щодо підвищення статусу жінки в суспільстві послужила Четверта Всесвітня Конференція ООН з проблем жінок (1995 р.), яка мобілізувала сучасний жіночий рух на всій планеті. Уряди країн-учасниць взяли на себе зобов'язання щодо впровадження затвердженої на Конференції Пекінської декларації та Платформи дій в національному та світовому масштабі [2].

В Пекінській декларації та Платформі дій визначені 2 стратегічні цілі щодо участі жінок в роботі директивних органів та в процесі прийняття рішень:

Стратегічна ціль 1.

Вжити заходів по забезпеченню рівного доступу жінок до директивних структур і процесу прийняття рішень та їх повної участі в них.

Стратегічна ціль 2.

Розширення наявних у жінок можливостей участі в процесі прийняття рішень та в роботі системи управління.

Діяльність державних органів та жіночих громадських організацій в Україні по підготовці до участі в конференції та впровадженню Платформи дій значно розширила перспективи розвитку жіноцтва та громадянського суспільства в цілому. З огляду на зазначені вимоги розвитку міжнародної спільноти почалися позитивні зміни на вищих щаблях влади.

Перша жінка-міністр в Україні Сюзанна Станік була призначена на цю посаду у вересні 1996 року при створенні Міністерства у справах сім'ї та молоді.

З 1997 р. в Україні помітні певні зрушення у ставленні до жінки на ви-

тих посадах в органах центрального управління та у системі міністерського складу. Жінки поступово проторюють собі шлях на урядові посади, однак їх кількість на вищих керівних щаблях залишається надто низькою.

До недавньої (грудень 1999р.) реорганізації центральних органів виконавчої влади, серед 21 міністрів України були дві жінки (С.Станік та Р.Богатірьова), а також три жінки (В.Довженко, О.Кужель, Т.Кисільова) — серед голів державних комітетів України. Зростала кількість жінок серед заступників міністрів та на інших посадах центральних органів управління (Додаток 3).

В 1998 році вперше в історії України жінка призначена послом у Швейцарії. В центральному апараті Міністерства закордонних справ України на дипломатичних посадах працює 71 жінка, що становить 21 % від загальної кількості дипломатів (для порівняння: у 1995 - 12,4 %), 8 з них - на керівних посадах.

Виходячи з необхідності вдосконалення структури центральних органів виконавчої влади та підвищення ефективності їх діяльності, з метою поетапного здійснення адміністративної реформи в Україні, Указами Президента України від 15.12.99р. №1572/99 "Про систему центральних органів виконавчої влади" та від 15.12.99р. №1573/99 "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" була значно скорочена кількість центральних органів управління: із 89 існуючих органів виконавчої влади залишилося 35 [3].

Згідно з Указом Президента України від 15.12.99р. №1574/99 "Про склад Кабінету Міністрів України" до нового складу уряду увійшли 2 жінки. З одного боку, призначення на посаду віцепрем'єр-міністра Юлії Тимошенко свідчить, що в Україні, як і в усьому світі, потроху починають змінюватися перспективи стосовно використання жіночого потенціалу. З іншого боку, над жінками, які складають більш ніж 70% державних службовців, нависла загроза скорочення.

Це потребує особливо виважених підходів у вирішенні даної проблеми з боку держави, застосування гендерного

аналізу для майбутніх напрямків політики і законодавства, де це необхідно. Аналіз, що базується на врахуванні тендерних питань, веде до інформованої політики і доброго керівництва [5, ст.5].

Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні структурні підрозділи - саме ті органи адміністративного управління, де акумулюється робота по підготовці та прийняттю владних рішень по розробці основних напрямків державної політики. В системі цих органів виконавчої влади, порівняно з законодавчими і представницькими, працює значно ширше коло жінок, але в основному вони займають посади спеціалістів.

Кількість державних службовців у центральних органах управління характеризується тендерною збалансованістю, навіть переважання жіночої статі. Та це переважанням зумовлене великою кількістю жінок серед тих, хто працює в територіальних органах, підпорядкованих центральним органам (63%).

Так, в апараті Адміністрації Президента України приблизно кожен шостий керівник - жінка, в апараті Верховної Ради України - кожен п'ятий, в апараті Кабінету Міністрів - кожен сьомий.

У зв'язку з цим красномовно про професіоналізм, до якого начебто жінки "не дотягують", свідчить кількість жінок серед спеціалістів, які працюють державними службовцями у вищих органах державної влади. В усіх центральних органах управління вони становлять переважну більшість. Отже, жінка-виконавець є нормальним явищем, а як суб'єктові прийняття рішень на рівні керівника — тут їй місця часто не знаходиться [10, ст.70].

Постає цілий ряд питань. Що це означає? Чи пропорція жінок в державній службі просто віддзеркалює пропорцію жінок в загальній чисельності населення та на ринку праці? Чому жінки не можуть досягти необхідного рівня в своїй професійній діяльності? Чи може це спотворена практика відбору жінок на державну службу та недосконалість механізму їх професійного просування? Можливо, сформовані протягом минулих

десятиліть номенклатурні підходи та стереотипи не тільки зберігаються, але й тиражуються, перешкоджаючи утвердженню нового, прогресивного, що стримує сучасні реформи.

В даному контексті досить актуальною стала проблема участі жінок на державній службі, постійного зростання їх професійного рівня та розвитку творчого потенціалу жінок.

Творення державного механізму забезпечення гендерної рівності

В Україні державні структури з питань поліпшення становища жінок утворювалися під значним впливом жіночого руху, а також на виконання зобов'язань, що взяв на себе уряд після Четвертої Всесвітньої Конференції ООН з проблем жінок. Державний механізм з питань жінок весь час вдосконалюється.

Проблемами поліпшення становища жінок, підвищення їх статусу в суспільстві на державному рівні займається декілька структур. Так, у структурі Кабінету Міністрів України з 1993 року до цього часу функціонує сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства та дитинства. Але створене в 1996 році Міністерство у справах сім'ї та молоді зазнало низку змін і перетворень (Додаток 2). Тому виникла нагальна потреба удосконалення державного механізму в контексті світового досвіду. Особливої уваги заслуговує досвід Скандинавських країн та Канади.

Наприклад, канадська урядова політика рівноправності передбачає застосування аналізу, що базується на врахуванні тендерних питань. Цей аналіз є невід'ємною частиною розвитку політики, програм і законодавства канадського уряду.

Перешкоди для жінок на державній службі

У 1999 році була утворена робоча група під назвою "Перешкоди для жінок на державній службі" для розслідування питання участі жінок на державній службі в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Проведено емпіричні дослідження сучасної ситуації на рівні Херсонської області з включенням представниць 9 інших областей України (Миколаївської, Одеської, Київської, Івано-Франківської, Луганської, Запорізької, Рівненської, Кіровоградської, Дніпропетровської). В ході більш ретельного аналізу були виявлені деякі закономірності і парадокси в царині державної служби на місцевому рівні.

З одного боку, у Херсонській області досить високий рівень представництва жінок в депутатському та адміністративному корпусі (відповідно 40 % та 76,7 %). Кількісний аналіз державних службовців за статтю свідчить, що серед 5697 чиновників на Херсонщині - 4372 жінки (76,7%). Але, з іншого боку, питома вага жінок у загальній чисельності держслужбовців I - III категорії залишається незначною і складає усього 7 відсотків. Тобто повторюється та ж тенденція, що існує на загальнодержавному рівні. Немає жодної жінки серед голів обласної ради, облдержадміністрації, райдержадміністрацій, міськвиконкомів, заступників обласної ради, облдержадміністрації, та Херсонського міськвиконкому. Майже відсутні жінки і на посадах начальників обласних управлінь, навіть соціального спрямування. А перебування на відповідальних посадах декількох жінок в області було дуже короткотривалим, і безперспективним.

Формальний показник 53,3 % жінок серед керівників регіону став можливим внаслідок об'єднання даних обласного рівня з даними сільських, селищних, районних органів місцевого самоврядування, де керівна посада для жінки більш доступна. Може саме це протиріччя і посприяло поштовхом для пошуків жіночого руху в Херсонській області. Зокрема, протягом 1998-1999 років почали активно діяти та співпрацювати між собою та з іншими громадськими об'єднаннями на підтримку жіноцтва 2 професійні організації: Херсонська обласна Асоціація жінок-депутатів та Херсонська обласна Асоціація жінок на державній службі "Жінка - державний службовець". За допомогою і за активною участю членів обох громадських організацій були проведені

семінари, круглі столи, емпіричні дослідження.

Аналіз даних опитування 175 жінок-депутатів та державних службовців різного рівня дає можливість визначити основні перешкоди для жінок на державній службі:

- матеріально-фінансові труднощі;
- брак часу;
- поєднання домашніх та службових обов'язків;
- існування офіційних та "справжніх" правил просування по службі;
- вплив традиційного оточення на робочому місці;
- відсутність можливості спеціалістів обласного, а тим більше районного рівня протягом 8-10 років отримати професійну підготовку або перепідготовку;
- завищені вимоги та прискіпливе ставлення до жінки-керівника;
- закомплексованість, відсутність впевненості в собі;
- складні міжособисті стосунки з керівництвом / відсутність підтримки, розуміння;
- неузгодженість дій органів влади різних рівнів при вирішенні проблем;
- низький рівень лідерських якостей, ораторських здібностей;
- недосконалість українського законодавства, особливо в соціальній сфері.

Результати емпіричних досліджень і спостережень дозволяють окреслити основні групи питань, суттєвих для жінок на державній службі в регіональних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування:

- вплив традиційного оточення на робочому місці;
- подвійне, а то й потрійне навантаження;
- суто професійні проблеми.

Вплив традиційного оточення на робочому місці

Традиційна чоловіча культура створила три суттєвих бар'єри на шляху рівності між чоловіком та жінкою.

По-перше, робота в державній службі спричиняє різний вплив на чоловіків та жінок. Вважається, що жінки

більш відповідальні, більш точні, більш наполегливі у виконанні завдань. Але при високому освітньому рівні жінок, їх хочуть бачити залежними, корисними, обачливими вихованими та скромними виконавцями, чоловіків же закликають бути незалежними, самовпевненими, здатними до конкуренції та направленими до дії.

По-друге, жінки на відповідальних посадах вважають, що треба бути готовою до підвищених вимог порівняно з чоловіками-колегами. Жінки, як правило, повинні спочатку продемонструвати свою реальну компетентність, у той час коли чоловікам достатньо потенційної компетенції для підвищення або нового призначення. Існує тенденція карати жінок за їх помилки серйозніше, ніж чоловіків. А це потребує підвищеної вимогливості до себе і до інших (що не завжди підтримується в колективі).

По-третє, існує думка, що моральність та висока посада - речі несумісні. Тому жінки, які не хочуть поступатися своїми чеснотами, не прагнуть до вершин державної служби, побоюються "висоти", не хочуть ставити під загрозу свої сімейні стосунки та цінності.

Хоча ідея рівності між чоловіками та жінками потребує підтримки вищого керівництва, практика показала, що керівники вищої ланки як на обласному, так і на районному рівнях не вважають цю проблему серйозною, або такою, що має відношення до них як особистостей чи керівників.

Подвійне навантаження

За даними дослідження серед основних перешкод професійного зростання жінок на державній службі - головною є брак часу. Опитування показало, що 85% жінок мають сім'ї, 15% -самітні; 28% - мають неповнолітніх дітей. В основному це жінки середнього покоління, які мають обов'язки в сім'ї по догляду за дітьми або пристарілими батьками, родичами. Державні службовці районного рівня затримуються на робочому місці в середньому на 0,5- 0,7 години, обласного рівня - на 1-1,2 години щоденно.

Особливо нелегко почуваються ті жінки, які намагаються об'єднати дома-

шні та службові обов'язки. Жінки відчувають більші труднощі, виконуючи основний тягар роботи вдома і в сім'ї. За результатами дослідження жінки, які працюють на посадах спеціалістів в органах місцевої адміністрації витрачають на сімейні та батьківські обов'язки в середньому 45-55 годин на тиждень. Де-хто з них відмовляється від кар'єрного зростання, тому що не може ці обов'язки перекласти на інших членів сім'ї. Жінки, що займають керівні посади, витрачають значно менше часу на сімейні обов'язки (20-25 годин на тиждень). Здебільше вони поділяють, а при необхідності можуть перекласти виконання цих обов'язків на членів своїх сімей.

Жінки не можуть сподіватися на підтримку від керівництва, оскільки залишається непопулярним баланс "сім'я - робота" і це не узгоджується з інтересами керівництва.

В результаті склалася така ситуація, що більшість жінок працюють в режимі подвійного навантаження. А це призводить до постійного емоційного і фізичного перенапруження та перевтомлення. Такий стан може часто супроводжуватися психологічним, емоційним, а іноді й фізичним відстороненням від активності у відповідь на постійний стрес або незадоволеність.

Суто професійні проблеми

Значна частина опитаних протягом останніх 8-10 років не мала можливості підвищити свій професійний рівень на систематичній основі. В першу чергу, це стосується спеціалістів, особливо тих, які мають VI, VII посадові категорії. Тому доводиться самотужки набувати досвід роботи в державній службі, удосконалювати свої професійні знання та навички. Це один з основних бар'єрів, який фактично унеможливорює просування по службі жінок, які працюють на посадах спеціалістів.

Крім того, на рівні області, а тим більше району або села майже відсутні джерела інформації про світовий та вітчизняний досвід державної служби. Матеріальні труднощі та брак часу є основними перешкодами для жінок-

службовців щодо самовдосконалення, розширення професійного та загального світогляду.

Серед суто професійних проблем жінки визначають недосконалість українського законодавства, яка ускладнює надання послуг та задоволення потреб громадян, та неузгодженість дій органів влади різних рівнів при вирішенні проблем. А це призводить до постійного незадоволення, роздратування, розчарування.

Крім того, після скорочення кількості центральних органів управління, очікується реорганізація адміністративних органів і на місцях. Це напевне матиме і вже має неоднозначні наслідки для жінок, що працюють в цих органах. Багато ланок виконавчої влади буде ліквідовано чи трансформовано, тому значна кількість чиновників буде скорочена. Цілком зрозуміло, що загроза скорочення в першу чергу стосується жінок, які працюють на другорядних посадах, і які традиційно поступаються чоловікам у конкурентоспроможності.

Слід зазначити, що майже ніхто з опитуваних жінок не звернув увагу на переслідування через сексуальний тиск або зловживання службовим становищем. Хоча в ході спілкування виявилось, що жінки часто відчувають образливе ставлення з боку чоловіків-колег, опиняються в дуже складних ситуаціях, стають жертвами переслідування. Але, напевне, це є нормою, показником низької культури службових стосунків, а жінки ще не відчувають належних сил для протистояння таким випадкам. Крім того, ціна, яку може заплатити і платить жінка за відкритий протест або скаргу є такою високою, що вона краще буде шукати іншу роботу, або ж змиритися з образою. Враховуючи труднощі працевлаштування в місті або в районному центрі, частіше протистояння дуже слабке. Всі знають про відмінності між офіційними та "справжніми" правилами. Таким чином, вибір кар'єри вимагає від жінки більше, ніж від чоловіків. Чим вищу посаду займає жінка, тим вірогідніше, що вона жертвує своїм особистим життям та дітьми.

Вивчаючи матеріал, який було отримано в ході опитування, ми дійшли

висновку, що жінкам допомагає впоратися з цими проблемами, як правило:

- => особистий оптимізм та належний освітній і професійний рівень;
- => підтримка членів сім'ї, друзів;
- => добрі стосунки з колегами та безпосереднім керівництвом;
- => демократичні перетворення в Україні.

Головні мотиви перебування на державній службі жінок свідчать про те, що вирішальне значення має задоволення від роботи та результатів своєї діяльності. Більшість опитаних назвали бажання надавати допомогу людям, спілкування з людьми, позитивні результати яких сприяють розширенню можливостей самореалізації. Але не можна забувати, що заробітна плата також відіграє не останню мотивуючу роль. Мотивують як діяльність, так і бажання досягти успіхів в кар'єрі (самостійність, розвиток лідерських якостей, організаторських здібностей), тобто не тільки духовні, але й матеріальні цінності. Жінки вважають, що поряд з ними повинні бути компетентні керівники та професіонали-колеги. Неабияке значення надається нормальному мікроклімату в колективі, культурі взаємовідносин. Але одним з важливих критеріїв для жінок є визнання їх індивідуальних якостей, здібностей, їх особистості.

Вдалося визначити основні групи питань, суттєвих для жінок на державній службі в регіональних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування:

- а) можливість підвищити свій професійний рівень на систематичній основі;
- б) необхідність розширення знань з правових питань;
- в) потреба в тренінгах для розвитку психологічних знань та лідерських якостей;
- г) набуття необхідних умінь та навичок соціально-емоційного міжособистого спілкування;
- д) введення гнучких графіків роботи як чоловіків, так і жінок для поєднання професійних та сімейних, батьківських обов'язків.

Матеріали емпіричних досліджень дозволили зробити наступні узагальнюючі висновки та рекомендації.

ВИСНОВКИ

1. Кризовий стан в соціально-економічній системі - це не тільки труднощі та регрес, але й шлях до прогресу. Сучасні жінки дісталися певних змін у своєму становищі, переглянувши роль жінки в сім'ї та на роботі, отримали більше можливостей включатися в громадську діяльність, будувати свою кар'єру. Але, незважаючи на певні зрушення, залишається досить помітною різниця у статусі чоловіків та жінок, зокрема на державній службі.

2. Хоча жінки, державні службовці мають досить високий освітній та професійний рівень, на жаль, небагато хто з них почувається впевнено на державній службі та в громадському житті. Це пояснює той факт, що жінки рідко займають найвищі посади в обласних та районних структурах державної влади, і навіть в органах місцевого самоврядування, які пов'язані з прийняттям управлінських рішень. То що ж заважає цьому?

3. Перешкоди та існуючі традиційні бар'єри, які утримують жінок від більш активної участі в державотворенні, мають в основі соціально-культурну та фінансово-економічну природу. Відчутна присутність неформальної, невидимої і всепронизуючої "мережі своїх людей" приводилася як одна з головних причин, в силу чого жінкам важче досягти керівної посади, ніж чоловікам. Ті, кого мережа приймає, отримують нагороду у вигляді просування по службі через неформальні заходи, такі як пропозиції від колег.

4. Існуючі традиційні бар'єри, а також упереджене ставлення до жінок усуває їх від прийняття повноцінної та рівної участі в роботі державної служби. Недостатній рівень представництва жінок в органах влади неминуче призводить до зниження їх впливу на прийняття політичних та управлінських рішень. Проблема збільшення кількості жінок у виробленні та прийнятті політичних та управлінських рішень стає питанням якості, питанням використання інтелектуальних ресурсів.

5. Вибір же кар'єри вимагає від жінки більше, ніж від чоловіків. Чим вищу посаду займає жінка, тим вірогідніше, що

вона жертвує своїм особистим життям та дітьми.

6. Ідея рівності потребує підтримку вищих посадових осіб в усіх владних структурах. Але поки що жінки не можуть сподіватися на підтримку від керівництва, оскільки залишається непопулярним баланс "сім'я - робота", і це не узгоджується з інтересами системи.

7. Демократичні перетворення в Україні стали добрим підґрунтям для підвищення статусу жінки в суспільстві, але потрібні більш цілеспрямовані заходи щодо конкретного застосування принципу рівності в усіх сферах життєдіяльності. Ми бачимо, як "тендерно нейтральна кадрова політика" в державній службі фактично призвела до дискримінації жінок. Жінки, які працюють на посадах спеціалістів, а такі складають переважну більшість, не мають реальної можливості отримати професійну підготовку, що не сприяє їх зростанню та просуванню.

8. Тому для забезпечення успіху розпочатих в Україні реформ, в тому числі і адміністративної реформи, необхідно більш активно реалізувати заходи, зазначені в Пекінській платформі дій стосовно досягнення рівного представництва чоловіків та жінок в державних та владних структурах. Потребують невідкладного опрацювання механізми суттєвого збільшення кількості жінок на всіх державних посадах. Одним з можливих шляхів може стати збалансована робота з кадровим резервом державної служби, гендерно чутлива система підготовки та перепідготовки держслужбовців. Названі причини обумовили необхідність тендерного аналізу в усіх сферах державної служби, а особливо в державній кадровій політиці.

З огляду на наведені статистичні та аналітичні дані стало можливим зробити декілька рекомендацій.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Поточна атмосфера професійних взаємовідносин в державній службі повинна бути змінена на добре злагожену, справедливу демократичну систему, що надає можливість ефективно працювати всім, незалежно від статі.

2. Визначити ефективні форми і методи подальшого удосконалення національного механізму щодо надання рівних прав та досягнення рівних можливостей в українському суспільстві.

Для цього вважається за доцільне:

- прийняття Закону України "Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок";

- внесення змін та доповнень до існуючих законів, зокрема до Закону України "Про державну службу", що сприятиме практичному вирішенню питань, пов'язаних зі статусом посад в державному апараті, засобами їх заміщення, оцінкою професійної придатності, механізмом переміщення, просування, стимулювання, відповідальністю тощо;

- створення урядової структури, яка буде проводити роботу по загальній координації питань стратегії та контролю за впровадженням принципу рівності прав жінок;

- інтеграція питань статусу жінок у всі владні структури уряду.

3. Враховуючи світовий досвід та реалії сьогодення, необхідно розпочати застосування аналізу, що базується на врахуванні тендерних питань, як пріоритетний напрямок державної політики. Гендерний аналіз може проводитися у 3 напрямках:

- з'ясування гендерного розподілу тих, хто приймає політичні та управлінські рішення;

- оцінка різних впливів запропонованих та існуючих програм та законодавчих актів на жінок і чоловіків;

- розповсюдження кількісних та якісних показників щодо керівних посад в державному та приватному секторах.

4. З огляду на те, що загострюється необхідність заміни традиційних гендерних стереотипів на сучасні та демократичні цінності, важливого значення набуває повне розуміння та усвідомлення принципу рівності між чоловіками та жінками на робочому місці усіма працівниками, а особливо керівниками, науковцями. Вагомим підґрунтям для підсилення обізнаності щодо важливості гендерної політики має стати розвиток гендерної освіти.

ти шляхом проведення науково-практичних семінарів для державних службовців, включаючи керівників центральних органів влади, голів та заступників голів обласних держадміністрацій, викладачів, що працюють за програмою прав людини. Включення до освітніх та навчальних програм жіночої та гендерної проблематики сприятиме зламу існуючих стереотипів серед молоді.

5. З метою підвищення ефективності підготовки та діяльності державних службовців буде доцільним створення Центру гендерної освіти при УАДУ, на базі якого можна започаткувати розробку урядової політики за допомогою аналізу, що базується на врахуванні тендерних питань.

6. Стимулювання політичного та кар'єрного зростання жінок буде сприяти рівноправній участі жінок та чоловіків в прийнятті рішень, що забезпечить:

- врахування інтересів жіноцтва;
- баланс, який точніше відображає склад суспільства;
- впровадженн демократичного принципу рівності при формуванні державної політики.

Державна професійна служба в Україні лише встановлюється. Щоб залучити до неї жіночий інтелектуальний потенціал, потрібен час і кардинальні зміни в українському законодавстві, в структурі та діяльності органів влади та місцевого самоврядування, а головне - у свідомості кожної людини стосовно дійсної рівності чоловіків і жінок. Рівність між жінками та чоловіками має стати ключовим елементом в побудові демократичного суспільства, в державній моделі соціального благополуччя нашої країни. Ці зміни матимуть певний вплив на життєвий рівень та благополуччя наших синів та дочок.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про державну службу" від 16.12.1993р. №3723-XII.
2. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. - К.: Укр. Правнича Фундація, Вид-во Право, 1995 - 20 с.
3. Указ Президента України від 15.12.99р. №1572/99 "Про систему центральних органів виконавчої влади" // Урядовий кур'єр. - 1999.-№ 237.
4. Bohdan Krawchenko. Administrative Reform in Ukraine. Setting the Agenda. Discussion Papers No.3. Published by the Local Government and Public Service Initiative. - Budapest, 1997.
5. Аналіз, що базується на врахуванні тендерних питань: Довідник для розробки напрямків політики. - Канада, 1998.
6. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому.
7. Богачевська-Хом'як М. Суспільство переосмислює роль жінок і чоловіків в Україні // Очима жінок.- 1998. С.7.
8. Валлен Аніта. Шведська політика: проблеми, які цікавлять українських жінок, що балотуються до парламенту. // Матеріали семінарів "Політичне лідерство жінок та вибори - 98". - К, 1998.
9. Вікуліна. Н. Жінки в системі ООН // Очима жінок.-1998, -№3 - С.40
10. Тендерний аналіз українського суспільства. ПРООН.-К, 1999. - С. 293.
11. Доповідь "Про виконання в Україні Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок". - К, "Столиця", 1998.
12. Концепція адміністративної реформи в Україні. - Київ, 1998 - С.28
13. Леліков Г. Функції державної служби та їх правове регулювання. // Вісник державної служби України. - 1999. - №1.- С.67.
14. Матеріали міжнародного симпозіуму "Адміністративна реформа в Україні". //ВісникУАДУ.- 1998.-№ 1.
15. Моніторинг після Пекіну: два роки по тому.-К.-1997 - С.32.
16. Нові керівники комітетів Верховної Ради.// Урядовий кур'єр.-2000р.-№ 20. С.2.

17. Озірська С, Полянський Ю.Д. Система державної служби європейських країн: Велика Британія, Російська Федерація, Україна, Французька Республіка: Науково-аналітичне дослідження. - К.: Вид-во УАДУ, 1999.-168 с.
18. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду. Наукова доповідь.- К.- 1998.
19. Саламатов В. Национальные приоритеты (результаты экспертного опроса управленческого аппарата) // Персонал.-1999. - №6. - С.49-55.
20. Удовик С. Куди пливе корабель "Україна"? //День № 231.- 14 грудня 1999.

Аннотация

В статье анализируется положение женщин в Украине посредством анализа роли и деятельности женщин на государственной службе. Автор рассматривает данные социологических опросов, статистические данные, которые демонстрируют уровень присутствия женщин в разных уровнях государственного механизма и их влияния на принятие государственных решений. Эмпирические исследования создают возможность для выработки обоснованных выводов и практических рекомендаций.

Summary

In the article the state of the women in Ukraine is analyzed through analysis of the role and activities of the women in the framework of the public service. Author analyzes the sociological and statistical data which demonstrate the level of the women's presence on the different levels of the state mechanism and their influence on the state decision-making. Empirical research creates the possibility for the elaboration of the well-grounded conclusions and practical recommendations.

THE SOCIAL CHARACTERISTICS OF RURAL ENTREPRENEURS IN TRANSCARPATHIA: COMPARATIVE ASPECT

Roman Závadyak

*Lecturer of Economics, Management and Marketing Division
Uzhhorod National University,*

Transition of regional economy to market conditions is connected with complicated and contradictory processes in Ukraine. Major changes, particularly the reformation of property rights, occurred in the Transcarpathian agrarian sector. New agrarian companies, based on private and collective property, were created on the basis of former collective farms. Recently there is the process of creation of farmer sites, agrarian productive co-operatives and private companies.

Although the development of different forms of ownership has led to the possibility of entrepreneurship development in rural areas, the quantitative indexes of agrarian companies' increase have not kept pace with real qualitative changes in rural areas.

From 1990 - 1999 the average number of employees working in the agricultural sector (without subsidiary farms of agriculture companies and companies from other industries) decreased by 5,3 times, with the number of unemployed in mountainous villages being much higher than in towns and subregional-centres of Transcarpathia. There is the great differentiation of income and living standards between rural and urban population, non-equal conditions for starting own business.

The above-mentioned factors raise an interest for scientific analysis of the effectiveness of economic reforms, the creation of different entrepreneurial forms in rural areas, and the employment of rural populations and its living standards.

Gender analysis showed that approximately one third of all respondents-entrepreneurs surveyed were women, primarily involved in business in low-land areas (37%) and somewhat less (24%) in semi-mountainous areas. This information corresponds with survey, due to which about 30% of all small businesses (businesses with up to 50 employees) are owned/controlled by women.

All businesswomen surveyed are operating in two spheres - the majority is involved in trade 84,8%, while 15,2% provide different services to the population (bakery, private lessons, consumer services). Most of businesswomen employ up to 10 workers (90,9%), of these businesswomen 27,2% employ only family members, 54,5% employ only waged employees and 18,3% employ both waged employees and family members.

The age distribution indicates a middle-aged sample of inhabitants who are 31-50 years old (60% of population sampled and 76% of entrepreneurs sampled).

¹ The survey was conducted within the activities of project "Rural Entrepreneurship and Employment in Transition" INTAS-99-00965

Table 1. The age distribution of rural inhabitants

Age	Rural population, % of sample	Rural entrepreneurs, % of sample
Up to 30 years	24,92	18
31-40 years	28,53	36
41-50 years	31,53	40
51 years and older	15,02	6

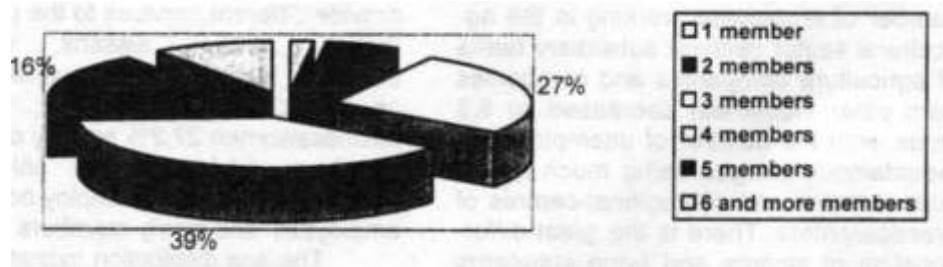
Analysis of marital status indicates that the majority of respondents are married - 79,58% of rural population and 86% rural entrepreneurs, corresponding, not married 11,11% and 9%, widowed - 4,2% and 1%, divorced - 4,5% and 4%. Therefore rural inhabitants have a traditional orientation towards marriage as only 0,6% of rural population follow a "modern" style, arrangement of living together without marriage.

The gender structure of rural entrepreneurs' families is characterised by prevailing of the same number of men and women - by two - corresponding 42% and 45%, one man have 36% families, three men - 17% families of rural entrepreneurs,

while the number of families with one woman is somewhat less - 27%, and with three women - somewhat more (19%) comparing to men. Therefore, the average rural entrepreneur family includes a working age couple with one or two children.

Results indicate that families of rural entrepreneurs have average number of members, including 50% cases with two working age members and 39% with three members of working age. The number of families with one member not of working age is 41%, two members - 23% and in 21% of the cases all the family members are of working age. This is in direct correlation with the age characteristics and family status of the sample.

Graph 1. The structure of entrepreneurs families

A gender analysis of family structure indicates that rural population families in most cases are characterised by an equal number of male and female members, 42,6% of families report 2 male members while 40,8% report 2 females. Other respondents report only one male (38,7%) or one female (39,3%) or three male (17,7%) or three female (18,9%) members. In addition, 42,9% of rural population families have two working age members, 29,1% report three family members of working age, while 19,2% mention four and more family members of working age.

Families with four members prevail among rural populations - 34,2%, 27,9% of families have three members, 14,1% of families consist of two members, five members - 10,8%, while 9,9% of rural population families have six and more members.

Most of the rural entrepreneurs identify as Ukrainian (85%) while 5 % of businessmen are Hungarian, other businessmen identify as Slovak (1%) and German (1%) and 8% of businessmen are from mixed families. Due to the predomination of some nationalities (Hungarian, Slovak) in certain low-land villages the most

diversified structure of entrepreneurs by nationality is in the low-land areas - Ukrainians make up 74,3% of respondents, Hungarians - 8,57%, mixed -14,3%, and German - 2,86%. In semi-mountain and mountain areas respectively

92% and 90% of entrepreneurs are Ukrainians.

Population structure by nationality criteria also shows prevailing of Ukrainians in all zones and presented in the table 2.

Table 2. Population structure by nationality criteria

	Low-land areas	Semi-mountain areas	Mountain areas	General
Ukrainian	80,49	97,14	97,14	90,99
Hungarian	7,32	0	0	2,7
Russian	0,81	0	0,95	0,6
Slovak	3,23	0	0	1,2
German	0	0,95	0	0,3
Mixed	8.13	1,9	1,9	4,2

According to survey's results the dominant nationality of the labour division is Ukrainians due to several factors, basic of them are the historical labour traditions, social-psychological characteristics of population, and propensity to mobility and business.

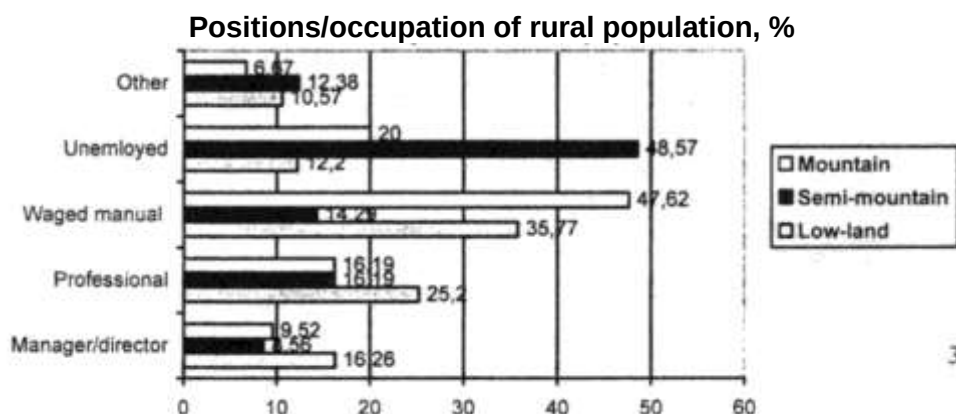
By educational and professional level rural businessmen belong to a highly skilled group. 83% of respondents have higher education and technical school/college, or vocational training (prevailing economists, engineers, teachers, technicians, doctors.) while only 17% have a secondary education. This data corresponds with findings of [11] who analysed entrepreneurship processes in Ukraine, Moldova and Belarus and stressed the higher education level of Ukrainian entrepreneurs as compared to Western countries.

The educational level of respondents from the rural population is not so high, as only 23,4% have higher education (prevailing teachers, accountants, doctors), almost 28% graduated technical school/college, and almost 39% have completed secondary education. 9,6%

finished only primary school.

Thus, the educational/professional level of rural entrepreneurs is much higher than the rural population in general, that proves the statement about the relatively high professional background and knowledge for people involved in business in rural areas. Rural business is based on significant intellectual potential that creates the basics for its development. The economic collapse in the mid 1990s led to the reduction of the demand for highly skilled labour and forced people to look for other sources of income and start their own business.

The majority of the rural population (32,7%) are waged manual, 19,5% are professionals (doctors, teachers, economists, librarian), 11,7% are managers/directors, about one fourth (26,1%) were unemployed at the time of survey. Majority of unemployed (48,6%) are living in semi-mountain areas, significantly less (20%) in mountain areas, and the smallest number of unemployed was observed in low-land areas (12,2%) due to higher economic development, and the proximity of large centres (Uzhhorod, Mukachevo) with

more institutions, organisations and businesses where inhabitants of neighbouring villages may work.

The majority of "qualified" jobs - managers, officials, technicians - can also found in low-land regions. Inhabitants of these regions have the highest professional and qualification level - 56,9% have higher education and technical college, that is more comparable to the average in Transcarpathia. Therefore, economic zoning due to natural peculiarities of Transcarpathia influences the number and type of rural jobs and their availability.

The majority of unemployed persons have not worked in more than three years - 47%, while 27,2% have never worked, 13,8% have not had job for two or three years. Main reasons of job losses were closing/liquidation of enterprises - 41,3%, staff reduction - 22%, voluntary termination - 23,8% (low salary and delays in payment were reasons for leaving). Prior to losing their jobs the majority - 74% were waged manual, mostly employed in manufacturing (42,8%) or service provision (22%). Only 3,2% of managers/directors and 15,9% of officials/technician lost their jobs and couldn't find other work at the time of the survey. Thus, during times of economic reformation the population groups most impacted are workers of middle-level qualification (waged manual), who can't find new jobs due to the general economic recession in the country.

During forced unemployment, 26,9% of the rural population was looking for any relevant work, while 17,5% looked for jobs in their speciality. The survey results showed a certain passivity or lack of desire on the part of the rural population to actively change their lives. Only 52,4% of

unemployed responded that they would like participate in training to change their qualification, only 3,2% of unemployed respondents tried to be involved in business, 1,5% received training to get new speciality, and 15,9% of unemployed did nothing. The results indicate that the majority of the population doesn't want to take responsibility and instead hopes that somebody else (state, other people) will solve their problems.

The majority of businessmen are native inhabitants of villages although many have spent short period of time living in the cities either for studies (57%) or army service (14%). Some entrepreneurs stayed for 6 or more years, which is in direct correlation with their period of studies.

The majority of entrepreneurs start to be profitable during their 1st year of operations since they are operating mostly in industries that bring quick return of capital, don't have significant entering barriers, don't require specific knowledge, take advantage of special taxes (fixed and unified), and operate in an environment characterised by relatively stable demand, either in trade/commerce or provision of services.

The majority (83%) of rural entrepreneurs surveyed do not belong to the group of so-called soviet/party leaders ("nomenclature") and previously didn't occupy managerial positions due to following reasons:

- the target group surveyed is rural small business while businesspeople from "nomenclature" groups work mainly in the cities;

- "nomenclature" business is mostly based on medium or large scaled companies, and not on small business or private entrepreneurship activities.

Соціальний портрет сільського підприємця: соціологічний аналіз

У даній статті здійснено дослідження соціальних характеристик підприємців та населення сільських районів Закарпатської області. Проаналізовано вікову структуру, національний склад, попередній досвід роботи, кваліфікаційні ознаки підприємців, сучасний стан зайнятості сільського населення.

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕГІОНІ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Василь Ярема,
доктор економічних наук,
професор,
Олена Кочеткова,
студентка 5-го курсу юридичного
факультету УжНУ

Мале підприємництво за своєю специфікою має чітко виражену регіональну орієнтацію, оскільки саме воно передбачає насичення місцевого ринку з урахуванням обсягів та структури локального попиту. Враховуючи сучасний стан розвитку господарської самостійності регіонів, мале підприємництво має вирішальний вплив на процеси оптимізації структури регіональної економіки, зменшення рівня бідності та безробіття в регіоні. Саме тому, виключно актуальною є проблема вироблення та реалізації механізму взаємодії держави і суб'єктів малого підприємництва¹.

Програмним документом, який регулює розвиток малого підприємництва в Україні є насамперед "Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні", затверджена Законом України від 21.12.2000 р. В цьому документі, зокрема зазначено, що метою Програми є створення належних умов для реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність, а також підвищення добробуту громадян України шляхом залучення широких верств населення до такої діяльності².

Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва складає цілий комплекс взаємопов'язаних і хронологічно узгоджених заходів, спрямованих на реалізацію державної політики розвитку малого підприємництва. Але побудувати дієвий механізм регулювання підприємницьких відносин складно використовуючи лише загальнодержавні важелі. Саме тому, важливого значення набувають регіональні програми.

В Закарпатській області розроблена та прийнята обласною радою Про-

грама розвитку малого підприємництва на 2001 - 2002 роки, затверджена рішенням XV сесії Закарпатської обласної ради III скликання від 12.04.2001 року, №299. Головною метою Програми є збереження вже досягнутого рівня розвитку малого підприємництва та створення передумов для нарощення нового потенціалу, що поступово підніситиме малий сектор економіки в кількісному та якісному плані європейських та світових відміток, зробить його носієм ринкової економічної моделі високорозвинених країн. Реалізація цієї мети буде досягатися шляхом послідовного проведення активної регіональної політики щодо цього сектора економіки, основним змістом якої є поєднання інтересів підприємництва та адміністративно-територіальних одиниць, з використанням особливостей і вигод їх географічного розташування, природно-ресурсного та рекреаційного потенціалу, створення ефективного механізму зворотного зв'язку органів державної влади та місцевого самоврядування з підприємцями та їх громадськими формуваннями.

Регіональні програми спрямовуються на комплексне вирішення питань розвитку та підтримки малого підприємництва в межах повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, передбачених відповідно розділом III Закону України "Про місцеві державні адміністрації" від 9.04.1999 р³. та главою 2 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р⁴., а саме:

✓ вдосконалення нормативно-правової бази, фінансово-кредитного забезпечення, зменшення

податкового тиску у сфері малого підприємництва і насамперед з метою підтримки малих підприємств, що здійснюють свою діяльність у сфері виробництва та науки;

✓ впровадження системи фінансово-кредитної та ресурсної підтримки суб'єктів малого підприємництва, у тому числі створення регіональних гарантійно-кредитних установ, фондів сприяння розвитку малого підприємництва;

✓ сприяння розвитку регіональної інфраструктури підтримки малого підприємництва;

✓ фінансове забезпечення заходів щодо реалізації регіональних програм розвитку підприємництва.

Завдяки системному підходу місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування області до малого сектору економіки, що виражається в ініціюванні багатьох питань на рівні держави, прийнятті нестандартних рішень на рівні регіону та здійсненні програмних заходів щодо цієї категорії, підприємництво області одержало серйозну базу для подальшого розвитку як в кількісному, так і якісному плані.

На рівні регіону - це комплекс заходів, прийнятих нормативних документів щодо:

✓ дерегулювання підприємницької діяльності;

✓ забезпечення рівних умов для суб'єктів підприємництва, на конкурсних засадах, до розробки і використання природних ресурсів області, зокрема деревини, мінеральних джерел, кар'єрів, забезпечення земельними ділянками під розміщення виробництва, виробничими площами через приватизацію, в т.ч. аукціони тощо;

✓ заходи, направлені на розвиток окремих галузей, економічних напрямів, зокрема лісозаготівельної, деревообробної, туризму, в т.ч. сільського (зеленого), виробничої інфраструктури, в т.ч. прикордонної;

✓ реформування агропромислового комплексу області, утвердження приватного сектору;

✓ фінансово-кредитної підтримки та розвитку ринкової інфраструктури.

Все це забезпечило позитивні тенденції в розвитку малого сектору економіки. Так, за даними Міністерства економіки сьогодні в сфері малого бізнесу функціонують 5774 малих підприємств з чисельністю працюючих на них 39,4 тисяч чоловік (виробляли продукцію, виконували роботи та надавали послуги 3294 малі підприємства); 1449 фермерських господарств з 2,5 тис. працюючих, а також 21,2 тис. індивідуальних підприємців без створення юридичної особи. У цілому в малому підприємстві зайнято понад 60,0 тис. чоловік, що складає більше 11% всього працюючого населення області (по Україні - 4%), а частка виробничих малих підприємств у загальному обсязі виробленої в нашій області продукції, виконаних робіт та наданих послуг складає 25,8% (по Україні -11,1 відс).

Поглибилися трансформаційні зміни у формах власності. Найбільшого поширення серед малих підприємств набула колективна форма власності (64,5%) та приватна (27,4%). Частка підприємств з державною формою власності весь час зменшується і становить всього 6,9 %.

За галузевими ознаками малі підприємства переважно зосереджені в торгівлі і громадському харчуванні - 45,3%, промисловості - 16,0%, будівництві - 9,2%, (побутовому обслуговуванні населення - 7,6%, сільському і лісовому господарстві - 6,5%, транспорті і зв'язку - 2,0%).

Лише за два останніх роки насиченість малими підприємствами в розрахунку на 10 тис. чоловік населення області зросла у півтора раза (в області на 10 тисяч чоловік припадає 45 малих підприємств; по Україні - 40). Вдвічі скоротилась кількість збиткових малих підприємств, майже у чотири рази зросли прибутки цієї категорії підприємств.

Протягом двох останніх років в малих підприємствах зростає частка промисловості у загальному обсязі виробництва продукції (робіт, послуг) та зменшується частка торгівлі і громадського харчування і становить відповідно 20,8 % та 34,4 %.

Сьогодні майже третину регіонального обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) виробляють малі підприємства м.Ужгорода, м.Мукачева, Хуст-ського і Тячівського районів, більше чверті - Мукачівського та Ужгородського районів.

Зміцнів і стабілізувався прошарок індивідуальних підприємств без створення юридичної особи та фермерських господарств, у використанні яких сільгоспугідь в цьому році майже подвоїлось (в середньому на одне фермерське господарство станом на 1.10.2001 р. припадає по 8,1 га сільгоспугідь, проти 4,4 га в 2000 р.), при цьому слід брати до уваги особливості регіону - більшість гірських районів непридатні для ведення сільсько-господарської діяльності.

Роль і місце підприємництва в соціально-економічних процесах області важко переоцінити, хоча порога "критичної маси", коли починає діяти механізм саморегулювання та відтворення, воно ще не досягло.

Область відстає по цілому ряду показників від загальнодержавних. Зокрема: по обсягах виробленої продукції (робіт, послуг) в середньому на одне підприємство, по середній заробітній платі, по співвідношенню кількості зареєстрованих і діючих підприємств. Однак більш поглиблений аналіз дає підстави допускати об'єктивність такої ситуації, так як відповідає загальноекономічним тенденціям регіону у співвідношенні із загальнодержавними показниками.

Щодо ринкової інфраструктури, протягом двох останніх років за кількісними показниками вона розвивалась адекватно підприємству, спеціалізувалась, урізноманітнювалась у наданні послуг. За цей період створено три бізнес-центра, шість кредитних спілок. Проведено роботу по створенню регіо-

нального фонду підтримки підприємництва - створено Карпатське агентство регіонального розвитку, яким вже за минулий рік профінансовано проекти фермерів у м.Рахові на суму 80 тис.грн.

Безперечно, що позитивні зрушення щодо кількості суб'єктів малого бізнесу, розвитку інфраструктури підтримки малого підприємництва були б неможливими без виважених і чітко сформульованих дій місцевої влади.

Одним з найважливіших завдань органів виконавчої влади щодо здійснення економічних реформ визначається проведення єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва, визначеної Указом Президента України від 22.01.2000 р. № 89/2000 "Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва"⁵, основною метою якої є усунення правових, економічних та адміністративних перешкод у реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність. Реалізація регуляторної політики у сфері підприємництва здійснюється шляхом нормативного регулювання його діяльності. Оптимізація нормативного регулювання підприємницької діяльності органами місцевого самоврядування під час розробки та прийняття власних регуляторних актів.

Основними напрямками вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку малого підприємництва є:

- ✓ планування роботи з підготовки проектів регуляторних актів;
- ✓ підготовка пропозицій центральним органам державної влади з питань удосконалення чинного законодавства і нормативно-правової бази підприємництва;
- ✓ запровадження процедури погодження проектів регуляторних актів у представництві Держпідприємництва в області.

¹ Мале підприємництво України: процес розвитку./ Під. Ред. Ляпіна Д. - С. 97

² Офіційний вісник України. - 2001. - №4.

³ Урядовий кур'єр. - 1999. - 15 травня.

⁴ Відомості Верховної Ради України. - 1997. - №24. - С. 170.

⁵ Право України. - 2000. - №2.

Аннотация

В статье исследуются актуальные проблемы развития малого предпринимательства прежде всего в Закарпатской области Украины.

Summary

The topical problems of development of small business undertakings foremost in the Transcarpathian region of Ukraine are considered in the article.

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ В УМОВАХ УНІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ

Василь Ярема,
доктор економічних наук,
професор
Михайло Повідайчик,
асистент кафедри
кібернетики і прикладної
математики УжНУ

Десятирічний досвід незалежного розвитку України однозначно засвідчив, що без дійового, ефективного управління розвитком регіону досягти соціально-економічного прогресу практично неможливо. Однак до цього часу все ще точаться гострі дискусії як серед теоретиків, так і практиків щодо принципів, методів і цілей формування оптимальної моделі регіонального управління¹.

В теоретичному плані при розгляді проблем формування сучасної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону в Україні слід виходити насамперед із трьох принципового характеру методологічних положень. По-перше, наша держава, як це закріплено в Конституції, є унітарною. По-друге, пріоритетною метою управління розвитком регіонами в умовах унітаризму є, на нашу думку, узгодження і збалансованість інтересів між центром і регіонами. По-третє, оскільки нерівномірний розвиток регіонів не являється специфічною особливістю унітарних держав, а відноситься до фундаментальних світових процесів, то регіональне управління покликане забезпечити вирівнювання та інтеграцію, усунення причин регіонального соціально-економічного сепаратизму в любых його проявах.

Компаративні дослідження управління соціально-економічним розвитком регіону в умовах унітаризму дають підставу виділити ряд специфічних особливостей, які суттєво відрізняють його від управління в умовах федеративного устрою, і які обов'язково слід враховувати при розробці сучасної моделі регіонального управління в Україні.

Перш за все, унітарна система максимально обмежує управлінську автономію своїх регіонів. На відміну від федеративної системи, де регіони мають значну власну адміністративно-політичну автономію, при цій системі основні управлінські рішення приймаються безпосередньо в центрі. Наслідком цього є той загальновідомий факт, що центр в цій системі володіє значним контролем над регіональними владними органами. На практиці все це реалізовується через кадрову і фінансову політику, а також, і не в останню чергу, з допомогою правоохоронних органів.

Така концентрація влади в центрі за унітарної системи має як і свої переваги, так і негативні сторони. Так, якщо в унітарній державі сформоване оптимальне співвідношення повноважень центру і регіонів, то централізація влади, яка є, наголошуємо, об'єктивною для цієї системи, може стати суттєвою при вирішенні найбільш складних проблем регіонів. Центральні органи влади та управління маючи в своєму розпорядженні значні фінансові та матеріальні ресурси, а також володіючи широкими повноваженнями в галузі оподаткування і т.д., можуть активно, і при цьому ефективно сприяти у розв'язанні пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку регіонів. Яскравим підтвердженням цього є, наприклад, ліквідація наслідків паводків на Закарпатті.

В той же час надмірна концентрація адміністративної влади в центрі породжує конфлікти між останнім і регіонами. Волонтаризм при формуванні керівного кадрового складу насамперед на

рівні ОДА і РДА, недосконала система формування регіональних бюджетів², на практиці породжує такі негативні явища як безініціативність органів місцевої влади і, що не менш небезпечно, формування у населення регіонів психології відчуження від уряду та адміністративно-державних інститутів.

Розв'язання цих та інших проблем соціально-економічного розвитку як в рамках держави, так і в регіональному розрізі об'єктивно передбачає зведення до мінімуму відмінностей в рівнях і умовах життя, темпах економічного розвитку окремих регіонів. Адже саме ці нерівності, поряд з іншими факторами створюють ґрунт для виникнення соціальних конфліктів, гальмують соціально-економічний розвиток країни в цілому і її окремих частин (регіонів). Особливо актуальною є ця проблема для нашої держави, де спостерігаються аномальні територіальні диференціації як в економічному плані, так і в рівні та якості життя. Особливу занепокоєність в цьому контексті викликає висока питома вага так званих депресивних регіонів, в яких по соціально-економічним, екологічним та іншим причинам перестали діяти стимули розвитку.

Для того, щоб вибрати оптимальну модель управління процесами вирівнювання регіональних рівнів соціально-економічного розвитку, необхідно в першу чергу виявити причини виникнення регіональних нерівностей. Саме це дає можливість чітко встановити об'єкти впливу управлінських структур, а отже і вибрати найбільш ефективну модель практичної реалізації цього впливу. На нашу думку, основними причинами нерівностей соціально-економічного розвитку регіонів в Україні виступають:

- ✓ відмінності природно-кліматичних умов;
- ✓ агломераційні переваги, тобто значне переплетіння в регіоні міжгалузевих зв'язків і агломераційні недоліки, тобто перенаселення;
- ✓ історичні та соціально-культурні фактори.

Формування сучасної ринкової системи регіонального управління соціально-економічними процесами, крім всього іншого, можуть використовуватись і

різні моделі взаємодії органів загальнодержавного і регіонального управління. Відмінності в застосуванні цих моделей зумовлені різними концептуальними загальнотеоретичними доктринами, які в свою чергу, обумовлені особливостями історичного розвитку та менталітетом національних державоутворюючих спільнот, відмінностями державно-адміністративного устрою, макроекономічним типом національної економіки, фазою і тривалістю економічного циклу. Загалом же теоретичну основу цього процесу становлять ідеї історичної, інституціональної, кейнсіанської та неоліберальної шкіл світової економічної думки.

До основних моделей такої взаємодії в умовах унітаризму можна віднести насамперед такий її тип, коли органи загальнодержавного управління підпорядковують органи регіонального управління в реалізації регіональної соціально-економічної політики. Другий важливий тип моделі зводиться до безпосередньої взаємодії органів загальнодержавного управління з усіма регіональними у процесі вирішення окремих пріоритетних проблем, у тому числі і шляхом створення спеціальних адміністративних, організаційних та економічних умов, які спонукають регіони до активізації самостійної ролі у вирішенні власних проблем. І, нарешті, третій тип моделі передбачає координацію рівноправної взаємодії загальнодержавного та регіонального управління в межах всієї національної економіки.

Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що світовий досвід показує, що єдиної моделі управління соціально-економічним розвитком регіону не існує. Формування і функціонування регіонального управління в умовах унітарної держави повинно логічно впливати і узгоджуватись із загальною стратегією розвитку держави. При цьому в міру розвитку і поглиблення ринкових реформ, демократизації суспільства першочерговою умовою ефективного загальнодержавного управління соціально-економічними процесами є використання його механізмів, лише у випадках, коли нижчі рівні управління не мають достатньо повно

важень чи ресурсів для вирішення певної регіональної проблеми, тобто дотримання принципу субсидарності. При цьому найкращим механізмом практичного запровадження принципу субсидарності є, по-перше, утворення регіональних громад і формування регіонального самоврядування, якому держава і місцеві громади передають необхідні ресурси для формування власної

економічної і фінансової бази. По-друге, одночасно на рівні регіонів зберігається частина децентрованих органів державної влади. І, нарешті, найбільш ефективною бачиться така модель управління соціально-економічним розвитком регіону, яка б базувалась на принципі "держава егулює за допомогою законодавчих актів, а регіони діють".

¹ Враховуючи виключну теоретико-практичну актуальність управління соціально-економічними процесами в регіонах спостерігається пошук наукового дослідження різних аспектів цієї проблеми. Відрадно, що в нашій області сформувалась група вчених, які вносять вагомий вклад в цю, державної ваги справу. В цьому контексті варті уваги наукові доробки члена-кореспондента НАН України проф. Мікловди В.П., проф. Бойка М.М., проф. Пітюлича М.І., проф. Лендела М.А., співробітників інституту державного управління та регіонального розвитку при УжНУ (директор доц. Палінчак М.М.), докторанта Академії державного управління при Президентіві України доц. Керецьмана В.Ю. та ін.

² Так, наприклад, не можна вважати нормальною ситуацію, яка характерна для бюджетної політики України, коли доля консолідованого бюджету, яка залишається в областях не перевищує 35%. На практиці це привело до того, що абсолютна більшість областей являються дотаційними, а отже повністю залежать від доброї волі чиновників центру.

Аннотация

Авторы тезисов исследуют отдельные теоретические аспекты формирования оптимальной модели управления социально-экономическим развитием региона в условиях унитарного государства.

Summary

The authors of theses consider the separate theoretical aspects of optimum management model formation of regional socio-economic development in conditions of unitary state.

ПРАВОВА ПРИРОДА ВПЛИВУ КОНКУРЕНЦІЇ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Олександр Гарагонич,
*ст. викл. кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету*

Однією з найважливіших складових перетворень, що відбуваються в країнах Центральної Європи, були і залишаються захист конкуренції і забезпечення розумної відкритості товарних і фінансових ринків. Ідеальна модель соціально орієнтованої ринкової економіки, побудувати яку прагнуть країни цього регіону, передбачає рівність учасників економічних відносин, свободу в прийнятті ними рішень з питань своєї поведінки на ринку, недопустимості свавільного втручання в їх справи, безперешкодну можливість виходу на ринок і виходу з нього. Основною рушійною силою в економіці центральноєвропейських країн при переході до ринкових відносин є конкуренція.

Розглядаючи забезпечення конкуренції в сфері підприємництва як об'єкт правового регулювання, насамперед, необхідно з'ясувати правову природу конкуренції. Конкуренція - явище багатозначне. Вона в більшій або меншій мірі притаманна всім сферам суспільства і видам людської діяльності. У широкому розумінні слова конкуренція є змагальність між різними особами (конкурентами) в досягненні однієї і тієї ж мети. У підприємництві конкуренція означає суперництво між учасниками ринкового господарства за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів та отримання на цій основі максимально можливого прибутку. Її називають основним механізмом здійснення товарно-грошової форми взаємодії між виробниками, основним механізмом ринкової економіки, одним з найважливіших елементів господарського механізму, властивістю, рисою, атрибутом, стрижнем ринку, головним двигуном сучасного прогресу. Кожна з наведених

характеристик вірно відображає ті чи інші сторони цього складного явища.¹

У юридичній літературі виділяють такі функції конкуренції:

- регулювання виробництва: під впливом конкуренції фактори виробництва та інвестиції спрямовуються у ті галузі, де в них існує найбільша потреба;

- мотивування підприємницької поведінки: конкуруючи кожен підприємець пропонує на ринок свої найкращі вироби, думаючи насамперед про власну вигоду, проте тим самим приносить також більше користі своїм споживачам, економіці в цілому. Таким чином, суб'єктивна мета підприємця - отримати більше прибутку - трансформується в об'єктивну мету виробництва - в більшій мірі задовольняти потребу;

- розподіл доходу серед товаро-виробників: конкуренція дозволяє розподіляти дохід серед підприємств у відповідності з їх вкладом у задоволення попиту;

- контроль поведінки учасників ринку: конкуренція обмежує поведінку кожного продавця і його економічну силу, не даючи йому можливості визначальним чином впливати на загальний стан ринку.²

О.Безух додатково виділяє порівняльну та селективну функції конкуренції.³ Порівняльна функція конкуренції впливає на господарський розвиток у двох основних напрямках. По-перше, кон-

¹ Жилинский С.Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): Учебник для вузов.- М., 2001.- С.330.

² Круглова Н.Ю. Хозяйственное право: Учебное пособие.- М., 2001.- С.788.

³ Безух О. Захист від недобросовісної конкуренції як інститут конкурентного права // Підприємництво, господарство і право.-2001.- №7.-С.32-35.

курєнція являє собою універсальний інструмент порівняння ефективності різних суб'єктів підприємництва, виявлення та стимулювання (як наслідок отримання прибутку від реалізації продукції) найбільш економічно дієздатних підприємств. По-друге, подібна змагальність відповідає інтересам споживача, котрий з усіх суб'єктів підприємницької діяльності вибирає того, який надає найвигідніші умови придбання товару. Усвідомлення виробниками того факту, що споживач вибирає, у кого придбати потрібний йому товар, змушує кожного виробника здійснювати заходи для того, щоб вибір було зроблено на його користь. За умови однакової якості продукції вирішальним чинником вибору буде нижча ціна на продукцію.

Селективна функція конкуренції забезпечує вилучення з ринку суб'єктів підприємництва, неспроможних забезпечити не гірший, ніж у конкурентів, рівень ціни та якості продукції.

Невиконання функцій конкуренції призводить до порушень у її сфері. Вона може перестати бути вільною або відповідати принципам чесності й сумлінності.

Конкурєнція об'єктивно обумовлена повною господарською самостійністю підприємця у виробництві та реалізації товарів при одночасній повній його залежності від господарської кон'юнктури, боротьби за найбільший прибуток, за процвітання або, врешті-решт, виживання. Стремління кожного із них до збільшення прибутку неминує призводить до розширення масштабів господарської діяльності, в результаті чого підприємці виступають як конкуренти по відношенню один до одного.

Свобода підприємництва дає господарюючому суб'єкту можливість на власний розсуд набувати ресурси та організовувати виробництво. Кожен підприємець діє в тих сферах, які вважає вигідними для себе, незалежно від нагальних суспільних потреб. Але на стільки ж вільний і покупець, споживач. Що купувати, у кого купувати і за якою ціною, вирішує виключно сам споживач, спираючись на свої бажання і

платоспроможність, тобто має місце реальний пріоритет його особистих інтересів.

Мережу взаємозв'язків між всіма учасниками ринкових відносин, що виникає при цьому, пронизує конкуренція. У конкурентну боротьбу на ринку втягуються не тільки конкуруючі між собою виробники і продавці товарів. Має місце конкуренція також між продавцями і покупцями та між самими покупцями. Конкурєнція між покупцями зростає у міру зменшення товарів на ринку і досягає особливої гостроти в умовах, які наближаються до його відсутності у продажу. З іншого боку, конкуренції споживачів на певний товар практично нема при повному наповненні ним ринку. Головною для ринкової економіки є конкуренція між виробниками за захоплення ринку, за перетягування на свій бік якомога більшої кількості покупців. Саме тут створюються матеріальні передумови для інших конкуренцій. Конкурєнція між продавцями і покупцями, так само як і між самими покупцями, може бути тільки при наявності реального товару, створеного його виробником в конкурентній боротьбі з іншими виробниками.

Свобода підприємництва є такою тільки ззовні, а по суті вона об'єктивно вважається детермінованою, з чим не можуть не рахуватися господарюючі суб'єкти. І такою детермінантою підприємництва і поведінки його суб'єктів служить конкуренція. Ще А.Сміт довів, що конкуренція, вирівнюючи норми прибутку, об'єктивно визначає розподіл праці і капіталу, наближаючи його до оптимального. А.Сміт звернув увагу також на відмінності між суб'єктивними стремліннями підприємця і суспільним результатом його діяльності. Кожний прагне тільки власної вигоди, проте наслідки щоразу обертаються так, що він одночасно задовольняє і яку-небудь чужу вигоду, і всі вони разом реалізують інтереси всього суспільства. Такий парадоксальний результат досягається знову ж таки за допомогою конкуренції. У своїй відомій праці "Дослідження про природу і причину багатства народу" (1776 р.) А.Сміт образно назвав її "невидимою рукою", яка приховано, через коливання ринкових цін формує середні витрати і, таким чином, визначає поведінку учас

ників ринкових відносин, насамперед виробників товарів.

Конкуренція виступає своєрідною примусовою силою, об'єктивно присутньою на ринку. Її механізм, урівноважує попит і пропозицію, примушує розрізнених один від одного господарюючих суб'єктів підпорядковувати свої дії писаним і неписаним правилам функціонування ринку.

Конкуренція здатна без застосування насильницьких адміністративних методів формувати і органічно вводити в систему ринкових відносин такі важливі важелі економіки, як якість виробництва і товарів, ціноутворення, господарський розрахунок, мотивація до праці та ін. Під її впливом ростуть або знижуються ціни, виявляються і витісняються з ринку непотрібні товари і залучаються в ринковий обіг товари, які користуються попитом. В умовах розвинутого ринку конкуренція є постійною гонкою без фінішу, коли не можна зупинитися, відпочити від виснажливого суперництва. Господарюючі суб'єкти знаходяться під пильним контролем своїх конкурентів по ринку відповідних товарів. Конкуренція проводить постійну селекцію підприємств, відбирає і підносить результативно працюючих і витісняє з ринку, розорює тих, хто не здатний адаптуватись до його умов, що постійно змінюються. Ослаблення, усунення конкуренції рано чи пізно призводить до застою, загивання економіки, знижує її ефективність, а в кінцевому рахунку - до падіння життєвого рівня людей.

З огляду на вищенаведене, очевидним є те, що будучи базовим механізмом ринкових відносин, конкуренція примушує підприємств змагатися між собою і тим самим сприяє досягненню найкращих соціальних і ділових результатів. Найбільш повне задоволення потреб широких кіл споживачів, свобода доступу підприємств на ринок, здешевлення продукції і підвищення її якості - такий основний зміст конкуренції. Вона не дозволяє економічній владі концентруватись в дних руках, перешкоджає зловживанням цією владою і дозволяє за-

безпечити відкритість ринків, захистивши суспільство від необгрунтованих монополій.⁴

Але конкуренція не може діяти автоматично за рахунок свого внутрішнього механізму. Це пов'язано з тим, що в ринкових системах підприємці завжди намагаються уникнути конкуренції і забезпечити собі легке життя, здобути переваги шляхом використання ринкової влади, а не важкої боротьби за якість та ефективність.⁵

Ринкова економіка, яка нині формується в країнах Центральної Європи не може обійтись без власної конкурентної політики, яка повинна базуватись на ефективній нормативно-правовій основі. Юридичною основою для проведення державної конкурентної політики у цих країнах стали спеціальні закони про охорону конкуренції. Крім того, окремі питання недопущення недобросовісної конкуренції у сфері економіки регулюються нормами торгових кодексів. Законодавство та політика у сфері конкуренції розглядаються у цих країнах як важливі елементи ринкових реформ, головною метою яких є створення розвинутої ринкової економіки.

Хоча законодавство про конкуренцію в кожній з країн Центральної Європи, має свої особливості, для них характерними є ряд спільних підходів до регулювання конкуренції в сфері підприємницької діяльності. По-перше, все, що супроводжує розвиток економіки і повноцінне задоволення потреб споживачів, повинно заохочуватись правом, а все, що не супроводжує цей розвиток, - обмежуватись або заборонятись. І, по-друге, на сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин явище конкуренції носить інтернаціональний характер. Через це органи державної влади, які забезпечують регулювання економіки в окремо взятих центральноєвропейських країнах, намагаються консолідувати свої зусилля з метою забезпечення зако-

⁴ Предпринимательское (хозяйственное) право: Учебник. В 2 т. - Т.1 / Отв. Ред. О.М.Олейник. - М., 2000. - С.579.

⁵ Семенова Л.Н. Антимонопольне і конкурентне право: Курс лекцій. - К., 1999. - С.8.

нодавчого регулювання конкуренції на міжнародних ринках.

Таким чином, еволюція конкурентного права в країнах Центральної Європи свідчить про те, що тенденції розвитку законодавства про конкуренцію в цих країнах спрямовані на створення дійових заходів захисту конкуренції і, одночасно, на мінімізацію можливих штучних обмежень, які стримують розвиток підприємництва.

Пріоритет права в регулюванні процесів конкуренції і підприємницької діяльності в цілому свідчить про прагнення більшості центральноєвропейських країн до побудови правової держави. Разом з тим, для цих країн і надалі залишається актуальною необхідність формування такого механізму регулювання конкуренції, який би не став додатковим бар'єром для вступу нових суб'єктів підприємництва на ринок.

Аннотация

В данной статье автор исследует правовую природу влияния конкуренции на развитие предпринимательства в странах Центральной Европы. Автор раскрывает содержание понятия «конкуренция», анализирует функции конкуренции в странах этого региона, исследует соотношение конкуренции и свободы предпринимательской деятельности, рассматривает проблему влияния государства на конкуренцию.

Summary

The author considers the legal nature of influence of competition on the development of business undertakings in the countries of Central Europe. The author discloses the content of the notion "competition", analyses the functions of competition in the countries of this region, provides research of correlation between competition and freedom of business undertakings, considers the problem of influence of a state on the business undertakings.

ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ПОНЯТТЯ Й ТИПОЛОГІЗАЦІЯ

Василь Лемак,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету

Предмет нашого дослідження розглянемо в трьох площинах: модернізація як загальне поняття, моделі модернізації, апробовані у XX ст., врешті, спробуємо з'ясувати природу постсоціалістичної суспільної модернізації через знаходження сутнісних її ознак та відмінностей від інших модернізаційних схем.

Загальне поняття модернізації. У вчених різних країн, попри обширну наукову літературу, присвячену цій проблемі, відсутні єдині підходи до розуміння поняття модернізації. Тому почнемо з відстеження плюралізму думок у цьому напрямку.

В американській соціології теорія модернізації виступає пануючою парадигмою пояснення глобального процесу, в ході якого традиційні суспільства досягають стану модерна. Модернізація розглядається у кількох аспектах. Політична модернізація передбачає розвиток певних ключових інститутів - політичних партій, парламенту, виборчого права і таємного голосування - котрі сприяють прийняттю рішень на основі участі населення. Культурна модернізація, як правило, означає секуляризацію та розвиток націоналістичних ідеологій. Економічна модернізація, що відрізняється від індустріалізації, пов'язана з глибокими економічними змінами - зростаючим поділом праці, використанням методів менеджменту і удосконаленої технології, а також розвитком сприятливих умов для комерції. Соціальна модернізація передбачає зростання грамотності, урбанізацію і упадок традиційного авторитету. Усі наведені зміни розглядаються з точки зору зростаючої соціальної і структурної диференціації. Критики модернізації наводять такі аргументи: 1) вона заснована на досвіді вана на досвіді

західних суспільств і тому виступає моделлю розвитку, що заснована на етноцентризмі; 2) модернізація не обов'язково призводить до піднесення індустрії і рівномірного розподілу соціальних благ, оскільки виступає нерівномірним процесом, який породжує залежний розвиток і залежність [1].

В Україні визнаним авторитетом з даної проблеми виступає по суті автор єдиного дисертаційного дослідження (тим більше докторського рівня) з проблем суспільної модернізації В. П. Горбатенко [2]. Важко не погодитися з його твердженням, що діставши глибоке теоретичне обґрунтування у другій половині XX ст., поняття "модернізації" дотепер залишається найбільш універсальним щодо характеристики різноманітних спонтанних та цілеспрямованих суспільно-політичних змін. Відзначаючи, що теорія модернізації з часу свого виникнення пройшла кілька етапів розвитку (50 — 60-і рр.; 70 — 80-і рр.; кінець 80-х — 90-і рр.), у дисертації цього вченого визначено характерні ознаки кожного з них.

Перший етап, на думку В. П. Горбатенка, виступав періодом зародження і становлення теорії модернізації, вироблення на її основі конкретно-орієнтованих моделей соціально-економічного розвитку. Зазначені моделі розроблялися переважно у напрямку універсалістської традиції західного лібералізму, виходячи з ідеї однолінійного розвитку, суть якої полягала в тому, що всі країни й народи, незважаючи на відставання одних і випереджаючий поступ інших, у своєму становленні проходять одні й ті ж етапи. Значним кроком уперед на завершальній стадії першого етапу стало поширення і

вдосконалення порівняльного аналізу модернізаційних процесів.

У межах другого етапу розвитку теорії модернізації було доведено, що моделі економічного зростання і політичної інституціоналізації виявилися малоефективними й не спрацювали практично ніде в первісному вигляді. Ідея "прогресу" почала розглядатися як така, що втратила ореол абсолютної істинності. У процесі критичного осмислення прорахунків першого етапу розвитку теорій модернізації було, зокрема, виявлено незбалансованість економічних, соціально-політичних та культурних наслідків модернізації, неадекватність європоцентричного характеру модернізаційних теорій цінностям азіатської, африканської, латиноамериканської та інших культур. Названі характеристики спричинили визнання необхідності збереження національних традицій як гаранта подолання соціальної дезорганізації й забезпечення мирних шляхів суспільно-політичного розвитку.

Третій, нинішній, етап розвитку теорії модернізації, за В. П. Горбатенком, відзначається чітко вираженим соціокультурним характером. Це, зокрема, виражається у поступовому подоланні європоцентризму, вестернізації, визнанні як самоцінних незахідних цивілізацій і врахуванні самобутньої культури окремих соціумів.

Як же розуміє В. П. Горбатенко поняття модернізації? Український дослідник, підсумовуючи, робить висновок, що "модернізація в сучасному розумінні" означає:

1) комплекс науково-методологічних засобів пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з адекватним розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності взаємовідносин: держава - міжнародна система, держава - громадянське суспільство, держава - особистість, суспільство - особистість, індивід - індивід та ін.;

2) практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії шляхом органічного поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання

здатності політичної системи постійно й успішно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей; диференціацію політичної структури, орієнтованої на створення ефективної інституціонально-рольової системи; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства.

У Російській Федерації дослідженню модернізації в теоретико філософському ракурсі присвячено обширну літературу. Відстежимо, погляди російських вчених на поняття цього явища. Провідний фахівець з даної проблеми В. Г. Федотова відзначає, що в кінцевому підсумку виникає особливий тип відповіді на виклик (під "викликом суспільству" вслід за А. Тойнбі вона розуміє проблему, яка постає перед суспільством і для вирішення якої суспільство отримує внутрішній імпульс до розвитку) - це модернізація як намагання незахідних суспільств до змін у бік наближення своєї економіки, політики, культури до західного світу.

Далі подається визначення: модернізація - це перехід від традиційного суспільства до сучасного. На її думку, саме в розумінні модернізації розкривається природа відносин західного і незахідного світу. Вона ж розкриває сутнісні ознаки "сучасного суспільства", котрі відрізняють його від "традиційного суспільства": 1) перевага інновацій над традиціями; 2) світський характер соціального життя; 3) поступовий (нециклічний) розвиток; 4) виокремлена персональність; 5) переважна орієнтація на інструментальні цінності; 6) демократична система влади; 7) наявність відкладеного попиту, тобто здатність виробляти матеріальні цінності "на майбутнє"; 8) індустріальний характер; 9) масова освіта; 10) активний діяльний психічний склад особистості; 11) орієнтація на наукові знання і технології (техногенна цивілізація); 12) перевага універсального над локальним. До сучасних суспільств В. Г. Федотова відносить суспільства Заходу нового часу [3].

В літературі висловлюються й інші точки на сутність модернізації. На думку Н. Михальченко, модернізацією можна вважати будь-яке динамічне свідомо регульоване і якісне покращення в економічній і політичній сферах. Він же з'ясовує співвідношення термінів "модернізація" та "трансформація". На його думку, модернізація - це частина більш широкого процесу трансформації, причому така частина, котра означає не просто "зміни", "реформи", "розвиток", а орієнтує суспільство на удосконалення, просування вперед [4].

Вслід за американським дослідником С. Хантінгтоном цей український вчений називає такі ознаки модернізації: а) революційний характер; б) вона охоплює всі інститути суспільства; в) має системний характер, зміна одного елемента суспільної системи має наслідком зміну інших; г) має глобальний характер, бо всі країни розвиваються від традиційного до сучасного суспільства; д) вона виступає тривалим за часом процесом; е) має ступінчатий характер, бо всі суспільства проходять одні й ті ж стадії, хоча й специфічні; є) виступає гомогенізуючим процесом, оскільки внаслідок модернізації традиційні суспільства стають схожими одне на одне за структурою та функціями; ж) має незворотний процес; з) нарешті, модернізація - прогресивний процес [5].

В літературі називаються також два основні методи модернізації: еволюційний (реформаторський) та революційний, співвідношення яких варте окремого теоретичного дослідження.

Моделі модернізації. Модернізаційний процес може бути підданий видовій класифікації за різними критеріями.

З точки зору країни чи групи країн, в яких вона провадиться, виділяють такі моделі: адаптивно-інтегративна (Японія), неофамілістична (Південна Корея), схід недемократична (Індія), військово-цивільна (Туреччина), етатистсько-авторитарна (Чилі), циклічна (Бразилія), етатистсько-егалітарна (Алжир), контрмодернізаційна (Китай), постсоціалістична (Польща) [6]. Цю версію запропонував вже згадуваний В. Горбатенко.

Але, разом з тим, має місце й інший підхід до визначення моделей модернізації, відповідно до якого існують дві основні моделі, вестернізація і "модернізація навздогін".

Під "вестернізацією" розуміють процес переходу від традиційних суспільств до сучасних шляхом прямого перенесення структур, технологій і способу життя західних суспільств. Причому розрізняють два види вестернізації: вестернізація як модель модернізації та вестернізація як частина будь-якої іншої моделі, оскільки запозичення західних зразків завжди має місце в ході модернізації. Ініціатором вестернізації, як правило, ставав сам Захід, а формою її здійснення була переважно колонізація.

"Модернізація навздогін" також буває двох видів: окремою моделлю розвитку (наприклад, для Росії, Туреччини і Мексики) або завжди існуючою частиною процесу модернізації. Суть цієї моделі - проведення індустріалізації та організація з цією метою населення. Форма цього процесу - політична демократія, авторитаризм чи тоталітаризм - залежить від рівня розвитку країни, стартових позицій суспільства. Ця модель модернізації виступає найбільш поширеною, а в ряді країн (Східна Європа, Росія, Україна) - єдиною [7].

В останні десятиліття в юридичній і політичній літературі вживаються термін, що, по суті, означає особливий різновид модернізації - політична модернізація. Під "політичною модернізацією" зараз розуміється зростання здатності політичної системи адаптуватися до нових зразків соціальних цілей і створювати нові види інститутів, що забезпечують розвиток соціальної системи. Цей процес обумовлений як об'єктивними (соціально-економічними і культурними), так і суб'єктивними (здатність політичного керівництва здійснити більш чи менш ефективну зміну політичної системи) факторами [8].

В свою чергу, виділяють два історичні типи політичної модернізації. Перший тип - оригінальна модернізація - був характерним для країн США і Західної Європи, котрі здійснювали перехід до раціонального суспільного ладу внаслідок тривалого внутрішнього розвит-

ку. Другий тип - вторинна модернізація - характерний для країн, які відстали в своєму розвитку й намагаються наздогнати передові країни більш прискореним способом і за рахунок використання досвіду останніх. До групи країн цього типу політичної модернізації належать країни, що розвиваються, Східної Європи, СНД.

Постсоціалістична модернізація, як уже вище відзначалося, виступає особливою моделлю модернізаційного процесу й полягає в системному цілеспрямованому реформуванні основ суспільної організації тоталітарного соціалізму. Постсоціалістичні реформи, розпочавшись в кінці 70-х років в Китаї як азіатське явище, отримали імпульс на рубежі 80-90 років у Східній Європі та території колишнього СРСР і продовжуються сьогодні вже як глобальне євразійське явище.

За високого ступеня динаміки суспільних перетворень та диференціації все ж спробуємо виділити загальні ознаки постсоціалістичної модернізації як у європейському, так і в азіатському варіанті:

1) відмова від "сталіністської" чи "неосталіністської" моделі тоталітарного соціалізму (з патерналістською роллю держави, командною економікою та тотальним контролем за громадянами);

2) реформування економічної системи в напрямку відновлення приватної власності, ринкових механізмів регулювання, вільного підприємництва, структурні зміни, лібералізації цінової політики.

Погодимося з польським вченим Л. Бальцеровичем, котрий виділив у 1995 р. два типи постсоціалістичної модернізації - азіатський і східноєвропейський [9]. Проте модернізаційний досвід другої половини 90-х років минулого століття дозволяє нам виділити й третій тип - пострадянський, який характеризується своїми сутнісними ознаками й властивий державам-членам СНД.

Азіатський тип постсоціалістичної модернізації характеризується такими ознаками:

а) ринок проголошено інструментом "соціалістичної політики", конституційно закріплено приватну власність та

підтримку приватного капіталу та вільного підприємництва;

б) реформа політичної системи спрямована на досягнення таких цілей, як забезпечення суспільної стабільності, боротьба з бюрократизмом та корупцією;

в) політика "міжпартійного співробітництва" (в КНР функціонує "сателітна" партійна система), але при жорсткому дотриманні принципу монополії комуністичної партії на владу;

г) жорсткий контроль за засобами масової інформації одночасно із введенням елементів "відкритого суспільства" (зокрема, права на вільне пересування);

д) офіційний курс на недопущення "вестернізації" суспільства ворожими силами.

Крім КНР, де перетворення розпочалися в кінці 70-х років з приходом до влади Ден Сяопіна, до цього типу постсоціалістичної модернізації належить також Соціалістична Республіка В'єтнам, де реформи розпочалися в кінці 80-х років. До слова, досвіду в'єтнамської модернізації присвячено окреме дисертаційне дослідження українського дослідника Т. В. Грищенко [10].

На основі зробленого аналізу названий автор робить висновки, які характеризують модернізацію в цій країні і багато в чому відповідні процеси також і в КНР:

а) на відміну від європейської частини геополітичного простору, де демонтаж соціалістичної системи був швидкоплинним (рубіж 80-90-х рр.), та ще й в умовах домінування політичної сфери над економічною, в "далекосхідній частині" системи - В'єтнам та КНР - перетворення розпочалися значно раніше, носили регульований характер, нарешті охоплювали економічну сферу, розповсюджувались через економічну сферу на все суспільство і, взагалі, розвивались як феномен завдяки економічній сфері соціального буття;

б) модернізаційний поступ у В'єтнамі не змінив ні державно-політичної надбудови суспільства, ні цілей і принципів державного устрою, ні формально-ідентифікаційних ознак політичного режиму, ні форм державної влади;

в) ідеологічні, політичні, соціальні та культурні зміни в житті в'єтнамського суспільства все ж відбулись, але як супутні економічним перетворенням;

г) ступінь та значимість наслідків цих "супутних" перетворень була настільки глибокою і принциповою, що ортодоксальна соціалістична модель в'єтнамського суспільства перестала існувати;

д) специфіка реформаторської діяльності правлячих кіл В'єтнаму полягала у використанні економічної політики як виняткового важеля перетворення суспільства і була спрямована на модернізацію народного господарства. Внаслідок реформ економіка, яка раніше базувалася на засадах адміністративно-командного планування, управління і розподілення, поступово, та все більше, набуває рис "ліберальності", ґрунтується на ринкових механізмах управління;

е) відбулась зміна громадського змісту політичної влади, що переорієнтується на процеси створення та заохочення підприємницьких соціальних груп й одночасно трансформується у "вимогливого менеджера" по відношенню до трудящих мас, налаштованого на раціональне використання робітничої сили та уникнення можливих соціально-політичних хиб модернізації;

є) піддаються перегляду і теоретичні засади, на яких трималась легітимність в'єтнамського режиму;

ж) відбувається рух (доволі слабкий і не явно виявлений) в бік модернізації політичної. Її окремі ознаками є: по-перше, посилення законодавчих засад у суспільстві; по-друге, внутрішнє розмежування політичної еліти;

з) основні зрушення в бік політичної модернізації відбуваються в найвищій ланці політичної системи В'єтнаму. Політика владних структур щодо населення базується переважно на жорстких директивних методах;

и) переважність адміністративних методів КПВ у регулюванні соціально-політичних процесів не викликає масового антагоністичного внутрішнього протесту у суспільства. Сприйняття населенням В'єтнаму як економічної, так і внутрішньої політики влади забезпечує

внутрішньополітичну стабільність країни;

і) КПВ, взявши на себе роль активного агента перетворень, не допускає надмірної активності свого контрагента в політичних процесах Низький рівень політичної культури, зародковий стан громадянського суспільства стає в сучасних умовах В'єтнаму стабілізуючим чинником.

Для східноєвропейського типу модернізації характерна модель, котра, за версією М.Фрідмана, заснована на таких засадах: зниження ієрархічного рівня державної підсистеми; приватизація держвласності і кредитно-грошова політика стабілізації бюджету; форсована демократизація і заміна етики солідарності на конкурентність; інтеграція до політичної системи Заходу.

Спробуємо глибше проаналізувати тип східноєвропейської модернізації. З цією метою виділимо її основні ознаки.

По-перше, спільними передумовами до демократичних перетворень в країнах Центральної і Східної Європи стали фактори внутрішньої кризи системи тоталітарного соціалізму (економічна криза, криза легітимності режимів), а також часткові демократичні зміни в СРСР, котрі отримали назву "перебудови". Нова політика М. Горбачова вселяла надію, що Радянський Союз, який зберігав значні військові контингенти в НДР, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, не зважиться на застосування військової сили в країнах "соціалістичного табору".

По-друге, на початок перетворень істотний вплив здійснили країни Заходу. Особливо це характерно для Польщі, в якій лібералізація режиму та перші економічні перетворення почалися раніше ніж у сусідніх країнах.

По-третє, взаємовплив трансформаційних процесів між країнами регіону за "принципом доміно". Цей принцип особливо відчувався на перших стадіях перетворень. На Угорщину впливав приклад Польщі, сама Угорщина впливала на Чехословаччину, досвід усіх їх - на Румунію. Синхронність демократичних процесів переконувала її учасників у вірності загального курсу.

По-четверте, надзвичайно широкий діапазон перетворень. Вони охопили як політичну, так і економічну систему, змінили соціальну структуру суспільства. Деякі з держав цього регіону (Чехія, Словаччина, країни на території колишньої соціалістичної Югославії) вирішували додаткові проблеми, пов'язані із здобуттям незалежності. Широта і глибинність трансформації - основна відмінність цього типу модернізації від азійського.

В Україні одне з дисертаційних досліджень (Л.Д. Кривеги) присвячене природі соціальної трансформації. Соціальна трансформація, на думку цього автора, розглядається як період становлення нових форм, утвердження нових принципів соціального устрою і виникнення нових соціальних інститутів. Для суспільства період трансформації означає перервність, відхилення, порушення існуючої соціальної традиції. Як сутнісні ознаки сучасної соціальної трансформації Л. Д. Кривега виділяє такі: 1) радикальна зміна принципів соціального устрою у всіх сферах життя суспільства (економічній, соціальній, політичній, духовній); 2) руйнування (повне або часткове) старих соціальних інститутів. Виникнення соціальних ніш, що не контролюються державою (в економіці, в ідеологічних процесах, в соціальній і політичній сферах суспільства); 3) злам ідеологічних традицій, розмивання моральних норм, правовий нігілізм. Заперечення необхідності державної релігії або політичної ідеології, соціального міфу, що об'єднують і мобілізують маси; 4) криза всіх сфер функціонування суспільства як результат нігілізму по відношенню до попереднього соціального досвіду перетворення суспільства; 5) соціальна неефективність перетворюючої енергії соціальних суб'єктів, ірраціональність соціальних процесів, особливо на початкових етапах трансформації суспільства; 6) актуалізація ідей націоналізму, сепаратизму, сектантства [11].

По-п'яте, мирний характер перетворень (за винятком Румунії). Ненасильницькі політичні зміни передбачали досягнення компромісу між комуністичним керівництвом країн і представниками

опозиційних сил. Цьому сприяла загальна підтримка суспільством необхідності демократизації режимів, незважаючи навіть на порівняно високий рівень життя (до прикладу в Чехословаччині чи НДР). Збройні конфлікти, які мали місце у балканських країнах на території колишньої Югославії, пов'язані не стільки з процесом реформування, скільки з давнішими етноконфліктами.

По-шосте, диференційований характер. Незважаючи на майже одночасний початок реформ у всіх східноєвропейських країнах (1989-1990 рр.), їх процес після цього характеризувався різним темпом, інтенсивністю, залежно від специфіки суспільств, на які впливали такі фактори, як: 1) стартові економічні позиції; 2) культурний рівень; 3) демократичні традиції. Німецькі дослідники М. Даудерштадт, А. Геррітс, і Д. Маркус виділяють дві групи країн. До першої групи - "країни, що швидко реформувалися" - вони відносять Польщу, Угорщину, Чехію, Словаччину, Латвію, Естонію, Словенію, Хорватію. До другої групи - "країни, що повільно реформувалися" - ці автори відносять Румунію, Болгарію, Албанію, Сербію, Боснію, Македонію, Литву[12].

По-сьоме, економічні проринкові реформи завжди поступаються першістю в часі політичним перетворенням, бо очевидно, як відзначає Л. Бальцерович, що "приватизація більшої частини економіки, переважно державної, вимагає, простіше кажучи, більше часу ніж організація вільних виборів і хоча би зачаткових форм політичних партій" [13]. Справді, практично всі країни цього регіону розпочали перетворення з організації і проведення виборів парламенту і президента з обов'язковою участю опозиційних сил. Характерно, що альтернативні сили, прийшовши до влади внаслідок політичного процесу, логіки демократичної революції, найпершим завданням вважали легітимацію нового режиму через проведення вільних виборів. Наприклад, в у Польщі парламентські вибори у червні 1989 р. означали кінець владної монополії. В інших країнах відрізок часу від моменту приходу некомуністичних сил до влади до парламентських виборів становив: Чехос-

ловаччина - 7 місяців, Угорщина - 5 місяців. Відзначимо також, що якщо в названих країнах в ході виборів перемогли некомуністичні, орієнтовані на Захід сили, то в Румунії внаслідок перших вільних виборів до влади прийшли ліво-орієнтовані політичні партії, а в Болгарії, Сербії та Чорногорії - перейменовані комуністичні партії.

По-восьме, політична реформа була спрямована на досягнення таких цілей: а) створення системи демократичної влади західного зразка; б) підтримка інститутів громадянського суспільства, в тому числі політичних партій та мережі "неурядових" організацій; в) створення ефективного механізму захисту індивідуальних і колективних прав людини; г) обмеження впливу колишньої політичної еліти. Обмеження впливу колишньої партноменклатури на політичний процес здійснювався по-різному. Такий радикальний підхід, який мав місце на території НДР, де після об'єднання майже весь адміністративний апарат замінили службовцями із західної частини країни, в інших державах застосувати, природно, не могли. Проте в цілому ряді країн законодавчими актами все ж були введені обмеження в доступі на деякі посади в державній службі.

По-дев'яте, економічні перетворення були спрямовані на вирішення таких завдань: а) макроекономічна стабілізація; б) лібералізація цін, ринків і господарської діяльності; в) глибинні інституційні зміни в економіці. Можна виділити два типи економічної реформи: радикальний і нерадикальний. Радикальний тип передбачає комплексну економічну програму, в якій стабілізація, лібералізація і інституційна перебудова розпочинаються більш-менш одночасно і реалізуються максимально короткими темпами. Другий тип - нерадикальні економічні програми, за яких стабілізація та інституційна перебудова проводяться не одночасно або їх реалізація відбувається повільніше, ніж це можливо, або навіть переривається [14]. Відзначимо вслід відомим економістам (Л. Бальцерович, Е. Гайдар), що справді в жодній із країн Східної Європи

нерадикальний тип економічної політики не дав втішних результатів.

До східноєвропейського типу модернізації належать перетворення, що провадяться в країнах Центральної і Південно-Східної Європи, а також в країнах Балтії (Естонії, Литві, Латвії) після їх виходу із складу СРСР.

Пострадянський тип модернізації заслуговує на увагу з огляду на серйозні відмінності практично за усіма параметрами перетворень в країнах на території колишнього СРСР від східноєвропейського їх варіанту. Вони різняться як передумовами, так і обсягом, темпами, напрямками, врешті - результатами. Ці відмінності настільки суттєві, що в одному з останніх вітчизняних досліджень на цю тему відзначається, що "неправомірним є використання щодо країн СНД і України термінів "демократичний транзит", "перехідні суспільства" тощо", бо "факти не свідчать про цілеспрямований рух країн СНД до демократії" [15]. З таким підходом важко погодитися. При усій непослідовності та суперечливості трансформаційних процесів, вектор розвитку принаймні України і Росії в загальних рисах близький до східноєвропейського.

Які можна виділити основні ознаки пострадянських перетворень?

Перше. Першою передумовою до реформ в країнах, що утворилися на території колишнього СРСР, як і в Центральній Європі, слід вважати "перебудову", котра провадилася в СРСР від квітня 1985 р. Не слід недооцінювати цей фактор. Попри обмежений характер інституційних перетворень, саме в період "перебудови" у радянській федерації були здійснені такі кроки, як: а) початок легалізації приватного підприємництва; б) легалізація та інституційне становлення багатопартійності; в) юридичне скасування керівної ролі КПРС; г) проведення в 1990 р. перших "альтернативних виборів" (допускалося висунення кількох кандидатів на одну виборну посаду), які хоч і не можуть бути визнані "вільними", проте дозволили оформитися політичній опозиції як на союзному, так і на республіканському рівні (в суб'єктах федерації).

Другою передумовою виступає розпад СРСР як федерації у другій половині 1991 р. після невдалої спроби державного перевороту колишнім державно-партійним керівництвом. Цей факт наклав відбиток на модернізаційні процеси в країнах, що постали на території колишнього СРСР у плані вирішення проблем конституювання їх державно-правових систем.

Друге. Пострадянська модернізація запроваджувалася як мирними, так і насильницькими методами. Намагаючись зберегти контроль і управління трансформаційними процесами спочатку союзна влада, а пізніше - керівництво вже незалежних країн сміливо йшло на застосування військової сили. Ще в умовах СРСР антикомуністичні чи націоналістичні виступи придушувалися в такий спосіб у прибалтійських республіках, в Азербайджані, Грузії, Казахстані. Пізніше, у 1993 р. тільки за допомогою застосування військової сили в Москві Президенту Російської Федерації вда-лося провести конституційну реформу.

Третє. Широке використання неправових методів у реформуванні суспільних відносин. Перетворення найважливіших ділянок суспільних відносин, зокрема публічної сфери, у більшості країн СНД провадилися способами, котрі можуть бути кваліфіковані як "державні перевороти" (Росія, 1993 р.; Україна, 1995 р. (конституційний договір); Білорусь, 1996 р. (проведення референдуму про нову редакцію конституції). Головний суб'єкт трансформації - влада - в своїх діях керується мотивами політичної і економічної доцільності, а не принципом законності. Правова ре-форма в пострадянських країнах, як наслідок, не стала інструментом їх постсоціалістичної модернізації.

Четверте. Політична реформа, попри декларації про "політичні системи західного зразка" як стратегічну мету, в усіх країнах СНД, характеризувалася такими ознаками:

а) інституційне наповнення всіх атрибутів незалежної держави, в тому числі побудови системи державних органів влади, створення власних зброй-них сил і правоохоронних інституцій;

б) часткова демократизація політичної системи, зволікання з проведенням перших відносно вільних виборів. У Російській Федерації перші такі вибори були проведені лише у грудні 1993 р. після незаконного розпуску Б. Єльциним Верховної Ради, у Білорусі та Україні - в 1994 р., в Молдові та Вірменії - в 1995 р.;

в) збереження державного контролю за основними засобами масової інформації.

П'яте. В свою чергу, факт непро-ведення парламентських виборів після декларування початку реформ означав, що законодавчі основи для політичних і першої фази економічних перетворень визначалися квазіпарламентами, сформованими в умовах комуністичної системи. Депутатський склад таких законодавчих органів складався переважно із представників колишньої партноменклатури, що дозволило останнім зберегти свій вплив на трансформаційні процеси практично у всіх пострадянських країнах. Короткотермінова заборона діяльності комуністичних партій після серпня 1991 р. не стала для них перешкодою в цьому плані. Природно, що жодних законодавчих кроків щодо обмеження цього негативного впливу в країнах СНД не було здійснено.

Шосте. Економічні перетворення характеризуються повільністю та непослідовністю, що зумовило їх високу "соціальну ціну" та відтік капіталу за кордон. Одночасно зауважимо, що, на думку російських експертів, принаймні три фактори, котрі суттєво ускладнювали економічну реформи в країнах СНД порівняно з країнами Центральної Європи, а саме: а) тривалість періоду тоталітарного соціалізму (понад 70, а не 40 років), тим більше в деяких країнах Центральної Європи і комуністична влада запроваджувала елементи ринку та приватного підприємництва; б) економічні реформи в країнах колишнього СРСР накладалися на руйнацію спільного економічного простору; в) величезним тягарем для економіки пострадянських країн виступала величезна питома вага в ній військово-промислового комплексу [16].

Сьоме. Пасивна роль громадянського суспільства в трансформаційних процесах. Якщо в центральноєвропейських державах громадська думка, виражена через незалежні засоби масової інформації; виступає самостійним фактором

прискорення реформ, то в країнах СНД ситуація має зворотній характер. В цьому сенсі можна говорити навіть про більшу мотивацію до реформ у влади ніж у громадянського суспільства, котре проходить перші етапи свого становлення.

Список використаних джерел:

1. Див.: Аберкроми Н., Хилл С, Тернер Б.С. Социологический словарь / Пер. с англ. под ред. С.А. Ерофеева. - Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1997. - С. 322-323.
2. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів. Автореф...докт. політ, наук. - К, 1999. - С.18-19.
3. Див.: Федотова В. Г. Модернизация «другой» Европы. - М., 1997.
4. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы. - К, 2001. - С.37-38.
5. Тут же. - С.38-39.
6. Горбатенко В. П. Вказ. праця. - С.23.
7. Федотова В. Г. Указ. работа
8. Див. напр.: Купряшихин Г Л. Политическая модернизация. - М.. 1991.
9. Бальцерович Л. Социализм. Капитализм. Трансформация. Очерки на рубеже эпох. - М., 1999. - С.154-155.
10. Див.: Грищенко ТВ. Соціально-політичний вимір в'єтнамського досвіду модернізації. Автореф... канд. політ, наук. - К, 2000.
11. Див.: Кривега ЛД. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства. Автореф. ...докт. філософ, наук. - Харків, 1999
12. Даудерштадт М., Геррітс А., Маркус Д.Д. Драматичний перехід. Соціал-демократія у Східній та Центральній Європі. - К, 2000. - С.75
13. Бальцерович Л. Указ. работа. - С. 156.
14. Тут же. -С. 164-165.
15. Див.: Долженков О. Чи є пострадянські країни "перехідними суспільствами"?// Людина і політика. -2001. - № 2. - С.43-50
16. Див.: Десять лет системной трансформации в странах ЦВЕ и в России /7 Власть. - № 2000. - С.22 - 46. Доповідь була підготовлена групою вчених ІМЕПІ РАН під керівництвом Р. С. Грінберга. Вона складається з трьох частин: перша частина присвячена результатам системних перетворень у соціально-економічній сфері, друга - підсумкам демократизації політичних систем, третя - міжнародним наслідкам нового становища країн Центральної і Східної Європи в світі.

Аннотация

В статье кандидата юридических наук, доцента Лемака В. В. анализируется сущность современной модернизации общества, ее методы осуществления, а так-же типологизация данных процессов. В частности, автор выделяет постсоциалистическую модель модернизации, такие ее типы как азиатскую и восточноевропейскую (центральноевропейскую и постсоветскую).

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

*Іван Переш,
викладач кафедри історії та теорії
держави і права юридичного факультету
Ужгородського національного університету
Словацької Республіки, розгляд справ*

Зважаючи на незамінні повноваження конституційних судів, вплив, який здійснюють їх рішення на забезпечення законності та правопорядку в державі, важливим питанням є процес заступлення на посади суддів конституційного суду, шляхом їх призначення чи обрання.

Відзначимо, що загалом за способом формування конституційних судів держави поділяються на три групи:

1. Країни, де діє система прямого призначення суддів конституційного суду (Данія, Фінляндія, Франція, Швеція, Туреччина).

2. Країни, де судді конституційного суду обираються (Азербайджан, Естонія, Угорщина, Португалія, Латвія).

3. Країни, де діє змішана система з елементами призначення та обрання суддів (Австрія, Іспанія, Албанія, Бельгія, Румунія).

Словацьку Республіку можна віднести до держав, де існує призначувальна система, хоча в процесі призначення присутні деякі елементи виборів. Вибірчі ознаки проявляються при виборі офіційних кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду, а ознаки призначення при безпосередньому призначенні суддів на посади з поміж обраних кандидатів.

Виходячи з цього у процесі призначення суддів Конституційного Суду Словацької Республіки можна виділити три стадії:

1. Процес подання кандидатур на суддів Конституційного Суду.

2. Процес обрання кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду.

3. Процес призначення суддів Конституційного Суду.

У відповідності з п. 1 § 11 закону "Про організацію Конституційного Суду

перед ним та статус суддів"¹(далі Закон), подання кандидатур на посаду суддів . можуть здійснювати депутати Національної Ради, уряд, Голова Конституційного Суду, голова Верховного Суду, Генеральний прокурор, організації правників та вищі навчальні заклади. Всі вищеперераховані суб'єкти забезпечують можливість, щоб суддями Конституційного Суду могли бути не тільки практики але й теоретики.

Вибори кандидатів на посади суддів здійснює Національна Рада Словацької Республіки.

У відповідності з п. 2 ст. 134 Конституції Словацької Республіки² та п. 1 § 115 закону "Про регламент Національної Ради Словацької Республіки"³, Парламент подає Президенту подвійну кількість кандидатів на посади суддів Конституційного Суду. Ними можуть бути ті особи, які при таємному голосуванні отримали більшість голосів депутатів, що брали участь у голосуванні. У відповідності з п. 2 § 11 Закону список кандидатів на посади суддів повинен бути поданий голові держави не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попереднього складу Конституційного Суду. Це пов'язано з тим, що в Словацькій Республіці судді

¹ Див: Zákon Národnej Rady Slovenskej republiky "O organizácii Ústavného Súdu Slovenskej Republiky, o konaní pred ním a o postavení jeho sudcov" z 20 januára 1993 // Zbierka zákonov Slovenskej Národnej Republiky.-1993.-č.38

² Конституції нових держав Європи та Азії. -К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во "Право", 1996.-С. 445-484

³ Див: "Spravovací a rjcovací poriadok Ústavného súdu Slovenskej republiky " z 8 apríla 1993 //Zbierka zákonov Slovenskej Národnej Republiky.- 1993.- č.114

Конституційного Суду, строк повноважень яких закінчився, не можуть виконувати свої повноваження до тих пір, поки не будуть обрані нові судді.

Конституційним законом № 90/2001 від 23 лютого 2001 року (далі Конституційний закон) були внесені зміни до Конституції, у відповідності з якими збільшилася кількість суддів Конституційного Суду. Так, до 1 лютого 2002 року Конституційний Суд складався з 10 суддів (хоча перші спроби збільшити кількість суддів Конституційного Суду почалися ще у 2000 році), а після його склад збільшився до 13 суддів. Це пов'язувалося зокрема із розширенням повноважень Конституційного Суду. Так, у 1999 році він отримав змогу вирішувати питання про конституційність та законність виборів Президента Республіки, а ряд повноважень планувався доповнити у майбутньому.

Якщо порівняти з іншими європейськими країнами, то в державах Західної Європи вона коливається від 9 до 16, а в країнах Східної Європи кількість суддів є найбільшою. Так, у Конституційному Суді Росії - 19 суддів, а в Україні 18. Найменша їх кількість у Латвії - 7 суддів. Встановлення кількісного складу суддів конституційних судів залежить, як правило, від обсягу повноважень, що належать Конституційному Суду.

Перший строк суддів Конституційного Суду Словацької Республіки закінчився 21 січня 2000 року, тому Національна Рада повинна була обрати 18 кандидатів на посади суддів (повноваження одного із суддів Конституційного Суду не закінчилися, оскільки він був призначений Президентом пізніше). Для їх обрання відбулось п'ять голосувань, які проходили з 17 вересня по 2 листопада 1999 року. На першому голосуванні 17 вересня Національна Рада обрала 16

кандидатів. У повторному голосуванні, що проходило в цей самий день, інші кандидати обрані не були. Під час другого голосування 20 жовтня був обраний ще один кандидат, а останній був обраний лише 2 листопада 1999 року. У відповідності із внесеними змінами та збільшенням кількості суддів Конституційного Суду інші судді були обрані та призначені на початку 2002 року.

Призначення 13 суддів Конституційного Суду з-поміж кандидатів поданих Національною Радою здійснює Президент Республіки впродовж одного місяця із дня отримання ним списку кандидатів на посади суддів.

Характерним є те, що нормативними актами для Президента не встановлено жодних правил чи критеріїв, якими він повинен керуватися при призначенні суддів на посади. Так, наприклад у 1999 році при призначенні нових суддів на 2000-2007 рр. Президент запросив всіх кандидатів на особисту співбесіду. Внаслідок цього був сформований новий склад Конституційного Суду, у який увійшли сім нових суддів та двоє з попереднього складу суду.

Наступною спільною ознакою, яка притаманна більшості європейських країн є те, що суддею конституційного суду може бути особа, яка має вищу юридичну освіту і стаж роботи в будь-якій галузі права (Болгарія, Чехія, Грузія, Угорщина), або на посаді судді судів загальної юрисдикції (Албанія). Проте, в деяких країнах до суддів конституційних судів не ставиться вимога про наявність вищої юридичної освіти (Вірменія, Туреччина, Франція).

Якщо говорити про держави, де для зайняття посади судді конституційного суду необхідна юридична практика, то її термін коливається від короткого п'ятирічного строку (Латвія) до надзвичайно довгого - 18, навіть 20 років (Румунія - 18 років, Угорщина - 20 років), а віковий ценз коливається від 30 років (Азербайджан), 40 років (Чехія, Росія, Україна) та 45 років (Угорщина).

Наступною спільною умовою, що ставиться до суддів конституційних судів всіх держав є те, що ними можуть бути лише громадяни відповідної дер-

⁴ Див: Ústavný zákon ktorým sa mení a dopĺňa Ústava SR č. 460/1992 Zb. v znení ústavného zákona č. 244/1998 Z. z. a ústavného zákona č. 9/1999 Z. z., z 23 februára 2001 //Zbierka zákonov Slovenskej Národnej Republiky.-2001.- č.90

⁵ Klučka J. Organizácia ústavného súdnictva v Slovenskej Republike // Ústavnost a politika.-2000.-№2.-S. 46

⁶ Там само.- S. 47

жави. Це правило не стосується Ліхтенштейну, Боснії та Герцеговини, де суддями конституційного суду можуть бути особи, які не є громадянами держави.

Судді конституційного суду також не мають права бути членами політичних партій та рухів, займатися підприємницькою чи іншою діяльністю, яка є несумісною із заняттям посади судді, крім наукової, творчої та викладацької роботи.

У відповідності з п. 3 ст. 134 Конституції Словацької Республіки суддею Конституційного Суду може бути призначений громадянин Словацької Республіки, який має право голосу, досяг 40 років, має вищу юридичну освіту і не менше 15 років займався юридичною практикою. Отже до суддів Конституційного Суду не ставиться вимога мати стаж роботи тільки в судових органах. Все залежить від Національної Ради та Президента Республіки, оскільки вони обирають та призначають кандидатів на посаду суддів незалежно від того, яким видом юридичної діяльності вони займалися.

Якщо проаналізувати компетенцію Конституційного Суду, то можна зробити висновок, що він потребує комбінованого складу суддів, тобто як теоретиків, так і практиків. У першому складі Конституційного Суду (1993-2000 рр.) з десяти суддів троє були суддями загальних судів, двоє працювали в міністерствах, а п'ятеро були викладачами вищих навчальних закладів, тобто теоретиками. У другому складі Конституційного Суду, що розпочав свою діяльність у 2000 році, троє суддів залишилися з попереднього складу (двоє теоретиків та один практик), двоє - представники вищих навчальних закладів, четверо судді загальних судів і один законодавець.

Процедура призначення суддів Конституційного Суду не передбачає ніяких обмежень щодо жінок, чи національних меншин. Так, у першому складі

Конституційного Суду двоє суддів були жінками, а в другому - одна.

Питання членства судді в політичній партії чи русі регулює п. 1 ст. 137 Конституції Словацької Республіки. Якщо призначений суддя є членом політичної партії або політичного руху, він повинен вийти з їх складу до моменту складення присяги судді. Функції судді є несумісними також з зайняттям певної посади в державних органах чи зайняттям підприємницькою діяльністю, крім наукової, викладацької та творчої діяльності. Якщо суддя Конституційного Суду займається діяльністю несумісною з його посадою, то голова Конституційного Суду повинен подати Пленуму подання про початок дисциплінарного провадження щодо судді, (п. 1 § 16 Закону).

Строк повноважень, на які призначаються судді конституційних судів є наступним важливим питанням, у якому конституційна практика держав відрізняється. На перший погляд може здатися, що мова йде про більш-менш технічне питання встановлення строку функціонального призначення суддів разом з можливістю їх повторного призначення чи обрання. У випадку, якщо строк функціонального призначення суддів конституційного суду встановлений на невизначений строк (пожиттєво, чи до досягнення певного віку), то це веде до втрати контакту його членів із розвитком конституційного та правового регулювання у державі і неодмінно виникає проблема старіння складу суду. Тому слід встановити граничний вік, при досягненні якого суддя звільняється у відставку. Якщо суддя обирається чи призначається на визначений строк і повторне обрання чи призначення не допускається, то цей строк не повинен бути надто коротким, оскільки у такому випадку зменшується незалежність суддів, які починають замислюватися про свою професійну діяльність після звільнення із посади. Повторне призначен-

⁷ Матеріали взяті з офіційної Інтернет сторінки Конституційного Суду Словацької Республіки: www.concourt.sk

⁸ Klučka J. Organizácia ústavného súdnictva v Slovenskej Republike // Ústavnost a politika.- 2000.-№2.-S. 57

⁹ Див: Алексеев И.Г. Европейская модель конституционной юстиции (Сравнительно-

ня чи обрання суддів теж може мати негативні наслідки, оскільки в період нового призначення чи обрання знижує показники їх діяльності.

При організації конституційного суду перше призначення суддів слід робити на різний строк, щоб забезпечити поступову заміну складу суду у майбутньому. У противному випадку, після закінчення встановленого строку пройде заміна всіх суддів одразу, що може призвести до перерви у діяльності конституційного суду, та розриву запозичення практики роботи попереднього складу суду.

Строк повноваження суддів конституційного суду, який відповідає строку повноважень депутатів теж не є ідеальним, оскільки призводить до призначення чи обрання "однокольорових" суддів політичними силами, що отримали перемогу у виборах.

Із конституцій різних держав можна виділити три основні підходи до вирішення даного питання:

1. Призначення чи обрання суддів на невизначений строк. На практиці це означає, що судді виконують свої повноваження пожиттєво чи до досягнення певного віку (Бельгія, Швеція, Туреччина).

2. Призначення чи обрання суддів на тривалий строк, без можливості їх повторного призначення або обрання (Болгарія, Україна, Італія, Португалія - 9 років, Грузія, Росія - 12 років).

3. Призначення чи обрання суддів на короткий або довгий строк з можливістю їх повторного призначення (Угорщина, Чехія).

На думку автора, найоптимальнішим способом можна назвати при-

значення чи обрання суддів на строк, який не повинен бути надзвичайно коротким та позбавлення можливості їх повторного призначення, що усувало б порушення принципу їх незалежності протягом всього строку.

Словацька Республіка відноситься до тих держав, які входять до другої групи, оскільки у відповідності з п. 2 та п. 3 ст. 134 Конституції судді Конституційного Суду призначаються Президентом Республіки строком на 12 років без права їх повторного призначення.

До лютого 2001 року судді Конституційного Суду призначались строком на 7 років із правом їх повторного призначення. Всі негативні сторони такого виду призначення показали себе при першому функціональному строці Конституційного Суду протягом 1993-2000 років. Саме тому неодноразово пропонувалося змінити строк призначення суддів Конституційного Суду на 12 років без права їх повторного призначення, що й було зроблено.

Виходячи з вищенаведеного можна сказати, що призначення суддів є надзвичайно важливим питанням, оскільки мова йде не стільки про формальний акт затвердження суддів на посаді, скільки про механізм їх відбору, який включає до себе наявність професійної кваліфікації (наприклад, наявність юридичної освіти чи професійної практики), віковий ценз, володіння мовою, заборону членства у політичній партії чи русі, зайнятість діяльністю несумісною з функцією судді конституційного суду, що дозволяє забезпечити незалежність суддів та укомплектувати суд професійними суддями, які підкоряються тільки конституції, праву і закону.

правова ретроспектива).-Дніпропетровськ, 1998.-С. 19

¹⁰ Klučka J. Organizácia ústavného súdnictva v Slovenskej Republike // Ústavnost a politika.-2000.-№2.-S. 52

¹¹ Klučka J. Organizácia ústavného súdnictva v Slovenskej Republike // Ústavnost a politika.-2000.-№2.-S. 53

Аннотация

Материал статьи освещает актуальные проблемы, касающиеся формирования состава судей Конституционного Суда Словацкой Республики, раскрывая все положительные и отрицательные стороны данного вопроса, опираясь на опыт и сравнительный анализ других Европейских и постсоциалистических стран. Материал актуальный для Украинского государства и может быть учтен при проведении судейско-правовой реформы

Summary

The article considers topical problems of formation of judges staff for Constitutional Court of Slovak Republic by bringing all of positive and negative sides of the given issue, leaning against the experience and comparative analysis of other European and post-social countries. The content of the article is topical for the Ukrainian state and can be taken into account while realizing the court-legal reform.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ МЕНШИНОЮ В СЛОВАЧЧИНІ

Вікторія Туряниця

Національні, міжетнічні відносини, проблема надійного захисту прав національних меншин - одна з найбільш гострих і драматичних проблем сучасності. Від її розв'язання значною мірою залежить збереження миру в світі, охорона прав і свобод людини та народів. Міжетнічні конфлікти, як свідчить досвід історії, руйнують державність, несуть незчисленні біди всім народам.

Так, глибокі, а то й докорінні політичні, соціально-економічні та правові зміни сприяли об'єднанню (Німеччина), розпаду (СРСР, СФРЮ) та «розлученню» (Чехословаччина) країн, котрі до цього часу були суб'єктами держав. Це було зумовлено, з одного боку, фактором зростання національної свідомості, з іншого - призвело до міжнаціональних конфліктів, війн, дискримінації.

Сучасний розвиток держав заснований на принципах поліетнічності, полікультурності та поліконфесійності. А тому держава є визначальним інтегруючим фактором, вона повинна позитивно вирішувати розвиток національних меншин, етнічних груп, щоб уберегти суспільство від конфліктів. Тому кожна держава повинна створити концепцію міжетнічної консолідації, забезпечити вільний розвиток представникам національних меншин. Все це має базуватися на міжнародних та власних нормативно-правових документах. Від того, які пріоритети вибере та чи інша держава для себе, наскільки її законодавство органічно впливатиме і буде базуватися на канві міжнародних прав і свобод людини залежатиме і її стабільність, подальший розвиток, авторитет, безпека, інтеграція країни в міжнародне співтовариство.

Міжетнічні стосунки є однією з найбільш складних проблем, яка зачіпає як організацію державного і суспільного життя всередині кожної поліна-

ціональної країни, так і міждержавні та міжнародні стосунки. У будь-якій країні мирне співіснування різних національних, етнічних, мовних або релігійних меншин є позитивним фактором, джерелом соціального та культурного збагачення. Особливо це актуально для країн постсоціалістичного табору, які потрапили у прірву соціально-політичної кризи у зв'язку із зміною по-літичної тоталітарної системи на систе-му демократичної орієнтації.

Світовий досвід довів, що відмова від усяких форм дискримінації, зокрема відмова від негативного ставлення до меншин у політичній, соціальній, культурній та економічній сферах, сприяє політичній і соціальній стабільності держав.

В умовах демократизації суспільного життя у постсоціалістичних країнах Центральної і Південно-Східної Європи різко посилюється процес національного усвідомлення.

Сама Словаччина донедавна займала залежне становище від Чехії у рамках Чехословаччини. Слід нагадати, що перший Президент останньої Масарик вважав чехів і словаків за єдиний народ - «чехословаки». А глава держави Бенеш стверджував, що словаки - це чехи, словацька ж мова - один із діалектів чеської. Отже, існування словацької нації заперечувалося. З цим словаки цілком обґрунтовано не погодились і в обставинах загострення кризи на перехідному етапі від авторитарно-тоталітарної до демократичної держави 1 січня 1993 року безкровно, надто цивілізовано добились незалежності.

У Конституції Словацької Республіки, прийнятої 1 вересня 1992 року, у статті 12 зафіксовано, що всі люди вільні та рівні у гідності та правах, а основні права «гарантуються кожній особі незалежно від статі, раси, кольору шкі-

ри, мови, віросповідання, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, національності чи етнічної належності, майнового, сімейного чи іншого стану. Ніхто не може бути позбавлений своїх законних прав, зазнавати дискримінації чи мати привілеї, які б впливали із названого вище. Кожна особа має право вільно визначити свою національну незалежність. Усякі спроби приневолити особу відмовитися від своєї національності забороняються. Нікому не може бути заборонено здійснювати свої права і свободи» [1].

Щодо інших конституційних прав національних меншин та етнічних груп, що проживають на території Словаччини, то вони чітко визначені в главі четвертій. Належність до будь-якої національної меншини або етнічної групи, зазначено у ст. 33, не може бути використана на шкоду будь-якій особі. Більш чітко гарантія прав національних меншин і етнічних груп зафіксована у статті 34: «Громадянам, які належать до національних меншин або етнічних груп у Словацькій Республіці, гарантується їхній всебічний розвиток і забезпечується право сприяти розвитку своєї культурної спадщини спільно з іншими громадянами тієї самої національної меншини або етнічної групи, отримувати та поширювати інформацію рідною мовою, утворювати об'єднання, створювати навчальні та культурні заклади і забезпечувати їх діяльність».

Хоча державною мовою Словацької Республіки є словацька мова згідно зі ст. 6 діючої Конституції, громадянам національних меншин та етнічних груп, крім прав на вивчення державної мови, ст. 34 гарантуються права на навчання рідною мовою, користуватися рідною мовою в офіційному спілкуванні. Крім цього, їм надано також конституційне право на участь у вирішенні питань, що стосуються національних меншин та етнічних груп.

Проте в самій Словаччині, зазначає М.Гонак, міжетнічні стосунки досить складні [2].

Частина Східної Словаччини, у якій живе переважна більшість українського населення, на сьогодні визначається

слаборозвиненою економікою, недобудованою інфраструктурою, низькою середньою платнею, високим безробіттям тощо. Ігнорування потреб регіону державою веде цей район до вилюднення, а тим самим до зникнення української національної меншини та її багатой культури у Словаччині.

Сьогоднішнє становище корінної української національної меншини у Словаччині, доводять науковці, занадто критичне [3].

З 1953/1954 навчального року в країні у всіх типах українських шкіл була введена єдина українська літературна мова. Так тривало до 1989 року - листопадової революції у Чехословаччині. Після неї представники нового товариства «Русинська оброда» повели лінію на утвердження на Пряшівщині нової слов'янської нації - русинської. Вони домоглися того, що в переписі населення Чехословаччини (1991 рік) в переписних листках називались два окремі національні етноси: русини й українці (відповідно число їх становить 17 і 14 тисяч чоловік).

В українському середовищі стався розкол і має місце процес деукраїнізації. Як він піде далі, покаже перепис населення, який проводився у травні 2001 року.

Інтереси українства в Словацькій Республіці відстоює громадська організація «Союз русинів-українців у Словаччині».

У шкільній системі Словаччини сьогодні залишилося близько десятка шкіл, у яких українською мовою вивчаються два-три предмети і більше десятка шкіл, в яких для певної кількості учнів ще викладається українська мова як необов'язковий предмет [4]. Всю систему шкільництва національної меншини в Словаччині поступово ліквідує держава своєю практичною політикою, в чому й проявляє своє справжнє ставлення до неї. Ліквідація понад сотні так званих малокласних українських шкіл призвела до того, що на сьогодні більше 160 сіл з українським населенням позбавлено шкіл з рідною мовою навчання.

Становище української національної меншини у Словаччині є критичним. Держава створює ситуацію для

остаточної ліквідації всіх проявів життя меншини.

З цього приводу голова Союзу русинів-українців Словаччини, депутат словацького парламенту 1992-1994 років П.Богдан зазначає: «Ставлення Братислави до Києва непогане. Ми добрі сусіди, які ніколи не мали жодних проблем. Наші народи не воювали, а співпрацювали. Проблема в іншому. При зустрічах із українськими представниками словацькі політики твердять, що права нашої меншини забезпечені. Якщо йдеться про законодавство, то погодитися з цим в основному можна. Але якщо зважити на практичну реалізацію гучних гасел, то не знаємо, що буде з нами й нашою культурою завтра. Така національна політика Словаччини не є серйозною і скоріше нагадує дитячі забави... Скажімо, торік (1995 р. - В.Т.) ми дістали на культурну діяльність на 62% коштів менше, ніж у 1994 році» (виділено нами. -В.Т.) [5].

Отже, українське шкільництво і культура постійно занепадають. Згідно із завданнями Уряду і Міністерства шкільництва Словацької Республіки, які випливають з Концепції розвитку виховання та освіти Словаччини на період 15-20 років, котру педагогічна громадськість скоріше знає під назвою «Проект Мілленіум», проголошується: «Уряд СР вважає виховання та освіту одним з основних і тривалих своїх пріоритетів. Хочемо створити суспільство, в якому освіта стане джерелом довгострокового піднесення Словаччини, яке буде мати важливий вплив на місце Словаччини в Європі. Вирішальне завдання держави наш Уряд вбачає в припиненні занепаду і в зростаючому концепційному розвитку виховання та освіти, а також в забезпеченні рівності доступу всіх до освіти (виділено нами. - В.Т.)»[6]. Правда, забезпечення рівності доступу до освіти рідною мовою не відчувається щодо української меншини Словаччини, хоча національне шкільництво для розвитку національної меншини має велике і нічим не заміниме значення. Вже на першій сторінці згаданого Проекту «Мілленіум» зазначено: у Словаччині наявні 2482 основні школи, із яких лише

8 шкіл та одна гімназія з українською мовою навчання та 12 шкіл вивчення української мови, одна середня фахова школа зі словацькими та українськими класами [7].

Сьогодні для вирішення проблем української національної меншини в Словаччині Уряду Словацької Республіки варто б взяти до уваги тезу, висунуту ще в травні 1945 року Словацькою Народною Радою, яка зобов'язалася: «Від імені словацького народу заявляємо, що для нього завжди буде мати значення, щоб його ставлення до українців було що найсерйозніше, щоб ні в одному українському серці не було місця для прикrostі від кривди, вчиненої українцям» (виділено нами. - В.Т.) [8].

Представники національних меншин у Словаччині, зокрема української та русинської, неодноразово звертали увагу відповідних державних органів країни, включно: голів Уряду, голів Народної Ради, а також Президента республіки, Міністерств закордонних справ, шкільництва і культури на ситуацію, що склалася сьогодні і вимагають вирішення даної проблеми. Однак названі державні органи не прийняли жодного, бодай часткового рішення для поліпшення справи. Перед світом проголошується неправда про те, що проблеми національних меншин у Словаччині вирішені.

Як зазначає Юрій Бача, вчений, представник української меншини у Словаччині, «ми погоджуємося із твердженням словацьких державних органів, що проблеми національних меншин потрібно вирішувати перш за все вдома. Саме тому ми - аж до сьогодні - не зверталися зі своїми проблемами до жодних міжнародних органів та інституцій, створених спеціально для допомоги національним меншинам.

Погоджуємось також з думкою, що про розвиток життя національних меншин повинні дбати перш за все самі національні меншини та їх представники. Проте вимагаємо створення умов: прийняття відповідних законів, створення відповідних органів, системи відповідного фінансування діяльності національних меншин та бодай моральної підтримки зусиль національної меншини

зберегти і розвивати своє життя і свою культуру.

Оскільки аж дотепер відповідні словацькі державні органи не створюють бодай найнеобхідніших умов для прожиття нашої національної меншини, ми змушені поінформувати про свою критичну ситуацію також міжнародні органи та інституції, які під час своїх візитів до нашої країни цікавляться лише проблемами мадярської і частково циганської меншин. Причому фактичне становище нашої української національної меншини є значно складнішим і трагічнішим, ніж становище будь-якої іншої національної меншини Словаччини.

Однією з причин такого стану нашої національної меншини є також факт, що й Україна не знайшла ще дієвого способу бодай моральної підтримки і допомоги своїй національній меншині та не виявила потрібного розуміння нашого критичного становища.

Тому ми звертаємось до представників влади Словаччини, до представників влади України, до преси і міжнародних організацій, метою яких є дбати про рішення проблематики життя національних меншин, звертаємось до всіх і кожного, хто хоче і може правдиво інформувати про неї, а тим і допомогти їй у поліпшенні ситуації» [9].

Не втручаючись у внутрішню політику Словаччини, все ж заради об'єктивності зауважимо: сьогоднішній дух етнополітичної та етнокультурної ситуації у Словаччині по відношенню до українців взагалі і українців Пряшівщини зокрема нагадує ситуацію 20-30-х років ХХ століття, оцінку якій дав очевидець, політичний і громадсько-культурний діяч П.Стерчо: «словаки дуже обвинувачували чехів у «чехізації» Словаччини, але в той же час планово проводили словакізацію української Пряшівщини» [10]. При цьому викривлялася статистика, не визнавалася ні релігія, ні мова українців [11].

Така невтішна оцінка і паралелі витікають із висновків і стану сьогоднішньої реалізації українською національною меншиною своїх прав у Словацькій Республіці, яка належить до країн Центральної Європи. Все це спонукає до

ще одного висновку: деякі народи, вчора ще гноблені, а сьогодні діставши свободу і владу, йдуть шляхом своїх гнобителів по відношенню до менших народів.

Швидка асиміляція української національної меншини спричинена в першу чергу як морально-психологічним фактором (на сьогодні Україна має слабкі зв'язки з українцями Словаччини, не домагається виконання підписаних угод з даною країною щодо правового статусу національних меншин), так і нехтуванням правлячою, державною нацією соціально-економічних та культурних запитів українців Словаччини, що призводить до їх міграції в інші райони республіки. А це спричинює до територіального розсіювання української меншини, до втрати компактного проживання, до утворення дисперсних груп у нових етномовних та етносоціальних середовищах.

На державних рівнях, враховуючи власні угоди та нормативно-правові міжнародні аспекти, необхідно домогтися, щоб молодь етнічних національних мовних та релігійних меншин мала всі можливості здобути освіту рідною мовою і зайняти в поліетнічному суспільстві своє місце. Саме про важливість гармонійного взаємозв'язку меншин і держави наголошується у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 25 вересня 1984 року.

Відповідно до «Положення про Українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. за № 212, створена комісія як постійно діючий орган, що здійснює свою діяльність під керівництвом Кабінету Міністрів. Комісія відповідно до п. 2 Положення повинна координувати діяльність міністерств і відомств України, інших органів державної виконавчої влади щодо забезпечення прав осіб, які належать до словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці, а також стосовно співробітництва між Україною та Словацькою Республікою в галузі освіти і культури..

Серед основних завдань Комісії такі:

- організація роботи, пов'язаної з розробленням та реалізацією комплексу заходів щодо співробітництва між Україною та Словацькою Республікою в забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, а також у галузі освіти і культури;
- сприяння створенню необхідних соціально-економічних та інших умов для збереження й розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці;
- здійснення контролю за виконанням міністерствами і відомствами України, іншими органами державної виконавчої влади рішень, прийнятих на основі рекомендацій Комісії.

Комісія відповідно до покладених на неї завдань:

- аналізує соціально-економічні, духовно-культурні та інші процеси розвитку словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці;
- сприяє розширенню контактів між громадянами України і Словацької Республіки як на індивідуальній основі, так і через державні, громадські та інші організації, співробітництву закладів культури та освіти, науково-дослідних установ, а також засобів масової інформації;
- координує підготовку і здійснює контроль за виконанням українсько-словацьких програм забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, їхніх культурно-освітніх та інформаційних потреб, аналізує й узагальнює досвід роботи органів державної виконавчої влади з цих питань;
- за дорученням Кабінету Міністрів України взаємодіє з урядовими структурами та громадськими організаціями Словацької Республіки у розв'язанні питань щодо національних меншин, культурно-освітніх взаємо-зв'язків [12].

Однак, виходячи з практики останніх років, можемо констатувати про неефективну діяльність даної Комісії, особливо з боку України. Академік,

завідувач науково-дослідним відділом україністики Пряшівського університету Словацької Республіки Микола Мушинка зазначив, що українці Словаччини, на жаль, не відчують ніякої допомоги від України ні в плані забезпечення навчальних закладів підручниками, навчально-методичною, довідковою літературою та друкованими засобами масової інформації. Для прикладу, тільки річна передплата «Голосу України» у Словаччині коштує понад 500 доларів США. Словацькі засоби масової інформації активно формують думку громадськості, яка не на користь українців. Із десяти статей української тематики, що публікуються у словацьких часописах, лише одна позитивна. Прикро також, що академічне видання «Українці» присвятило українській діаспорі семи країн Південно-Східної Європи (у тому числі і Словаччини) всього лише одну неповну сторінку. В той час канадським і американським - 80 і 40 відповідно [13].

Відсутність належної уваги з боку рідномовної батьківщини дає себе знати, особливо у забезпеченні навчальних закладів українськими підручниками, не кажучи про різного роду форми матеріальної допомоги з боку України. А в цьому плані позитивних прикладів можна навести чимало. Так, уряд Польщі надає постійну допомогу полякам цілого світу: розробляються й видаються підручники, методичні посібники, які відтак розповсюджуються по всіх країнах, де мешкають польські общини, діють польські школи. А Німеччина на розвиток і підтримку національної культури, зокрема, кожного польського німця щорічно виділяє 5 тисяч марок. Слід зауважити, що українські національні товариства у країнах Європи функціонують за рахунок членських внесків та коштів, виділених із державних бюджетів країн на розвиток національних меншин. Наприклад, у Польщі, де діють п'ять національних товариств (Об'єднання українців Польщі, Фундація св. Володимира - князя Русі, Фундація об'єднання лемків, зв'язок українців Підлісся, Товариство розвитку культури лемків), що об'єднують українську національну общину), було виділено на їх розвиток відповідно до років таку суму:

1997 рік - 885 тисяч злотих, 1998 - 902 тис, 1999 - 1 млн. 89 тис, 2000 рік - 1 млн. 284 тис. злотих [14]. До речі, такі суми виділяються лише на 350 тисяч чоловік, які під час останнього перепису населення у Польщі задекларували українську національність. Хоча за неофіційними підрахунками у цій країні проживає близько 1 млн. українців.

Враховуючи те, що Україна розташована на стику кордонів декількох держав та ті обставини, що історично склалися в прикордонні цих країн, де проживають представники різних націй, необхідність підтримки дружніх стосунків, а також і родинних зв'язків в цих регіонах вимагає сьогодні взаємодії та взаємопідтримки не тільки на міждержавних рівнях, а й на рівні громадському. Прикладом останньому може слугувати робота першого в Україні Центру культур національних меншин Закарпаття, яким розроблено програму «Кордони єднання». Нею передбачено налагодити контакти між національно-культурними товариствами області з аналогічними громадськими самоврядними організаціями на території Угорщини, Румунії, Словаччини і Польщі, що входять у Карпатський Єврорегіон, обговорити актуальні питання життя національних меншин та створити асоціацію громадських організацій національних меншин у рамках Карпатського Єврорегіону.

Зовсім інша ситуація зі словацькою національною меншиною в Україні. Особливо яскраво це видно на прикладі Закарпаття, у якого, за словами М.Мушинки, є чому вчитися Європі. «За останні десять років, - зазначає голова «Матиці словенської» на Закарпатті Йосип Гай-ніш, - зроблено великий поступ у становленні словацької меншини в Україні. Ми починали практично з нуля. У СРСР «словацької» проблеми не існувало, хоча за переписом 1989 року на Закарпатті мешкало понад 7 тисяч словаків.

Усе змінилося після здобуття незалежності. У 1994 році в Ужгородському університеті відкрито кафедру словацької філології. У 1996 році на Закарпатській облдержтелерадіокомпанії почала працювати редакція словацького мовлення. У 1997 році в Ужгороді було відкрито

перший клас із словацькою мовою навчання. Нині їх є вже 4. З учнями займаються вчителі зі Словаччини. У 1998 році вийшла у світ газета «Підкарпатський словак».

Окрім того, регулярно стали проводитися Дні словацької культури на Закарпатті, фестивалі народного мистецтва «Словенська веселіца» та «Словацький бетлегем», конкурси художнього читання «Золотий соловейко» та «Чари казки». У 15 населених пунктах службу Божу відправляють словацькою мовою. Близько 50 громадян України здобувають вищу освіту в сусідній країні.

За оцінкою найпотужнішої культурно-освітньої громадської організації Словаччини «Митиці словенської», українські словаки найдинамічніше розвиваються серед усіх словацьких діаспор у світі. Державні органи України ставляться лояльно до наших потреб. Крім того, в Ужгороді (уперше в Україні) було проведено словацький бал («фаш'янговий плес»), що започаткував відродження давньої традиції словаків» [15].

Між Словацькою Республікою і Україною встановилися і можуть поглибитися та набуті нових форм взаємовигідні відносини і співпраця, які б базувалися на нових законах. Цьому сприяє і ряд об'єктивних факторів:

- наявність спільних кордонів;
- глибокі історичні, господарські та культурні зв'язки народів;
- відсутність територіальних взаємопретензій;
- наявність чисельної української національної меншини в Словаччині і словацької національної меншини в Україні;
- утворення Карпатського Єврорегіону.

Сусіди-держави мають підстави для розробки і прийняття нових демократичних законів та нормативно-правових актів щодо національних меншин. Це був би ще один крок міжнародного і міждержавного розуміння у плані прав і свобод людини і громадянина.

За даними соціологічних досліджень, що проводяться кожного року у країнах

Центрально-Східної Європи за ініціативи Європейської комісії у плані дотримання прав людини та задоволення рівнем розвитку демократії, Словаччина знаходиться в числі перших, де громадяни не задоволені ходом реалізації та дотриманням конституційних прав і свобод людини [16].

Словаччина знаходиться в числі перших, де громадяни не задоволені ходом реалізації та дотриманням конституційних прав і свобод людини [16].

Список використаних джерел:

1. Конституція Словацької Республіки/Конституції нових держав Європи та Азії/ Упоряд. С.Головатий. - К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во «Право», 1996. - С. 448-449. Надалі посилатимемося на це джерело, вказуючи при цьому лише статті конституції.
2. Гонак М. Сучасні етнополітичні процеси в Словаччині: внутрішні та зовнішні аспекти / Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х - перша половина 90-х років XX ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород, 1997.-С. 174.
3. Див.: Бача Юрій. Слово правди про становище української національної меншини у Словаччині//Інформаційний листок. Періодичне видання Комісії зв'язку й інформації українців Закарпаття в діаспорі (КоЗі), 2000. - № 51-52- Липень-грудень. - С. 8; Бобер Людмила. Українці Словаччини: криза національної меншини // Соціал-демократ. - 2001. - 14 квітня. - С. 14; М. Гонак. Названа праця; Дем'ян Рудольф. Я запишусь українцем//Нове життя. Тижневик Союзу русинів-українців СР. Пряшів. - 2001. - 12 квітня. - С. 1-2; Богдан Павло. Загублена Україна // Срібна Земля-фест. - 1996. -4-11 травня. - С. 15.
4. Бача Юрій. Названа праця. - С. 8.
5. Богдан Павло. Названа праця. - С. 15.
6. Дем'ян Рудольф. Названа праця. - С. 2.
7. Там само. - С. 1.
8. Цитуємо за: Байцура Іван. Розвиток та становище національних меншин в ЧССР. - Пряшів, 1976. - С. 29.
9. Бача Юрій. Названа праця. - С. 8.
10. Стерчо Петро. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. - Репринтне видання. - Львів, 1994. -С. 197.
11. Лемкин Й.Ф. История Лемкивщины - В V частях. - Вид. Лемко-Союзу в США, Канаде, 1969. - С. 157.
12. Інтернет: <http://www.rada.kiev.ua>.
13. Бобер Людмила. Українці Словаччини: криза національної меншини//. Соціал-демократ. - 2001. - 14 квітня.
14. Див.: Соціал-демократ. - 19 травня. - С. 14.
15. Гаврош Олександр. Словацький бал в Ужгороді//Ужгород. - 2001. - 3 березня.
16. Кандель П. Посттоталитарность как теоретическая проблема и региональная характеристика//Международная экономика и международные отношения. -1996.-№5.- С. 98.

Аннотации

Автор на основании большого фактического материала раскрывает актуальную для постсоциалистических стран проблему - реализация конституционных прав национальными меньшинствами и этническими группами, в частности украинской в Словакии.

Summary

On the bases of large actual material, the author reveals urgent in the post-social European country problem of constitutional rights realization of national minorities and ethnic groups in particular that of the Ukrainian one in Slovakia.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 1991 - 2002 РР.

Микола Вегеш,
доктор історичних наук,
завідувач кафедри політології
Ужгородського національного університету

Юрій Останець,
старший викладач кафедри політології
Ужгородського національного університету

Вивчення виборчих систем і виборчих процесів є одним із пріоритетних напрямків сучасної політичної науки. Інтерес до виборчої проблематики обумовлений цілим рядом чинників. По-перше, вибори є необхідною умовою існування демократичного суспільства, завдяки виборам громадяни, які оголошені Конституцією єдиним джерелом влади, виражають свою власну волю щодо складу органів народного представництва. По-друге, вибори є головною формою політичної участі населення. По-третє, виборча система є одним із тих трансформаційних механізмів, який, або сприяє становленню демократичного суспільства, або, навпаки. По-четверте, участь у виборах є складовою цілого ряду індексів демократії (наприклад, індекс демократичної дії Нейбауера, індекс демократизації Ванханена, індекс «Будинку свободи» та ін.).

В Україні електоральні дослідження започатковані відтоді, коли виборець отримав право обирати з альтернативних кандидатур. Такими були перші вибори Президента України в 1991 р. З того часу громадяни України ще двічі обирали Президента України (1994 та 1999 рр.) та тричі Верховну Раду, депутатів у місцеві органи влади (1994, 1998, 2002 рр.). І якщо на загальнонаціональному рівні дослідження виборчого процесу є систематичними і різноплановими, то на рівні регіонів таких досліджень є надзвичайно мало (наприклад, Закарпатська обл.).

Методологічну основу даного дослідження становлять:

а) теоретичні дослідницькі моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 50-х роках ХХ ст.: соціологічна (П.Лазарсфельд) [1]. соціально-психологічна (А.Кемпбел) [2. 3]:

б) методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, яка вперше була використана А.Кемпбелом та його колегами і названа ним «воронкою причинності» [4].

Логіка застосування основних моделей електоральної поведінки може бути побудована на основі наступної дослідницької стратегії:

а) завжди є випадки, які істотно відхиляються від положень тієї чи іншої моделі;

б) детальне вивчення випадків, котрі не описуються теорією, що дає змогу зробити висновок про межу застосування тієї чи іншої теорії;

в) необхідно зафіксувати дію тих факторів, які не описуються теорією, але мають вирішальний вплив на мотивацію вибору.

Використання методології «воронки причинності» передбачає здійснення політичного аналізу факторів електорального впливу, що послідовно звужує фокус дослідження уваги від макро- до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі чинники, що впливають на мотивацію електорального вибору, могли б бути проаналізовані на 5 умовних рівнях змінних (від

найпоширенішого макрорівня до максимально звуженого мікрорівня):

1) Зовнішні чинники (зацікавленість міжнародних бізнесово-фінансових угруповань у перемозі тих чи інших політичних сил, латентний вплив урядів деяких країн, впливовість політичних партій (особливо в країнах, з якими межує Україна) тощо).

2) Загальнонаціональний рівень. Розглядаючи фактори впливу на електорат, слід зупинитись на наступних:

- соціально-економічний стан;
- політико-правове регулювання виборчої кампанії;
- особливості стратифікаційних процесів в Україні;
- рівень політичної культури та специфіка процесу політичної соціалізації;
- адмінресурс;
- організація виборчої кампанії партією чи блоком (передвиборні акції, політична реклама та ін.).

3) Регіональний рівень (діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області, особливість формування регіональної еліти, вплив соціально-демографічних

характеристик населення краю, вплив релігії тощо).

4) Рівень малих соціальних груп, до яких включені громадяни (наприклад, трудові колективи, академгрупи, сім'ї, коло друзів тощо).

5) Індивідуально-психологічні характеристики виборців краю.

В аналізі чинників, які впливають на електоральний вибір, поступове просування від змінних макрорівня до змінних мікрорівня має здійснюватись відповідно до певної методологічної логіки: спуск на кожний наступний рівень аналізу передбачає, що пояснювальний потенціал чинників попереднього рівня вичерпаний. Власне кажучи, в цьому звуженні фокусу дослідження аналізу й полягає сама ідея методології «воронки причинності». При цьому спуск з макро- на мікрорівень дозволяє поєднати структурні і процедурні методи аналізу. Це, звичайно, не виключає можливості спеціалізованого аналізу якогось із цих рівнів, узятим окремо.

Схематично описану дослідницьку модель можна зобразити наступним чином:

Відповідно до обраної методології аналіз факторів, які обумовлюють електоральний вибір, слід розпочати із впливу міжнародного середовища. На сьогоднішній день даний чинник сприяє наступним партіям та блокам:

а) підтримка бізнесових та урядових структур спрямована в основному двом блокам «Нашій Україні» (В.Ющенко) та «За єдину Україну» (В.Литвин);

б) успіх лівих партій в Росії сприяє КПУ, СПУ, іншим лівим силам;

в) перемога на виборах в ряді європейських країн (наприклад, Польща 2001 р.) соціал-демократичних сил сприяє даному політичному напрямку в Україні.

Загальна соціально-економічна ситуація. В Закарпатській області, як і в Україні в цілому, ця ситуація сприяє голосуванню електорату за ліві сили та сили, які репрезентують інтереси протестного електорату (Див. додаток №1).

Вплив економічного стану на поведінку виборців відстежується в рамках раціонально-інструментальної теорії електоральної поведінки: якщо рівень життя населення покращується, голосують за проурядові сили, якщо ні, то голосують за опозицію.

Збільшення кількості малозабезпечених громадян має вплив і на перебіг подій в політичній сфері суспільства. Перш за все, малозабезпечена людина більше часу й сил витрачає на просте відтворення свого життя, власне кажучи на виживання. За таких умов важко очікувати від неї осмисленої політичної поведінки і взагалі свідомого інтересу до сфери політики. Фахівцями відзначається цікава особливість поведінки малозабезпечених верств населення на виборах: вони майже завжди голосують за тих кандидатів, що й більшість населення, або ж їх голоси просто купуються.

Правове регулювання виборчого процесу. Виборчі закони, згідно з якими обиралась ВР України 1998 та 2002 рр. були такими, які сприяли потужним політичним партіям і партійним блокам. Дрібні, новоутворені партії мають дуже мало шансів потрапити до парламенту. Даний висновок можна

підтвердити наступними положеннями закону «Про вибори народних депутатів України» від 31 жовтня 2001 р.:

а) 4% бар'єр виборців, який потрібно подолати блокам і партіям, щоб отримати можливість прийняти участь у розподілі депутатських мандатів;

б) право брати участь у формуванні окружних виборчих комісій мають тільки ті партії, які або подолали на попередніх виборах 4% бар'єр, або мають депутатську групу в парламенті;

в) формула перетворення голосів виборців у депутатські мандати. Це формула Т.Хейра з розподілом залишків депутатських мандатів партіям, які набрали найбільше голосів виборців [5].

У порівнянні з попередніми законами про вибори, закон, за яким здійснювались вибори 2002 р., був більш демократичним, а відтак вибори були більш прозорими і прогнозованими (Див. додаток №2).

Соціальна стратифікація в Україні. Чітка стратифікаційна картина суспільства дає змогу використати при дослідженні поведінки електорату соціологічну модель П.Лазарсфельда, тому що усталені соціальні прошарки суспільства мають свої електоральні уподобання. Оскільки соціальна структура українського суспільства знаходиться в стані трансформації, то зробити політичний портрет прошарків суспільства досить складно. Але, певну залежність простежити все ж таки можливо.

Основні соціальні групи, з яких складається електорат області, є наступні:

- всього населення - 1 млн. 279 тис. (39% населення міст, 61% проживає у сільській місцевості);
- робітники - 84,3 тис;
- зайнятих в с/г та л/г - 203,9 тис;
- зайнятих на будівництві - 14,9 тис;
- зайнятих на транспорті - 24,8 тис;
- торгівля, побутове обслуговування - 31,1 тис;
- житлове, комунальне господарство - 14,1 тис;
- охорона здоров'я, фізкультура, соціальне забезпечення - 31,2 тис;

- освіта, культура, мистецтво, наука-51,7 тис;
- апарат управління - 16,7 тис;
- пенсіонери - 283 тис;
- студенти ВУЗів - 13,4 тис;
- незайняте працездатне населення -145 тис.

Політична культура та особливості процесу політичної соціалізації. Статус наукового терміну «політична культура» набуває лише в другій половині 60-х років ХХ ст. Пріоритет у його розробці і використанні належить американським вченим Г.Алмонду, С. Вербі, Г.Пауеллу. Виходячи з положень загальної теорії дії, політична культура практикується ними як «зразок індивідуальних позицій і орієнтацій стосовно політики, притаманних членам політичної системи» [6, С.6]. При такому трактуванні акцент робиться на аналіз специфічної політичної орієнтації - установки (attitudes) щодо політичної системи та її різних частин. «Соціальна установка -це стан свідомості, який передуює дії, задає їй напрям, вказуючи на її об'єкт, ви-являє готовність суб'єкта діяти стосовно даного об'єкта певним чином» [6, С.6]. Г.Алмонд і С.Верба виділяють три «чистих» типи політичної культури, комбінації між якими і утворюють різноманітність політичних культур. До чистих типів вони відносять провінціалістську, підданську та активістську політичні культури. Український вчений Є.І.Головаха, використовуючи типологію Г.Алмонда і С.Верби на основі аналізу цілого ряду опитувань суспільної думки, визначає політичну культуру українців як «переважно підданську з елементами достатньо впливової провінціалістської складової» [7, С. 104-105]. Особливість підданського типу політичної культури - це поєднання різних за спрямуванням політичних орієнтацій. З одного боку, це орієнтації на активне і зацікавлене сприйняття політичних структур. З іншого - це орієнтації, що виявляються в намаганні відійти від політичної діяльності, в усвідомленні пасивності щодо можливостей якось впливати на функціонування політичної системи. Такий тип культури вигідний перш за все тим політичним силам, які мають усталений електорат: КПУ, СПУ, НРУ, НДП та ін. партії.

Політичну соціалізацію в Україні С.Макеєв і А.Надточій влучно називають такою, що «осліпла», [8, С.20] і яка тому не може повноцінно виконувати своє головне завдання - формувати Громадянина з активною життєвою позицією.

Адмінресурс. «Під даним поняттям, вважає російський політолог А.Н.Ніколаєв, - слід розуміти широкий набір легальних, напівлегальних і явно незаконних методів, які використовуються на всіх стадіях виборчої кампанії» [9, С.172]. Дія даного ресурсу починається вже на стадії розробки законодавства про вибори.

Український вчений Д.Видрін розділяє адмінресурс на: а) прямий (вульгарні командні методи тиску), який складає 10% від його всієї потужності; б) скритий (вульгарні маніпуляції вже з результатами голосування і т.д.), який має потенціал біля 5% від загальної сили; в) опосередкований, який має 80% потужності. Це бюджетне фінансування виборчих проектів та вплив держави на ЗМІ [10, С.3].

Вплив адмінресурсу в області був уже досить відчутним на парламентських виборах 1994 р., коли до ВР України були обрані з десяти сім депутатів, які є представниками владних структур різного рівня. Але найбільш потужно він себе проявив на президентських виборах 1999 р., коли у II турі виборів явка виборців була зафіксована 88,49%, що на 27% більше ніж у I турі (Див. Додаток №3).

Продовження його дії на рівні регіонів відбувається, на думку голови аналітичної служби Комітету виборців України, наступним чином:

а) орієнтація співробітників виконавчої вертикалі в першу чергу на Адміністрацію Президента, а лише потім на партійно-фінансові угруповання;

б) входження чиновників одного органу обласної влади до різних партій (Закарпаття у цьому не виключення). В першу чергу, це бажання обласного керівництва тримати під контролем усі партійні процеси в області;

в) значна активізація обласних квазіпартійних утворень у вигляді демократичних громадських об'єднань

(в Закарпатті це «Громадянський альянс»). До таких об'єднань входять організації, які підтримують обласну владу;

г) нейтралізація регіональною владою опозиційно настроєних політичних лідерів [11. С.3].

Діяльність осередків політичних партій в регіоні. В Закарпатській області на 1 січня 2002 р. зареєстровано 59 осередків політичних партій, з яких 57 мають статус обласних. Найпо-тужнішими з обласних осередків являються - СДПУ(о). СелПУ, НДП, «Батьківщина», КПУ, СПУ, партія «Реформи і Порядок». НРУ. Саме ці партії і були найбільш помітними в політичному просторі області у міжвиборчий період. Інші ж партійні організації розгорнули свою активну діяльність лише напередодні виборів [12].

Аналізуючи шанси політичних партій на виборах 2002 р. в регіоні, слід зупинитись на феномені усталеності партійного голосування. Український дослідник О.Вишняк довів це, розрахувавши індекс Педерсена для України за результатами виборів до Верховної Ради 1994 та 1998 рр. [13, С. 183].

Різка зміна уподобань виборців може відбуватися з трьох причин: дискредитація партії на загальнонаціональному рівні, фальсифікації результатів голосування, поява нових лідерів харизматичного типу. Такий висновок можна зробити на основі порівняльного аналізу результатів голосування за партійними списками населення Закарпатської області в 1998 та 2002 рр. (Див. Додаток №1).

Особливість формування і функціонування регіональної владної еліти. Економічний потенціал регіональної еліти є незначним (на відміну від таких регіонів як Донецьк, Дніпропетровськ і т.д.), а тому місцева еліта повністю підпорядкована Києву. Звідси відповідь на запитання ряду київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адмінресурсу є досить потужною.

Вплив політичної реклами, ЗМІ. Активне використання політичної реклами і ЗМІ у виборчій кампанії розпочалося під час проведення парламентських виборів 1998 р. Під час виборчих

змагань 1998 р. пересічний виборець був мішенню майже 70 суб'єктів виборчих змагань різного рівня [14, С.55]. Аналогічною була ситуація в 2002 р. Звичайно, що розібратися майже в одноманітних програмах надзвичайно складно, і розуміючи це, ряд партій зробили ставку на політичну рекламу і не помилилися. Так, більша частина їх виборчих коштів була використана на агітацію у ЗМІ: КПУ - більше 80%, ПЗУ - 80%, НДП - більше 60%, СДПУ(о) - більше 80% ПСПУ - більше 90% і т.д. [15, С.679].

Використання ЗМІ дозволило впливати на вибір електорату на відстані. В Закарпатській області, наприклад, ПЗУ та партія «Реформи і порядок» подолали 4% бар'єр в 1998 р., практично не маючи регіональних осередків. Напередодні парламентських виборів 2002 р. досить часто можна побачити рекламу ПЗУ Демсоюзу, СДПУ(о) та ін. При цьому слід відзначити, що практично всі телеканали мають господарів, які представляють інтереси тієї чи іншої партії.

До важливих чинників регіонального впливу можна віднести також соціально-демографічні характеристики населення області та належність до тієї чи іншої релігійної конфесії.

Багатофакторний аналіз електорального простору, зроблений на основі вищевказаної методології, дає можливість пояснити результати парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області (Див. Додаток №1).

Використовуючи описану методологію, необхідно, по-перше, пам'ятати, що це один із варіантів того, як можуть досліджуватись чинники електорального впливу. По-друге, прогнозні можливості дослідження електорального процесу завжди є обмеженими, що пов'язано з самою його специфікою: «точно так, як мало хто бажає знати дату власної смерті, так само мало бажають знати точні результати виборів (для когось «політична смерть»)). Точний прогноз виборів, наприклад, за місяць до виборів, залишить без усякого сенсу подальше політичне життя» [16, С.106]. По-третє, враховувати специфіку виборчої кампанії. По-четверте, запро-

понована методологія може бути ефективною тільки тоді, коли буде поєднана з моніторингом (опитуванням, вивченням) суспільної думки. Саме виходячи з

аналізу емпіричного матеріалу, який збирається під описану методологію, можна забезпечити точний (у відсотках) прогноз результатів голосування.

Список використаних джерел:

1. Шевченко Ю.Д. Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России//Полис. - 1998.- №1- С. 130-136.
2. Голосов Г. Поведение избирателей России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов // Полис. - 1997. - №4. - С.44-66.
3. Остапець Ю.О. Електоральна поведінка: сутність та основні теоретико-методологічні підходи до її вивчення // Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. Carpatica - Карпатика. - Випуск 12. - Ужгород, 2001. - С.303-333.
4. Campbell A., Converse Ph, Miller W., Stokes D. 1960. The American Voter. -New York: Willey, 1960.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Науково-практичний коментар / Під загальною ред. Рябця М.М. - К., 2002.
6. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - №4-5. - С.5-21.
7. Головаха Е.И. Трансформирующееся общество. - К., 1996.
8. Макеєв С, Надточій А. Політична соціалізація в пострадянській Україні // Політична думка. - 1997.- №1.- С.16-27.
9. Николаев А.Н. Административный ресурс в региональных избирательных кампаниях // Полис. - 2000. - №4. - С. 163-166.
10. Выдрин Д. Пентаграмма-2002. Формула особенностей парламентской избирательной кампании // Зеркало недели. - 2001. - №39.
11. Черненко О. Готовність до боротьби // Український регіональний вісник. - №26. - С.3-4.
12. Горобченко І., Остапець Ю. Осередки політичних партій в Закарпатській області. 1991-2001 рр. // Регіональні студії. - 2002. - №2.
13. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. - К., 2000.
14. Королько В. Політична реклама: уроки виборів, проблеми // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - №6. - С.53-56.
15. Використання власних виборчих фондів // Парламент України. Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання: В.2-х томах. - К., 1998. - Т.2.
16. Петров О.В. Социологические избирательные технологии. - Днепропетровск, 1998.

**Порівняльний аналіз результатів виборів до ВРУ
в Закарпатській області 1998 та 2002 рр.**

1998 р.			2002 р.		
Політичні партії, партійні блоки	Кількість голо- сів		Політичні партії, партійні блоки	Кількість голо- сів	
1. СДПУ(о)	189500	31,18%	1. Наша Україна	221835	36,63%
2. НРУ	43710	7,19%	2. СДПУ(о)	84882	14,01%
3. КПУ	40378	6,64%	3. За єдину Україну	62179	10,26%
4. НДП	38148	6,28%	4. КПУ	36402	6,01%
5. ПЗУ	32827	5,40%	5. Блок Ю.Тимошенко	26698	4,4%
6. ПРП	29676	4,88%	6. «Жінки за майбутнє»	19023	3,14%
7. ВО «Громада»	17802	2,93%	7. Блок Наталії Вітренко	10032	1,65%
8. Блок «Національний фронт»	17769	2,92%	8. Блок Дем.ПУ-Дем. Союз	9361	1,54%
9. Блок СПУ і СелПУ	14515	2,39%	9. СПУ	8475	1,39%
10. ХДПУ	13313	2,19%	10.ПЗУ	7634	1,26%
11. АПУ	12258	2,02%	11. Сел ПУ	6108	1,00%
12. Блок «Партія праці та Ліберальна»	8031	1,32%	і н ш і менше 1 %		
13. ПРВУ	7642	1,26%			
14. ПСПУ	6909	1,14%			
15. РХП	6744	1,11%			
16. Блок «Трудова Україна»	6471	1,06%			
і н ш і менше 1%					

Виборча система Критерії порівняння	Вибори до ВР України 1994 р.	Вибори до ВР України 1998 р.	Вибори до ВР України 2002 р.
1. Дата прийняття закону	18 листопада 1994 р	24 вересня 1997 р.	31 жовтня 2001 р.
2. Тип виборчої системи	Мажоритарна система абсолютної більшості	Змішана: 225 депу- татів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною	Змішана
3. Виборчі округи (тип)	450 одномандатних	Загальнодержавни й багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних
4. Право висування кандидатів	Самовисунення, партії (блоки), трудові колективи	Самовисунення, політичні партії, блоки партій, збори громадян та трудова колективи	Самовисунення, партії (партійні бло- ки)
5. Умови висування і реєстрації кандидатів	300 підписів + грошова застава в розмірі 5 міні- мальних зарплат (застава повертається, якщо кан- дидат набирає 5% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні)	900 підписів для мажоритарників; партіям не менше ніж по 1000 тис. Підписів у кожній області	Виборча застава: одномандатний округ - кандидат у депутати -1020 грн.; партія (блок) - 255 тис. грн.
6. Утворення окружних виборчих комісій	Голова, заступник, секре- тар і 8 членів, призначе- них на сесії обласної ра- ди. Партії, кандидати яких зареєстровані, можуть приймати участь у діяль- ності окружної виборчої комісії	Не менше 8. До складу входять представники тих партій, які зареєст- ровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу	20 чоловік (входять партії, які в 1998 р. подолали 4% бар'єр і ті, які ма- ють фракції в пар- ламенті
7. Виборчий бар'єр	-	4%	4%
8. Термін виборчої кампанії	120 днів	180 днів	90 днів
9. Голосування	Негативне	Позитивне	Позитивне
10. Спосіб підраху- нку результатів голосування (вибо- рча формула)	Принцип абсолютної бі- льшості голосів + 1, які взяли участь у голосуванні	Формула Т.Хейра. Залишок розподіляється найбільшим партіям	Формула Т.Хейра. Залишок розподі- ляється найбіль- шим партіям
11. Ліміт явки на вибори	Не менше 50% виборців округу	Відсутній	Відсутній

Результат виборів	Тип виборчої системи	Кількість виборчих округів	Загальна кількість виборців	Кількість виборців, які брали участь у голосуванні	Кількість недійсних бюлетенів	Результат виборів
Вибори						
Вибори Президента і України 1994 р.	мажоритарна абсолютної більшості	10	I тур- 23.06.94 833568	68,71%	-	Л.Кучма
			825568	542702 (65,91%)	7358	Л.Кучма
Вибори до ВР України 1994 р. (дані I туру)	Мажоритарна абсолютної більшості	10	867342	71,96%	-	Климуш О.Д. (I тур). В II турі обрано ще 6 народних депутатів
Вибори до ВР України 1998 р.	Змішана: мажоритарно-пропорційна (50х50)	5*	882512	608852 (68,87%)	35964 (5,91%)	<i>Мажоритарні округи:</i> №70. Шурфріч Н. - 16,8%; №73. Суркіс Г. - 63,42%; №74. Жердицький - 15,6%; №72. Ковач М. - 29,27%; №73. Медведчук В. - 90,17%. <i>Загальнонаціональні виборчі округи:</i> 1. СДПУ(о); 2. НРУ; 3. КПУ; 4. НДП; 5. ПЗУ; 6. Партія «Реформи і порядок»
Вибори Президента України 1999 р.	Мажоритарна абсолютної більшості	5	I тур- 31.10.99 893284	547556 (61,3%)	31448 (5,47%)	Кучма Л. - 54,73%; Мороз О. - 8,31%; Марчук Є. - 16,67%; Вітренко Н. - 4,59%
			878778	777631 (88,49%)	26145 (3,36%)	Кучма Л. - 84,53%; Симоненко П. - 9,66%; не підтримує жодної кандидатури - 2,45%
Вибори до ВР України 2002 р.	Змішана: мажоритарно-пропорційна (50х50)	6*	900027	603381 (67,04%)	-	1. «Наша Україна»; 2. СДПУ(о); 3. За єдину Україну; 4. КПУ; 5. Блок Ю.Тимошенко. <i>Мажоритарні округи:</i> №70. Ратушняк С.; №71. Балоба В.; №72. Гайдош І.; №74. Сятиня М.; №74. Каменяш О.; №75. Климуш О.
Референдум [2001 р.	-		841447	96,77%	= 1% (по всіх запитаннях)	-

Примітка: * - мажоритарні округи

Аннотация

Если на общенациональном уровне исследования избирательного процесса и, в частности, электорального поведения, проводятся систематически, то на уровне регионов их немного. Авторы статьи делают анализ электоральных процессов в Закарпатской области.

Методологическую основу исследования создают три основные теоретические модели электорального поведения, предложенные американскими исследователями в середине 50-х годов XX века: социально-психологическая, рационально-инструментальная, а также методология А. Кемпбелла исследования факторов, которые влияют на поведение избирателей, и названная им "воронкой причинности".

Авторы статьи анализируют факторы электорального влияния на пяти условных уровнях: внешнеполитическом, общенациональном, региональном, уровне малых социальных групп, а также индивидуально-психологических характеристиках избирателей.

Summary

There exists a systematic approach towards the investigation of the electoral process on the whole-national level, simultaneously, such attempts are quite rare on the regional level. The authors of the article are proposing the analysis of the electoral processes in Zakarpattia region.

The methodological base of this investigation is made by three main theoretical models of the electoral behavior proposed by the American scientists in the middle 50s of the 20th century. They are social-psychological model, rational-instrumentalistic model and the methodology proposed by the A. Campbell for the analysis of the factors influencing the behavior of the voters and which is called "funnel of the reasons".

The authors of the article analyze factors of the electoral influence on the five levels: international, national, regional, level of small social groups, and also individual-psychological characteristics of the voters.

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ І СЦЕНАРІЇВ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

Віктор Вовк,

*кандидат фізико-математичних наук,
заст. директора Інституту сталого розвитку (м. Київ)*

Становлення України як сучасної розвинутої держави і спроможність забезпечувати свої національні інтереси в значній мірі залежать від її повноцінного входження в європейський і світовий цивілізаційний процес. Вирішення цього завдання вимагає формування стратегічно мислячої національної еліти, що розуміє фундаментальні тенденції розвитку сучасного світу та здатна, поєднавши їх з національною спадщиною, запропонувати суспільству "спільний проект майбутнього", який має дати дороговкази в гідне майбутнє. Адже на зламі епох людство переосмислює свій історичний шлях, виявляє нові глобальні тенденції розвитку і нові загрози, та вишукує можливості забезпечити собі виживання, розвиток і добробут.

РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Головним викликом, що постав перед людством в сучасну добу, є нагальна потреба принципової зміни стосунків людини і природи. Світ зіткнувся з проблемою незворотного виснаження природних ресурсів та деградації екологічних систем, від яких залежить наш добробут. Сучасна індустріальна цивілізація, що стрімко розростається, почала вичерпувати існуючу ресурсно-екологічну нішу та входить в епоху планетарної кризи, що охоплює різноманітні аспекти людського життя. Недопущення розгортання цієї кризи є головним завданням людської цивілізації у ХХІ столітті.

Кількісні параметри сучасної цивілізації

Понад 200 років тому у 1798 році британський священик та інтелектуал

Томас Мальтус вперше поставив принципове питання про відповідність нових параметрів розвитку людства ресурсному потенціалу Землі. В тогочасному історичному контексті воно отримало форму попередження про майбутню нестачу продовольства та широкомасштабний голод внаслідок експотенційного зростання населення планети та обмеженої можливості виробництва харчів.

Невдовзі Індустріальна Революція радикально змінила масштаби природокористування, започаткувала тенденцію зростаючого використання різноманітних природних ресурсів та спричинила дедалі більше навантаження на локальні, а згодом і глобальні екосистеми Землі.

Через 170 років, у 1970-71 рр., група дослідників Масачусетського технологічного інституту на чолі з Донеллою й Деннісом Медоузами та Йорге-ном Рейндерсом на замовлення Римського клубу здійснила 2-річне дослідження довготермінових наслідків загальної тенденції зростання чисельності населення, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання ресурсів та забруднення довкілля. З цією метою застосовувалася комп'ютерна симуляція процесу розвитку цивілізації за допомогою математичної моделі, розробленої на основі методів системного аналізу. Результати цього дослідження були оприлюднені для широкої громадськості у 1972 р. у відомій книзі "Межі зростання" [1], що одразу ж спричинила великий фурор й широко обговорювалася як у науковому середовищі, так і в парламентах розвинутих країн Заходу. Ця книга висунула дві принципові тези:

1. Якщо існуючі світові тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруд-

нення довілля залишаться незмінними, то протягом наступних 100 років буде досягнута фізична межа зростання на цій планеті з подальшим різким та неконтрольованим зменшенням населення та економічним занепадом.

2. Існує можливість змінити ці тенденції фізичного зростання і перейти до стану економічної та екологічної стабільності, що буде стало розвиватися й надалі в майбутньому. При цьому можуть бути задоволені базові матеріальні потреби усіх людей на Землі й кожна людина отримає рівні можливості для реалізації свого людського потенціалу.

3. Завдяки цьому та іншим дослідженням була проведена і зафіксована принципова різниця між поняттями зростання та розвиток. Так, під зростанням розуміють збільшення обсягів шляхом тієї чи іншої переробки сировини, тоді як розвиток означає також розширення або реалізацію потенційних можливостей. Якщо зростання передбачає збільшення за кількісними параметрами, то розвиток робить наголос на покращенні або зміні якості. Наша планета еволюціонує в часі без зростання. Тому людське суспільство, що є підсистемою обмеженої за фізичними параметрами і незростаючої Землі, повинне зрештою адаптуватися до схожої парадигми розвитку. Тож, хоча існують межі зростання, не існує меж для розвитку, що відбувається на сталій основі.

Подальші різноманітні дослідження підтвердили висновок про необхідність переходу до нових принципів розвитку, наголошували на невідкладності таких змін й свідчили про можливість глобальної кризи. Поступове усвідомлення нових загроз спонукало народи та їх політичних лідерів до пошуку принципово нових підходів до природокористування та вирішення соціально-економічних проблем. Це, зокрема, призвело до постановки у середині 1980-х р.р. на порядок денний світового співтовариства питання про перехід на шлях "сталого", або всебічно збалансованого, розвитку. (Термін "сталий розвиток" є офіційним українським відповідником англійського терміну

"sustainable development".) Згідно найбільш широко вживаного та міжнародно прийнятого визначення (даного у 1986 р. у доповіді ООН Комісії Брунтланд) сталий розвиток має "задовольняти потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби". Така стратегія має лягти в основу становлення в XXI столітті нового постіндустріального суспільства, в якому головним продуктивним ресурсом та цінністю стане сама людина.

У 1991 р., той же колектив авторів здійснив нове більш широке дослідження, що враховувало зміни у світі за минулі 20 років, набутий досвід й останні тенденції, а також включало в математичну модель різні можливі відповіді людства на посталі проблеми. Його результати були опубліковані у 1992 році у новій книзі з доволі провокаційною назвою "Поза межами" [2]. Проаналізувавши 13 різних сценаріїв розвитку цивілізації до 2100 року, вони зробили такі основні висновки:

1. Використання людьми багатьох важливих ресурсів й масштаби багатьох видів забруднення вже вийшли за межі ресурсно-екологічного потенціалу планети. Без значного зменшення потоків сировини та енергоресурсів в наступні 50 років у світі відбудеться неконтрольований спад виробництва продовольства й промислової продукції та споживання енергії на душу населення.

2. Розбудова сталого суспільства поки що технічно та економічно можлива. Але перехід до сталого суспільства вимагає ретельного балансу між довготерміновими і короткотерміновими цілями з більшим наголосом на якості життя, ніж на обсягах виробництва. Він вимагає більше, ніж просто радикального підвищення продуктивності використання ресурсів та технологічних інновацій, він також вимагає загальної зрілості людської цивілізації.

Зокрема, якщо середній світовий рівень споживання сировинних природних ресурсів на душу населення у 2050 р. сягне рівня, що вже досягнутий у США наприкінці XX століття - близько 11 тонн сировини (без енергоресурсів) щорічно, то прогнозоване населення

планети, яке складатиме 9 млрд. людей, потребуватиме у рік біля 95 млрд. тонн сировини, тобто майже в 10 разів більше ніж сьогодні [3]. Очевидно, що ніякі прогнозовані технологічні інновації та підвищення ефективності використання ресурсів самі по собі не здатні навіть компенсувати такого зростання потреб у сировині, не кажучи вже про те, щоб зменшити їх порівняно із сучасним споживанням.

З 13 досліджених глобальних сценаріїв лише у двох відбувався перехід до сталого розвитку, а в решті - занепад цивілізації. Важливо відзначити, що комп'ютерна симуляція на основі математичного моделювання й системного аналізу показала, що суто технологічно-ринкова відповідь людства на виклики сьогодення не може бути задовільною. Технологічний прогрес та ринкова гнучкість є безумовно необхідними та важливими для досягнення сталого розвитку, але аж ніяк не достатніми. Іншим вирішальним чинником виявляється ціннісна орієнтація людства, умовно кажучи його "мудрість". Обидва позитивних сценарії включали цю компоненту як основу для усвідомленої корекції людьми своєї життєдіяльності. На думку багатьох вчених і громадських діячів необхідні зміни матимуть революційне значення для суспільства не менше від того, що мала Індустріальна Революція на початку XIX століття.

Міжнародні аспекти

Єдиний спосіб забезпечити процвітаюче та безпечне майбутнє на планеті Земля - це вирішення проблем соціально-економічного розвитку та природного середовища в комплексі та узгодженим чином. Саме так було поставлене питання Конференцією ООН на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), відомій ще як Саміт "Планета Земля", яка була присвячена пошуку шляхів розв'язання як глобальних проблем сьогодення, так і загроз XXI століття. На цій зустрічі глав держав, парламентів та урядів 179 країн світу серед інших документів була прийнята глобальна Програма дій "Порядок денний на XXI

століття", що є стратегією інтеграцій економічних, соціальних і екологічних цілей. В ній, зокрема, зазначено: "Задовольняючи основні потреби людей та підвищуючи рівень життя для всіх, ми повинні в той же час краще захищати і зберігати довкілля та ресурси нашої планети. Жодна країна не може досягти цього сама, але цього можна досягти спільними зусиллями в рамках всесвітнього співробітництва з метою сталого розвитку" [4].

Таким чином, формальна згода, досягнута на найвищому рівні, відобразила всесвітній консенсус щодо актуальності цих питань та дозволила прийняти деякі (хоча й обмежені) політичні зобов'язання щодо співробітництва з питань розвитку і навколишнього середовища. Однак сучасне людство структуроване у вигляді національних держав, що мають суттєво різні рівні соціально-економічного розвитку і вносять різний внесок в антропогенне навантаження на природу. Існуюче перевищення допустимих меж антропогенного тиску веде до боротьби між країнами за використання обмеженого ресурсного та екологічного потенціалу планети, боротьби яка має нульову суму - тобто, якщо хтось збільшуватиме свою частку, то інші мають її зменшити. Одним з проявів цієї боротьби є добре відоме міжнародне напруження навколо Кіотського протоколу щодо зміни клімату (1997 р.) та відмова низки провідних країн на чолі з США від його ратифікації. Ця суперечка спричинена зафіксованими у протоколі обмеженнями (лише для індустріальних країн) на використання глобального ресурсу - атмосфери Землі - для промислових викидів вуглекислого газу. Окрім квот на викиди суперечка також точиться й навколо міжнародно-правових та економічних механізмів їх впровадження.

Тож відповідальність за впровадження зазначеної програми лягає передусім на національні уряди і вимагає розробки національних стратегій сталого розвитку та проведення відповідної політики. Міжнародне співробітництво повинно ж сприяти таким національним зусиллям і доповнювати їх.

Суспільно-гуманітарні чинники розвитку

Залежність шляхів подальшого розвитку від домінуючих мотивів поведінки людей, суспільних цінностей та інститутів стає дедалі більш визнаною. Тому цікавими є сценарії, що розглядають проблему не стільки з огляду на кількісні параметри, скільки з огляду на якісні характеристики процесів у суспільстві, тобто знаходяться більше у гуманітарній, ніж у математичній площині.

Можливі якісні сценарії розвитку цивілізації можуть бути побудовані як потенційні відповіді, що постають зі звичних стереотипів мислення і світоглядних принципів, які формують те, якими ми є, незалежно від того, усвідомлюємо ми це чи ні. Такі стереотипи - або, як їх часто називають, "міфи" - визначають те, що ми вважаємо реальним або можливим, а також те, яким чином ми

обговорюємо кризу та шляхи її подолання. Міф - це вірування або предмет віри, істинність якого сприймається людьми некритично, як певна даність.

Прихованою основою сучасного світу є "економічний міф", під впливом якого ми живемо, хоча і не думаємо про нього, як про "міф" в традиційному значенні цього слова, тобто щось штучно вироблене. В його рамках історія світу розглядається як економічна історія. Адже ми не сприймаємо її як оповідь про здобутки видатних особистостей, котрі діють на авансцені історії, що відповідало б античному "героїчному міфу". Сьогодні ми також не розглядаємо історію як розгортання замислів Божих відповідно до "релігійного міфу". Не є домінуючою в суспільстві й віра в розбудову суспільної системи, що будується на раціональному мисленні, як це впливає з "наукового міфу" (як в демократичній, так і в комуністичній його інтерпретації).

Характеристика	Героїчний міф	Релігійний міф	Науковий міф	Економічний міф
Ідеал	досконалість	добродієність	істина	зростання
Тип поведінки	суперництво	смирненість	раціоналізм	максимум вигоди
Головні гравці	герої	пророки, святі	філософи, вчені	споживачі і бізнес
Засоби комунікації	легенди та оповіді	Священні тексти, молитви	логічні аргументи, математика	цифри та образи
Пріоритетна категорія	людина	Бог	природа	людина
Базові стосунки	людина - Бог	Бог - людина	природа - людина	людина - природа

В якій би зовнішній формі не проявлявся "економічний міф", він має декілька характерних рис: на сьогодні його ідеалом є зростання, в основу поведінки людей він покладає прагнення максимальної вигоди, головними гравцями він визначає споживачів та бізнес, що задовольняє їх потреби. А його головні засоби комунікації - цифри та образи, тобто інформаційні носії, які не потребують конкретної мови слів, що робить його першим справді глобальним міфом. Маючи багато сильних сторін, домінування в сучасному світі вузького варіанту "економічного міфу" водночас загрожує людським цінностям, що ус-

падковані цивілізацією від попередніх міфів.

Однак міфи, що формують людей, не створюються штучно: вони виникають природним чином і діють протягом тривалого часу. Тому, нам варто уважно вивчити цей новий міф - чому він сприяє, а чому загрожує, які нові можливості та небезпеки він містить, а також якій корекції він піддається і як можна його розширити. Від того, які теорії людство розвине в його рамках щодо себе та своїх перспектив та які цінності будуть переважати в суспільстві, зрештою залежатиме наше майбутнє.

Таким чином, глобальні сценарії подальшого розвитку розгалужуються в залежності від того, якою насправді буде відповідь людей на ті виклики, що постали перед ними на порозі XXI століття. Досліджуючи можливі відповіді, Всесвітня Бізнесова Рада Сталого Розвитку (розташована у Женеві) у 1996 році розробила три базові глобальні сценарії до 2050 року [5].

Можливий перебіг подій, що отримав назву FROG, виходить з того, що люди й надалі ігноруватимуть соціальні й екологічні проблеми і покладатимуться на динаміку економічного зростання й технологічні інновації. Інший сценарій розвитку під назвою GEOPolity передбачає, що по досягненню критичної точки людство почне відмовлятися від неефективних інститутів держави та бізнесових структур в пошуку нових моделей управління, передусім у вигляді наднаціональних організацій зі значними повноваженнями. І, нарешті, третій сценарій під назвою Jazz припускає можливість гармонізації дій існуючих у світі "гравців" за умов вчасної інтеграції екологічних і суспільних цінностей в рамки домінуючого "економічного міфу" та його змістовної реінтерпретації.

Базові питання, що досліджувалися в рамках цих сценаріїв були такі:

- Якими є критичні пороги в нашому використанні природи та як ми можемо їх розпізнати? Наскільки еластичною є глобальна екосистема?
- Які суспільні системи та інститути можуть найкращим чином відреагувати на потребу переходу до сталого розвитку?

Сценарій FROG

Розвиток за цим сценарієм на першому етапі є дуже подібним до того, що відбувається в світі тепер. Економічне зростання є головним пріоритетом для переважної більшості країн, а перехід до сталого розвитку на словах визнається важливим, але ніким не розглядається як нагальне питання. На вимоги екологічних НУО щодо практичного впровадження стандартів, які час від часу приймаються як

рекомендації на глобальних самітах, країни, що розвиваються, відповідають контраргументом: "Спочатку прискорте наше зростання" (First Raise Our Growth). Вони теж хочуть отримати свій кусень від загального добробуту. Але це зовсім не подобається розвинутим країнам Заходу, які займають непослідовну позицію - від пропозиції допомоги в сфері екології до власних приступів протекціонізму й ізоляціонізму, зокрема в питанні глобальної конкуренції робочої сили. В світі залишається атмосфера взаємних підозр та недовіри.

Питання сталого розвитку розглядається як важливе, але не пріоритетне. На початку локальний стан доквілля в багатьох місцях навіть покращується, чому зокрема сприяє місцеве зменшення викидів в атмосферу, нові технології зберігання й переробки відходів та екологічна освіта. Це сприяє поширенню уявлення про те, що доквілля вже в значно кращому стані, ніж воно було наприкінці XX століття. Але на глобальному рівні картина зовсім інша й ілюзії поступово розвіюються. Після 2030 року економічне зростання та зростання населення планети призводять до накопичення загрозливих сигналів. Однак продовжуються наукові й міжурядові суперечки про те, як їх інтерпретувати та як на них реагувати. До 2050 року з'являються свідчення того, що збуваються найгірші прогнози щодо занепаду глобальної екосистеми і виснаження критичних ресурсів. А глобалізація й лібералізація ринків, разом з урбанізацією, посилюють соціальну нерівність та напругу до критичного рівня. Це все створює реальну загрозу загибелі як екосистем, так і людського суспільства.

До речі, слово FROG англійською мовою означає "жаба", що підказує наступну метафору. За цим сценарієм людство реагує як жаба з відомої байки: коли її кинули в гарячу воду, вона моментально вистрибнула та врятувалася, а коли холодну воду з жабою повільно підігрівали до кипіння, то вона зрештою зварилася й загинула. Висновок цього сценарію полягає в тому, що виключно традиційної довіри до технологічних

інновацій і ринкових сил швидше за все може виявитися недостатньо для вирішення довгострокових екологічних та соціальних проблем, і це співпадає з висновком, отриманим на основі математичного моделювання.

Два інші сценарії передбачають можливість досягнення сталого розвитку, однак політичні, економічні та суспільні структури в них цілком відрізняються.

Сценарій GEOpolity

За цим сценарієм протягом перших двадцяти років накопичуються як справжні, так і уявні ознаки наближення екологічної та соціальної кризи. Домінуючий "економічний міф" дедалі більше розглядається громадськістю як небезпечно вузький, особливо в країнах, де швидке економічне зростання спричинило "зрізання кутів" і втрату традицій, зокрема в Азії. Оскільки чимало суспільних інститутів, зокрема національні уряди, втрачають довіру з боку населення через нездатність вирішувати проблеми, очікування людей спершу переносяться на транснаціональні корпорації. Однак бізнесовий сектор також виявляється неспроможним або виявляє небажання адекватно реагувати на кризову ситуацію. Наслідком цього стає недовіра до бізнесу та поширення думки про те, що через свій корисливий інтерес бізнес навіть стримує вирішення екологічних та соціальних проблем.

Оскільки ні уряди, ні бізнес не забезпечили своєї провідної ролі, народи починають шукати нових лідерів, зокрема серед релігійних установ, та потребують нових суспільних інститутів для виходу з кризи. Усвідомлення потреби в ефективних діях зрештою призводить до нового глобального консенсусу щодо доцільності поєднання технократичних рішень, міжнародних санкцій та прямого контролю за ринками для забезпечення екологічних та соціальних цінностей. За відсутності належних лідерських якостей у національних урядів і бізнесу формуються нові міжнародні інституції такі як Глобальна Екологічна Організація (GEO), що наділяються широкими повноваженнями з

розробки та запровадження глобальних стандартів і заходів щодо збереження довкілля та запобігання суспільній деградації навіть за рахунок економічних жертв.

У подальшому, десь після 2030 року, національні уряди поступово від-новлюють свою роль як адміністративні центри громадянського суспільства, а держави починають знову співпрацювати з ринковими силами, вже більше не підміняючи їх. Новий державний апарат спільно з потужними міжнародними інститутами, такими як GEO, очолює та спрямовує перехід економіки до сталого розвитку. Таким чином, за сценарієм GEOpolity людство зрештою переходить до сталого розвитку, але з певною затримкою й шляхом розбудови нової структури управління, що жорстко координується на міжнародному рівні.

Цей сценарій змушує європейців здригнутися, адже за ним можна розпізнати структури мислення, які століттями визначали обличчя азійських держав та суспільств, зокрема Китаю.

Сценарій Jazz

У світі, що розвивається за цим сценарієм, різноманітні незалежні гравці - бізнес, урядові органи, місцеві громади, НУО - тісно співпрацюють та створюють масу спеціалізованих коаліцій для вирішення соціальних і екологічних проблем у максимально прагматичний спосіб. Ключовим у цьому сценарії є динамічна взаємодія різних суб'єктів, а його назва походить від джазової музики з її зовні хаотичною структурою, чередуванням імпровізації та строгої гри, коли солісти виходять на перший план і знову відходять, об'єднуються в грі і знову розходяться. Це є світ розгалуженої "економіки знань і послуг", соціальних та технологічних інновацій, експериментів, швидкої адаптації, широких добровільних зв'язків та потужного глобального ринку, що динамічно змінюється.

Швидка адаптація та подальші інновації стають можливими завдяки максимальній прозорості всіх процесів - широкому доступу до економічних,

екологічних та соціальних даних про будь-який товар і бізнесову компанію, а також до інформації про процес прийняття рішень в урядових органах, та будь-якої іншої інформації, яка може цікавити споживачів або громадян. Органи влади є активним гравцем переважно на рівні місцевого самоврядування, куди переноситься більше повноважень. А глобальні міжнародні інститути створюються лише для вирішення специфічних глобальних проблем.

В результаті, нові екологічні та соціальні стандарти досягаються переважно за допомогою такого потужного чинника як власний інтерес. Зокрема, в цьому висококонкурентному та взаємозв'язаному світі бізнес бачить власну стратегічну користь в поєднанні економічної й екологічної ефективності та більшій соціальній відповідальності, а чимало бізнес-корпорацій стають лідерами в переході до сталого розвитку. За цим сценарієм громадські організації та органи влади, поінформовані споживачі та бізнес діють разом як партнери, бо інакше разом програвуть. Усі разом вони вчаться інтегрувати екологічні та соціальні цінності в ринкові механізми, й тим самим переосмислюють в значно ширшому контексті домінуючий сьогодні "економічний міф".

Це, схоже, міг би бути оптимальний сценарій переходу людства до сталого розвитку. Можливо образ невеличкої блакитної планети, що людство вперше побачило на космічній фотографії Землі, виявиться здатним модифікувати усю теорію власного інтересу, що є двигуном "економічного міфу", у такий спосіб, як ця теорія ніколи не бачилася ще в недалекому минулому. Адже спільне виживання на планеті - у наших власних інтересах.

Нові підходи в бізнесі та економіці

У цьому контексті спроможність бізнесу знайти адекватний баланс між отриманням прибутку, збереженням довкілля та соціальною справедливістю буде одним із вирішальних чинників для успішного переходу до сталого розвитку.

У 1989 р., через три роки після опублікування відомої доповіді Комісії Брунтланд та появи класичного визначення терміну "сталий розвиток", Програма ООН з охорони довкілля запропонувала концепцію "Чистого виробництва", що мала відповісти на питання про те, які зміни необхідні в промисловості. Водночас світовий бізнес у відповідь на нові виклики виробив власну бізнесову стратегію "Еко-ефективності". Ця концепція була вперше введена в 1992 р. швейцарським промисловцем і мільярдером Стефаном Шмідхейні в його книзі "Зміна курсу", який був переконаний, що рухи "зелених" неспроможні вирішити зазначені проблеми. В подальшому концепція "Еко-ефективності" була взята на озброєння та детально розвинута Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку з тим, щоб пояснити підприємцям, що в кінцевому результаті ресурсоекономне та екологічно свідоме господарювання є вигідним і цілком рентабельним.

Обидві бізнесові стратегії за попередні роки отримали широку підтримку та довели свою корисність та успішність у плані практичного впровадження ідей сталого розвитку. Вони базуються на схожих засадах та призводять до близьких результатів, однак стратегія "Еко-ефективності" дещо більше зорієнтована на створення економічної вартості й принципи функціонування бізнесу та є більш пов'язаною з бізнесовим середовищем, власне виростає з нього.

В основу концепції "Еко-ефективності" покладена ідея поєднання економічної та екологічної ефективності з метою створення більшого економічного добробуту з меншими втратами для довкілля. Згідно з визначенням, сформованим Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку у 1993-96 роках, "еко-ефективність" досягається шляхом виробництва конкурентоспроможних товарів та послуг, що задовольняють людські потреби та забезпечують належну якість життя, при постійному зменшенні ресурсоемності та екологічних наслідків протягом їх повного життєвого циклу принаймні до рівня, який відповідає нашій оцінці ре-

сурсно-екологічного потенціалу нашої планети".

Отже, бізнесова стратегія еко-ефективності поєднує, з одного боку, поліпшення економічних показників підприємств, а з іншого, підвищення продуктивності використання ресурсів, зменшення відходів і запобігання шкідливим викидам у довкілля.

Бізнес, що прагне бути еко-ефективним, має працювати в таких напрямках:

- зменшувати матеріаломісткість своїх товарів та послуг,
- скорочувати енергоспоживання своїх продуктів,
- зменшувати поширення усіх видів токсичних речовин,
- підвищувати можливість вторинного використання матеріалів,
- збільшувати стале використання поновлюваних ресурсів,
- збільшувати довговічність (термін використання) своєї продукції,
- нарощувати сервісне обслуговування своїх товарів та послуг.

Концепція еко-ефективності поширюється на увесь життєвий цикл - інженерну розробку і дизайн, виробництво, транспортування, технічне обслуговування й експлуатаційні витрати, утилізацію чи захоронення - тим самим охоплює характеристики як процесів, так і самих товарів чи послуг.

Еко-ефективність як бізнесова стратегія спрямована на те, щоб перетворити виклики сталого розвитку на нові сприятливі можливості для розвитку бізнесу. Оскільки сучасні ринки відрізняються високим динамізмом, то під час постійної адаптації до них бізнес може впроваджувати цю стратегію на трьох рівнях:

1. Еко-ефективні процеси.

Перехід від витратної концепції "очистки на кінці труби" до інтегрованих методів екологічного управління. Компанії здійснюють загальну оптимізацію усіх процесів, мінімізують як використання ресурсів, так і екологічні наслідки, що призводить до сукупного зменшення операційних витрат.

2. Створення нових та кращих продуктів.

Товари та послуги, що відповідають правилам еко-дизайну та забезпечують більш високі функціональні якості, насправді підвищують еко-ефективність. Такі еко-інновації створюють для компаній нові прибуткові бізнесові можливості й ринкові ніші, розширюють їх присутність та збільшують їх частку на ринку.

3. Вплив на ринкові механізми.

Продаж споживачам не товарів, а їх корисних функцій або послуг, тобто переважно доданої вартості продукції. Зокрема, лізинг обладнання, замість його продажу, зміщує інтерес виробника до довговічності обладнання, можливості його модернізації в процесі експлуатації та кінцевої вторинної переробки матеріалів після закінчення терміну його використання. Це сприяє створенню замкнутих циклів виробництва та утилізації. Тим самим, бізнес отримує можливість зростати, корисна вартість, яку споживає кінцевий користувач, вимагає менших ресурсів, а екологічні наслідки зменшуються.

Стратегія еко-ефективності може бути успішно застосована компанією з будь-якого сектора економіки незалежно від її розміру і місцезнаходження, тим самим вона є придатною для бізнесу в країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою. А для підприємств такої індустріалізованої країни, як Україна, вона є особливо актуальною.

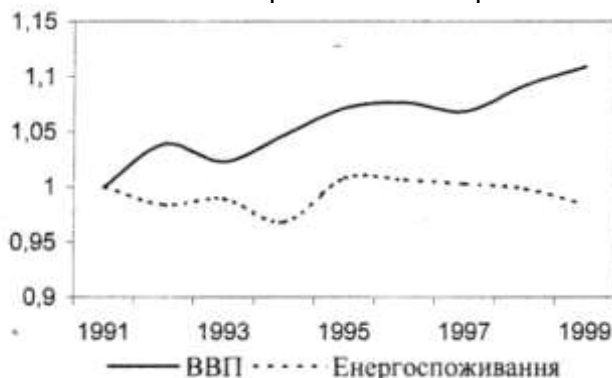
Таким чином, на мікро-рівні стратегія еко-ефективності є одним з головних двигунів переходу бізнесу до принципів сталого розвитку, оскільки допомагає зрозуміти, що можна одночасно виробляти кращі товари та послуги, скорочувати використання ресурсів, завдавати меншу шкоду довкіллю, покращувати економічні показники та здобувати переваги на ринку.

Водночас, окрім успішної бізнесової стратегії, концепція еко-ефективності має стати одним у керівних принципів для суспільства в цілому. На макро-рівні, "еко-ефективність" була визначена як "відокремлення підвищення добробуту людей від дедалі більшого використання природи". Це означає принцип створен-

ня більшого суспільного багатства з меншими втратами для природи в масштабах всієї економіки в цілому. Такий підхід вимагатиме підняття питання еко-ефективності на найвищий політичний рівень, що вже починає робитися в деяких розвинутих країнах Заходу. Зокрема в Німеччині, де в минулі десятиліття досягнуті певні успіхи у відокремленні

економічного розвитку від збільшення використання природних ресурсів, передусім за рахунок структурних змін та поступовому переходу до так званої "економіки знань та послуг" (див. ма-люнок; використана динаміка ВВП, що обраховується на основі паритету купівельної спроможності).

Динаміка змін ВВП і енергоспоживання в Німеччині порівняно з 1991 р.

Суспільство може отримати найбільшу користь від запровадження бізнесом стратегії еко-ефективності, якщо будуть створені базові умови, що сприятимуть повноцінній роботі ринків. Це вимагає, зокрема, включення в механізм ціноутворення повної вартості екологічних втрат, спричинених виробничою діяльністю, скорочення і ліквідацію субсидій, що збільшують масштаб використання ресурсів та зменшують їх продуктивність. Адже саме цілеспрямоване і контрольоване застосування ринкових сил, а не сили директивного (тобто державного) регулювання, може виявитися одним з найбільш ефективних шляхів переходу людства до сталого розвитку.

Недоліком концепції "Еко-ефективності" є те, що вона не включає в себе соціального виміру сталого розвитку. Однак бізнес може поширити досвід, набутий при запровадженні цієї стратегії, й далі - на сферу соціальної відповідальності, чому має сприяти і розробка Всесвітньою Бізнесовою Радою Сталого Розвитку більш широкої концепції "Відповідального підприємництва", що

охопить усі три виміри сталого розвитку.

УКРАЇНА: 10 ЗМАРНОВАНИХ РОКІВ

Україна, здобувши незалежність наприкінці XX століття, отримала історичний шанс - модернізувати своє суспільство на найсучасніших засадах та інтегруватися до постіндустріальної цивілізації, що наразі починає формуватися у провідних країнах світу. На жаль доводиться констатувати, що Україна, успадкувавши від комуністичного режиму архаїчно-індустріальну суспільну свідомість, неефективну ресурсомістку економіку та вкрай занедбане довкілля, за минулі роки не змогла подолати негативні тенденції свого попереднього розвитку. Навпаки, посилюється невідповідність між інтересами країни та її економікою, яка дедалі менше працює на суспільство, орієнтуючись переважно на виробництво сировинних продуктів, а її ресурсоемність, затратність і екологічна шкідливість навіть зростають. Водночас країна скотилася в глибоку й затяжну економічну кризу, що

супроводжується виникненням нових небезпечних соціальних проблем, таких як безпрецедентне соціальне розшарування суспільства та масове явище бідності.

Такий розвиток нашої країни є принципово несумісним із сучасними тенденціями в розвинених країнах світу та відкидає Україну на узбіччя світових процесів.

Індустріально-екологічна деградація

Україна як країна з перехідною економікою має одночасно вирішувати складні завдання інтеграції в світову економіку та впровадження принципів сталого розвитку. Останнє десятиліття XX століття характеризувалося прискореною глобалізацією світової економіки, передусім у галузях світової торгівлі, технологій, іноземних інвестицій та ринку капіталу. Глобалізація надає нові можливості для досягнення сталого розвитку і водночас створює нові проблеми. Вплив тенденції глобалізації на країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою є нерівномірним.

Об'єктивні показники України виглядають дуже невтішно та свідчать, що їй наразі не вдалося скористатися перевагами глобалізації, і вона поки що залишається поза сферою її позитивів. Глибока структурна деформація та величезні цінові диспропорції, технологічне відставання більшості галузей, успадковані від часів СРСР, призвели до значних проблем при входженні України до системи світового господарства, що посилюються з наростанням процесу глобалізації.

В результаті, за період 1991-1999 рр. реальний ВВП скоротився більш ніж на 60%, різко виріс зовнішній борг України, розмір якого на початок 2001 р. становив понад \$11 млрд. доларів. Розвиток зовнішньої торгівлі протягом 90-х років був доволі бурхливим, внаслідок чого питома вага експорту товарів і послуг в ВВП сягнула понад 50%, що характерно для країн з експортно орієнтованою економікою. Однак це відбулося передусім за рахунок зане-

паду внутрішнього ринку і споживання та створило небезпечну залежність економіки України від кон'юнктури світових ринків.

Головне ж сформувалася яскраво виражена сировинна спрямованість експорту, що суттєво знижує його ефективність, відбувся занепад високотехнологічних галузей промисловості. Частка матеріало- та енергомістких галузей в українському експорті сягнула близько 60%, причому 40% від усього експорту припадає на продукцію лише однієї галузі - чорної металургії. Структура експорту продовжує погіршуватися і далі: у 2000 р. з \$3 млрд. річного приросту українського експорту \$1,4 млрд. отримано за рахунок чорної металургії та виробів з чорних металів, ще \$200 млн. за рахунок продукції неорганічної хімії та \$183 млн. приросту дала кольорова металургія.

Водночас, як зазначають експерти [6], підвищення платоспроможності цих галузей (завдяки надходженням від експорту) породжує перерозподіл на їх користь енергетичних, сировинних та фінансових ресурсів, при тому що їх зростання майже не створює позитивного впливу на інші галузі. Більше того, оскільки збільшення експорту відбувається передусім за рахунок енергомістких виробництв, приріст імпорту енергоносіїв, яких вони потребують, приблизно поглинає приріст надходжень від експорту. Таким чином, промислове зростання в Україні у 2000-01 роках, без прискореного розвитку внутрішнього ринку та орієнтованих на нього галузей, створює загрозу самодостатнього зростання сировинних галузей. В Україні ж залишаються переважно занапащені гірничими підприємствами землі та забруднюючі довкілля відходи і викиди гірничо-збагачувальних та металургійних заводів. Окрім зовнішньоторговельної кон'юнктури до цього спричинила й недалекоглядна політика української влади - прийнятий Верховною Радою і підписаний 14 липня 1999 р. Президентом Кучмою Закон "Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України" фактично започаткував безпрецедентне субсидування найбільш

ресурсозатратних та екологічно шкідливих підприємств країни.

Посилюється структурна деформація промисловості України. В цілому, за останні 10 років у структурі ВВП України різко зросла частка сировинно- та енергомістких й водночас найбільш забруднюючих докілья галузей промисловості - гірничо-металургійної й паливно-енергетичної, а також хімічної й нафтохімічної - з 23% у 1991 р. до 58% у 2000 р. Водночас, внаслідок відсутності осмисленої струк-турної і технологічної політики держави, а також через значні труднощі в адаптації економіки України до вимог світового господарства, різко знизилася частка машинобудування, яке мало б забезпечувати технологічне переоснащення інших галузей.

Обсяг прямих іноземних інвестицій протягом 1992-2000 років був незначним і становив менше \$4 млрд., тобто всього \$80 на душу населення, що є мізерною величиною. Оскільки Україна майже не має власних інвестиційних ресурсів, це фактично закриває їй доступ до сучасних технологій, які є більш ефективними у використанні ресурсів й більш безпечними для довкілля. В країнах з перехідною економікою доступ до нових і ефективних технологій, а також до економічних, технічних та управлінських навичок застосування цих технологій, відіграє особливу роль у забезпеченні сталого розвитку. Україна конче потребує модернізації багатьох технологій, що вже використовуються нею, та заміни інших на більш продуктивні й екологічно безпечні, особливо з огляду на застарілість та зношеність переважної частини її промислової бази.

Усе це призвело до подальшого зростання, і так надмірної, ресурсоємності та екологічної шкідливості в народному господарстві країни. Зокрема, через дедалі більшу неефективність економіки України зростає величина споживання ресурсів та різноманітних видів забруднення довкілля на одиницю ВВП.

Наприклад, згідно щорічника *Sřafe of the World 2001* (Стан світу 2001) [7], що видається *Worldwatch*

Institute, один із комплексних індикаторів енергозатратності. та забруднюваності економіки країни - це обсяг викидів вуглецю в атмосферу від спалювання викопних видів палива, який припадає на \$1 млн. виробленого ВВП (тут і далі використовуються уточнені дані про ВВП України та окремих країн, обраховані на основі паритетів купівельної спроможності). Протягом 1992-99 років в Україні він зріс майже на 30% - з 455 тонн до 585 тонн. Ця тенденція є наслідком зниження енергоефективності та різкого погіршення структури української економіки. Водночас у США цей показник зменшився приблизно до 173 тонн, Великій Британії - 108 тонн, Японії - 100 тонн, а Китай за 20 років реформ зменшив його з 474 тонн у 1980 до 158 тонн у 1999 р. (див. мал.1).

Енергоємність ВВП України за цей період зросла ще більше - в 1.52 рази. Так, за даними Міністерства енергетики США у 1992 р. вона склала 25 тис. Btu (британських теплових одиниць) на \$1 ВВП і перевищувала енергомісткість ВВП Польщі в 1.3 рази, США - в 1.7 рази, Китаю - в 2 рази і Німеччини - в 3.1 рази. У 1999 р. цей показник в Україні досяг 38 тис. Btu на \$1 ВВП, тоді як в інших країнах він зменшився, внаслідок чого коефіцієнт перевищення зріс порівняно з Польщею до 2.7, США - до 2.8, Китаєм - до 5.4 і Німеччиною - до 5.0 (див. мал.2). А згідно минулорічного прогнозу цього ж міністерства [8], Україна зможе вдвічі зменшити енергозатратність своєї економіки у наступні 20 років, але і тоді цей показник буде залишатися приблизно в 2-5 разів вищий ніж у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються.

Таким чином, можна зробити висновок про невпинний процес структурної, технологічної та ресурсно-екологічної деградації в Україні в останні 10 років та поступового виродження її економіки до рівня архаїчного індустріалізму.

В цьому контексті, Україна швидко перетворюється на сировинно-індустріальний придаток розвинених країн з найбільш забруднюючими докілья виробництвами. Україна мала б особливо стерегтися такої "перспекти-

ви", адже саме на її території сталася Чорнобильська катастрофа - нижча точка падіння індустріальної цивілізації з її екстенсивним та антиекологічним розвитком.

Неадекватність українського бізнесу

Перехід України до сталого розвитку має одночасно забезпечити економічне процвітання, екологічний баланс та соціальну справедливість. Досягнення ж цієї мети вимагає провідної ролі в цьому процесі суспільно відповідального та сучасно мислячого національного бізнесу, а важливою складовою цього переходу має стати бізнесова стратегія еко-ефективності.

Оскільки Україна успадкувала переважно неефективні, ресурсовитратні та екологічно брудні виробництва, концепція еко-ефективності може виявитися надзвичайно корисною для багатьох промислових підприємств і могла б допомогти українським підприємствам зрозуміти перспективні шляхи їх виживання та подальшого розвитку в умовах глобального ринку.

Крім того, проведення перспективної державної політики (зокрема в сфері оподаткування, ціноутворення, субсидій і стандартів), що гармонійно поєднувала б економічні, ресурсні та екологічні аспекти виробництва буде можливим лише в разі активної участі національного бізнесу в процесі вироблення збалансованої політики та прийняття відповідних державних рішень в Україні.

На жаль, за окремими винятками, український номенклатурно-олігархічний бізнес виявився абсолютно неадекватним сучасним тенденціям та змінам, що відбулися у світовому бізнесі. В діях вітчизняних підприємців переважає вузько утилітарний і тимчасовий підхід, що спрямований на швидке отримання надприбутків і не потребує врахування довгострокових тенденцій та прогнозування наслідків у майбутньому. Більшість великих українських бізнесменів заклопотані передусім визискуванням особистого прибутку з архаїчної індустріальної бази, що залишилася від часів СРСР,

й слабо переймаються пошуком шляхів її модернізації та стратегії її перспективного розвитку. А глибоке розуміння того, що в сучасному світі кращі ресурсні й екологічні показники підвищують конкурентноспроможність бізнесу на ринку, зокрема полегшують доступ на більш екологізовані ринки розвинених країн, поки що зустрічається серед українських промисловців та підприємців надзвичайно рідко.

Зокрема, це виявилось головною причиною того, що в Україні досі не вдалося створити національної Бізнесової Ради Сталого Розвитку, метою якої мало б стати забезпечення лідируючих позиції українського бізнесу як каталізатора переходу країни до сталого розвитку, а також сприяння еко-ефективності шляхом впровадження високих стандартів використання ресурсів і екологічного управління в українській промисловості та економіці в цілому.

Архаїчність української еліти

Маємо визнати, що, незважаючи на особливу гостроту для України обговорюваних проблем, ідеологія сталого розвитку не набула в Україні достатнього поширення і не знайшла належного відображення ні у суспільній думці, ні у державній політиці, ні у господарській практиці. Зокрема, принципи, сформульовані в документах Саміту "Планета Земля" й подальших офіційних документах ООН, залишаються майже невідомими як державним управлінням, так і широкій громадськості, й відповідно не отримали дієвого втілення в національних програмних документах та не стали світоглядною основою діяльності владних структур. В цілому, продовжується розгляд і прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного їх ув'язування в єдину комплексну систему на основі перспективної стратегії України у XXI столітті.

Це відбувається в значній мірі через те, що сучасне покоління українських політиків і управлінців, як і більшість бізнесменів та науковців, дуже слабо усвідомлюють світові тенденції розвитку, а

також зрушення в світоглядних та ціннісних орієнтирах. А недостатній рівень поінформованості всіх верств населення про характер існуючих проблем та архаїчно-індустріальна суспільна свідомість не сприяє формуванню соціального замовлення на якісно нову стратегію розвитку, спрямовану в майбутнє.

Яскравим проявом цього стала ситуація з Національною комісією сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України та підготовкою Національної стратегії сталого розвитку [9]. Зазначену Комісію було формально створено 30 грудня 1997 р. відповідно до міжнародних зобов'язань України (з запізненням майже на 3 роки) з метою "визначення національної стратегії розвитку суспільства, що базується на збалансованості економічних, соціальних та екологічних чинників". Робота Комісії регулюється відповідним Положенням, керівництво Комісією покладено на Першого Віце-прем'єр-міністра України, а до складу Комісії включені переважно представники різних органів державної влади (за посадами). Водночас в Комісії, на відміну від практики провідних країн світу, практично не були представлені представники недержавних організацій, повністю відсутні представники бізнесових кіл. Такий підхід суперечить духу рішень ООН, які передбачають широке залучення громадськості і бізнесу до процесу прийняття рішень та практичної діяльності у цій сфері та розглядають активну участь у цій справі на паритетних засадах усіх секторів суспільства як один з вирішальних чинників успіху.

Національна комісія сталого розвитку повинна виконувати роль загальнонаціонального органу, що має зіставити існуючі різноманітні інтереси та виробити консенсусну стратегію переходу країни до сталого розвитку, яка відображатиме інтереси суспільства в цілому. Однак за минулі роки Комісія так і не стала тим органом, який би об'єднав навколо себе урядовців, фахівців у галузі сталого розвитку, представників бізнесу і недержавного сектору з метою вироблення зазначеної стратегії й консолідації зусиль суспільства для її практичного впровадження. Повна безрезультатність існування цієї Комісії

свідчить про недієздатність цієї мертвонародженої чиновницької структури та є черговим підтвердженням продовження радянських адміністративних традицій. Як свідчить досвід роботи аналогічних структур в провідних країнах світу, Національна комісія повинна бути, передусім, механізмом діалогу між урядом та різними зацікавленими суспільними групами, що повністю відповідає демократичній практиці прийняття рішень загальносуспільного значення.

Наслідком цієї ситуації стала довготривала затримка з прийняттям Національної стратегії сталого розвитку, що передбачено міжнародними зобов'язаннями України. Однак відповідний документ, який Верховна Рада має ухвалити не пізніше 2002 р., до цього часу навіть не розроблено. Водночас намагання деяких українських громадських організацій привернути увагу державного керівництва до необхідності дій в цьому напрямку, а також спроби ініціювати реформування Національної комісії сталого розвитку відповідно до документів ООН та світового досвіду, були проігноровані.

Відсутність активної позиції та рішучих і осмислених дій уряду щодо впровадження принципів сталого розвитку ставить під сумнів не лише компетентну участь держави в міжнародних заходах в цій сфері та її міжнародну репутацію, а і наявність стратегічного мислення та зрілості керівної еліти для розв'язання нагальних проблем країни у XXI столітті.

Таким чином, правлячі кола України, що в своїй масі представлені колишньою радянською номенклатурою, протягом 10 років незалежності проявили свою абсолютну нездатність не тільки успішно вирішити завдання мобілізації суспільства для постіндустріальної модернізації та переходу до сталого розвитку, а й навіть досягнути та сформулювати цю стратегічну перспективу.

Місце України у світі в контексті переходу до сталого розвитку

Під час цьогорічного саміту Всесвітнього економічного форуму в Давосі

був презентований Індекс екологічної сталості (IEC) країн, що дозволяє оцінювати прогрес на шляху до сталого суспільства за допомогою 22 комплексних індикаторів, які разом охоплюють 67 різноманітних параметрів [10]. Зазначені індикатори відображають п'ять груп факторів, що визначають рівень сталості:

- 1) стан навколишнього середовища зокрема повітря, води, ґрунтів, біорізноманіття та інших екологічних систем;
- 2) антропогенний тиск з боку систем життєдіяльності людини, в тому числі рівень експлуатації та виснаження природних ресурсів, обсяги викидів у довкілля різних відходів та забруднювачів;
- 3) уразливість життя людини, зокрема показники забезпеченості населення базовими продуктами харчування та питною водою, дитячої смертності та смертності від хвороб, спричинених екологічними проблемами;
- 4) суспільно-інституційний потенціал, в тому числі розвиток науки і технологій, еко-ефективність господарства (затрати ресурсів на одиницю ВВП), рівень економічної свободи, суспільна відповідальність бізнесу, громадянські та політичні свободи, розвиненість законодавства, рівень корупції, наявність національної стратегії та планів дій, відкритість екологічної інформації та механізмів прийняття рішень, рівень залучення громадськості;
- 5) участь в міжнародних зусиллях, зокрема виконання екологічних угод, вплив на глобальні ресурси та заходи з їх охорони, участь в роботі міжнародних організацій тощо.

Рейтинг країн за IEC базується на порівняльному аналізі індикаторів для різних країн і дає узагальнену оцінку ситуації в них. Із 122 країн, що були включені в нього у 2001 році, Україна опинилася на 110 місці, що красномовно

говорить саме за себе, а в п'ятірку світових лідерів входять Фінляндія, Норвегія, Канада, Швеція та Швейцарія.

ВИСНОВКИ

Без досягнення загальносуспільного консенсусу та негайного прийняття відповідних державних рішень Україна вже в близькій перспективі може зіткнутися з важко вирішуваними проблемами, які можуть поставити під загрозу її існування як незалежної держави. Їх проявами сьогодні є, зокрема, зростання ресурсомісткості виробництва, прискорена деградація навколишнього середовища, вичерпування природно-ресурсної бази, різке погіршення демографічного стану та загального стану здоров'я народу. Тому проблема національного виживання з врахуванням сучасних світових тенденцій, і в першу чергу глобальної тенденції до переходу на засади сталого розвитку, має стати домінуючою в державній політиці на найближчу та довгострокову перспективи.

Водночас, адаптація до української специфіки і потреб принципів сталого розвитку та вироблення адекватної стратегії розвитку країни в XXI столітті дасть надійні дороговкази в майбутнє. Практичне ж впровадження цієї стратегії дозволить не лише об'єднати наявні в суспільстві та державі ресурси для подолання існуючої системної кризи, а й надасть процесу реформ в Україні та модернізації її економіки осмисленого і перспективного характеру.

Зрештою, саме перехід до стратегії сталого розвитку дозволив би Україні вписатися в сучасний світовий контекст і цивілізаційний процес, та визначив би її місце в майбутньому світі в когорті його провідних націй.

Список використаних джерел:

1. Donella H. Meadows et al. The Limits to Growth. - New York: Universe Books, 1972.
2. Donella H. Meadows et al. Beyond the Limits. - White River Junction: Chelsea Green Publ., 1992.
3. Lester R. Brown et al. Beyond Malthus. - New York: W.W. Norton & Company, 1999.
4. Програма дій "Порядок денний на XXI століття". - Київ: Інститут сталого розвитку, Інтелсфера, 2001.
5. World Business Council for Sustainable Development. Exploring Sustainable Development. WBCSD Global Scenarios 2000-2050.
6. Центр антикризових досліджень. Підсумки 2000 року: до виходу з кризи ще далеко. В збірці "Громадська експертиза виконання діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту" в 2000 році." - Київ: 2001.
7. Lester R. Brown et al. State of the World 2001. - New York: WW. Norton & Company, 2001.
8. U.S. Department of Energy. International Energy Outlook 2000. - Washington, DC: 2000.
9. Сем енець СВ. Концепція сталого розвитку: основні положення, проблеми розвитку та впровадження в світі та Україні. В збірці "Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку". - Київ: Інститут сталого розвитку, Інтелсфера, 2001.
10. World Economic Forum. Environmental Sustainability Index - Davos, Switzerland: 2001.

ДОДАТОК

Малюнок 1.

Малюнок 2.

Аннотация

Автор статьи придерживается позиции, что главным вопросом, который человек должен решить в современную эпоху, является принципиальное изменение отношений человека и природы. В этом контексте исследователь анализирует наметившиеся тенденции в мировом развитии, а также разные подходы и сценарии развития человечества и Земли в будущем, в частности, те которые берут за основу концепцию устойчивого развития. Также автор анализирует опыт развития Украины за 10 лет независимости с точки зрения устойчивости.

Summary

The author of the article is staying on the position that the main issue that mankind have to solve in the modern times is the principal change in the relations between man and nature. In this context the researcher is analyzing the tendencies in the world development, and also different approaches and scenarios of the development of the mankind and the Earth in the future, especially those built upon the concept of the sustainable development. The author is also analyzing the experience of the development of Ukraine during 10 years of independence from the point of sustainability.

ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: РІК 2002 - ЗАВЕРШЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ?

*Любов Дорош,
Ужгородський державний інститут
інформатики, економіки і права*

*Іван Сюсько,
Інститут світової економіки і
міжнародних відносин НАН України*

У 2002 р. спостерігається цікавий феномен зміни політичного обличчя заходу і сходу Європи. У провідних західноєвропейських державах-членах Європейського Союзу можна констатувати наростання процесу поправління суспільства, що все частіше приводить до заміни правими партіями лівих сил біля керма державного управління. Найяскравішим свідченням цього є президентські і парламентські вибори 2002 р. у Франції. А у постсоціалістичних державах Центрально-Східної Європи, які є першочерговими кандидатами на вступ до Євросоюзу, навпаки, праві у політичній боротьбі терплять поразку і на виборчих перегонах зараз, зазвичай, перемагають лівоорієнтовані сили.

Крім раніше встановленої у 2000-2001 рр. "однокольорової" президентської, парламентської і урядової влади лівих сил у Польщі, за результатами парламентських виборів 2002 р. до "червоної смуги" у Центрально-Східній Європі прилучилася у квітні Угорщина - після виборчої перемоги Угорської соціалістичної партії, а у червні - Чехія - внаслідок перемоги на виборах до Палати депутатів (нижньої палати парламенту ЧР) Чеської соціал-демократичної партії. У вересні 2002 р. відбудуться чергові парламентські вибори у Словаччині, де, реально, дезін-тегровані ліві партії мають мінімальні шанси потрапити до складу новообразованої Національної Ради СР. Але прогнозоване післявиборче створення нової правлячої т. зв. широкої коаліції 5-6 партій, найімовірніше буде ідейно розмитим і значним чином соціально (або ліво) орієнтованим блоком.

Отже, слід констатувати, що маятники політичних симпатій у провідних країнах ЄС та постсоціалістичних державах Центрально-Східної Європи - кандидатів на вступ до ЄС зараз рухаються асинхронно. У першому випадку - зліва направо у другому - навпаки. Постає запитання, чи не створить такий асинхронний процес внутрішньополітичних змін серйозні проблеми для розширення Євросоюзу на Схід? Чи зможе плінно інтегруватися "червона" (лівоорієнтована) Центрально-Східна Європа до все більш "синьої" (правоорієнтованої) групи країн ЄС? Чи здатні будуть знайти спільну мову лівоцентристські державно-політичні лідери Центрально-Східної Європи із правими прагматиками у загальноєвропейських структурах та в державному керівництві західноєвропейських країн? Але вже одне абсолютно зрозуміле - постсоціалістичні держави Центрально-Східної Європи приведуть до повноправного членства у Євросоюзі саме сучасні лівоорієнтовані влади.

Провідні реформні країни Центрально-Східної Європи - Республіка Польща, Чеська Республіка, Словацька Республіка і Угорська Республіка успішно завершують постсоціалістичні перетворення і уже як стандартні європейські держави на початку 2004 р. ввійдуть до складу Європейського Союзу. При цьому, гармонізація національного законодавства, системи нормативного регулювання всіх сфер суспільного життя між цими державами і ЄС має повністю закінчитися у 2002 р. Хибно було б вважати повну імплементацію загальноєвропейських норм у правові

системи країн Центрально-Східної Європи лише формально-юридичним актом. Справедливіше вважати дані перетворення проявом більш ширшого процесу переходу держав і суспільства в регіоні на цивілізовані "правила гри" і поведінки, притаманні об'єднаній Європі. До кінця 20002 р. країни Центрально-Східної Європи повинні функціонувати в єдиній європейській системі співжиття - за принципами, погоджено визначеними членами Євросоюзу. Тому й виникає ідея вважати 2002 р. завершенням процесу постсоціалістичної трансформації в Центрально-Східній Європі. Але не все так просто.

Керівні органи ЄС, насамперед Європейська Комісія, переконані, що держави Центрально-Східної Європи, коли навіть стануть членами загальноєвропейської спільноти, повинні пройти ще і адаптаційний - перехідний період. Певний час зберігатиметься контроль на кордонах між "новими" і "старими" членами ЄС, громадяни РП, ЧР, СР і УР відразу не зможуть включитися у ринок робочої сили ЄС та вільно переміщатися в пошуках праці по інших країнах ЄС, а селяни з Центрально-Східної Європи тільки через декілька років отримають підтримку із фондів ЄС у таких же розмірах як західноєвропейські фермери. Ці та інші, переважно економічні проблеми досить гостро дискутуються у ході переговорів з Єврокомісією про вступ РП, ЧР, СР і УР до ЄС. Держави Центрально-Східної Європи намагаються спільно відстоювати національно-державні інтереси у ході переговорів з ЄС. Ефективним механізмом погодження позицій і координації дій у процесі переговорів про вступ до ЄС для РП, ЧР, СР і УР є співробітництво у рамках Вишеграду.

Рівень готовності кожної із держав Центрально-Східної Європи до входження в об'єднану Європу значним чином залежить від глибини і характеру внутрішніх суспільно-політичних змін у країнах регіону та формування розвинутої системи демократії. Майбутній вступ РП, ЧР, СР і УР до ЄС у 2004 р., на думку багатьох політиків і вчених, і буде свідченням повного завершення процесу постсоціалістичної трансформації у даних

країнах. Той факт, що у 1999 р. Польща, Чехія і Угорщина стали членами НАТО, зафіксував стабільність їх внутрішньої і особливо зовнішньої політики - з орієнтацією на Захід. Словаччина через внутрішньополітичні ко-лізії не була тоді прийнята до альянсу, але має шанс стати членом НАТО після самміту в м. Прага у листопаді 2002 р. Участь у військово-оборонному блоці, однак, ще не гарантує автоматичне входження країн-претендентів до ЄС. Про це свідчить приклад Туреччини -члена НАТО, яка тривалий час знаходиться перед дверима ЄС, але не може стати його повноправним членом, так як загальноєвропейські органи мають серйозні зауваження до системи турецької демократії. Досягнення європейських демократичних стандартів, таким чином, є важливою умовою прийняття будь-якої країни до ЄС. Тому вступ РП, ЧР, СР і УР у 2004 р. до ЄС, як гадає їх державно-політичне керівництво, буде також фактом міжнародного визнання об'єднаною Європою зрілості демократій у цих державах.

Необхідно констатувати, що за період постсоціалістичних перетворень з межі 80-90-х років ХХ ст. і до сучасності в країнах Центрально-Східної Європи створено дієві інститути демократії: багатопартійну політичну систему, ефективну законодавчу, виконавчу і судову владу, місцеве самоврядування, сітку неурядових громадських організацій і об'єднань та ряд інших важливих демократичних атрибутів.

З погляду наукової оцінки перебігу і наслідків політичних змін і демократизації в державах регіону, значний інтерес представляють узагальнення і висновки, зроблені вченими Інституту міжнародних економічних і політичних досліджень Російської Академії наук (ІМЕПД РАН) у спеціальній аналітичній доповіді "Десять років системної трансформації в країнах Центральної і Східної Європи і Росії: підсумки і уроки".¹ У вигляді тез основні положення доповіді російських вчених щодо демократизації політичної системи в країнах регіону наступні²:

- Впродовж минулого десятиліття процес політичної трансформації в

державх Центрально-Східної Європи включив у себе демонтаж колишньої авторитарної політичної системи, створення нових політичних структур і налагодження їх функціонування на основі демократичних механізмів і процедур.

- У більшості країн Центрально-Східної Європи стабілізувався насамперед набір демократичних інститутів, атрибутів демократії, які характерні для держав із демократичною політичною культурою.

- У країнах Центрально-Східної Європи опозиція поступово перетворюється в механізм контролю за діяльністю влади. Формується новий механізм погодження суспільних інтересів. Іде процес децентралізації і деконцентрації влади. Дотримуються основні політичні права і свободи громадян. Створені основи нового правопорядку, у тому числі прийняті нові конституції. Тим самим функціонування нових політичних структур регулюється законодавчим чином.

- Як і в розвинутих демократіях, в країнах Центрально-Східної Європи існують дві системи влади - парламентська або президентська. Парламентаризм в чистій формі склався в Чехії і Угорщині (у цих країнах президент обирається парламентом). Парламентська демократія характерна також для Словаччини, а після схвалення конституції 1997 р. значним чином і для Польщі, де президенти обираються в загальнонародному голосуванні.

- У всіх країнах центром виконавчої влади є уряд, який формується парламентською більшістю і несе відповідальність за свою діяльність перед парламентом. Роль, яку в системі влади грають прем'єри в Чехії, Словаччині, Угорщині і Польщі, дуже близька до ролі канцлерів у Німеччині.

- Якщо порівняти досвід країн Центрально-Східної Європи з досвідом Росії та більшості країн СНД, де існують президентські республіки, можна дійти висновку, що парламентська система, поза всяким сумнівом, прискорює процес демократизації. Вона сприяє, по-

перше, формуванню згоди між політичними елітами, по-друге, становленню сильних політичних партій, без яких демократія неможлива.

Останнє - формування, розвиток і сучасна розстановка партійно-політичних сил у державах Центрально-Східної Європи представляє особливий інтерес для оцінки політичних змін у регіоні. При цьому предметом нашої подальшої уваги будуть в основному питання виборчої боротьби політичних партій УР, ЧР і СР у 2002 р. Добре розуміємо, що такий дещо звужений - ситуативний підхід не дає повної відповіді на питання про суть, характер і наслідки політичної трансформації в країнах регіону. Але вважаємо достатнім у цьому сенсі аналіз процесів перетворень політичної системи в державах Центрально-Східної Європи, здійснений, наприклад, тими ж російськими вченими з ІМЕПД РАН та Інституту слов'янознавства і балканістики РАН у серії видань 90-х років ХХ ст.³

Тому вважаємо доцільним сконцентруватися на недостатньо висвітлених в сучасній українській науці питаннях конкретного аналізу суспільно-політичних перетворень у провідних країнах Центрально-Східної Європи. Стислий огляд політичних процесів і характеристики місця і ролі основних партій пропонуємо здійснити в ілюстративній формі - через концентрацію даних про зміну розстановки політичних сил в парламентах в спеціальних таблицях по кожній із держав регіону.

Почнемо з УР - країни з досить усталеною демократичною політичною системою і розвинутою партійною структурою, що сформувалися на базі завершення в основному процесу структуризації суспільства. Динаміка змін у розстановці партійно-політичних сил в Угорщині впродовж періоду постсоціалістичної трансформації у формі зведеної таблиці про результати парламентських виборів виглядає наступним чином:

**Табл. 1 .Політичні партії і рухи в Державних Зборах Угорської Республіки
за результатами виборів 1990,1994,1998 і 2002 р.⁴**

№	Партії, рухи, коаліції	1990	1994	1998	2002
п/п		Кількість депутатів	Кількість депутатів	Кількість депутатів	Кількість депутатів
1.	Союз молодих демократів - Угорська громадянська партія (ФІДЕС-УГП)	21	20	148	188*
2.	Угорська соціалістична партія (УСП)	33	209	134	178
3.	Незалежна партія дрібних господарів (НПДГ)	44	26	48	
4.	Союз вільних демократів (СВД)	92	69	24	20
5.	Угорський демократичний форум (УДФ)	165	38	17	*
6.	Угорська партія справедливості і життя	-	-	14	-
7.	Християнсько-демократична народна партія	21	22	-	-
8.	Аграрний союз	-	1	-	-
9.	Незалежні депутати	10	1	1	-
	Всього	386	386	386	386

Примітка: * 24 депутати від Угорського демократичного форуму після виборів у квітні 2002 р. відокремились від ФІДЕС і створили самостійну парламентську фракцію.

Дані Табл.1 засвідчують, що в період 1990-2002 рр. для політичного розвитку Угорщини був притаманний рух за закономірностями "маятника". У період 1990-1994 рр. при владі знаходилися праві сили, очолювані УДФ. Протягом 1994-1998 рр. коаліційний уряд із вільними демократами очолювали соціалісти. У 1998-2002 рр. правлячий правий блок очолив правий Союз молодих демократів (угорською - ФІДЕС) - Угорська громадянська партія. Слід зазначити, що у вказані періоди відбувалася не просто механічна зміна владних різноідейних сил. Як справедливо вказує московський дослідник Б. Желіцкі, впродовж 90-х років провідні угорські політичні партії постійно еволюціонували, все чіткіше визначаючи свою ідейну позицію.⁵

У квітні 2002 р. в Угорщині відбулися чергові парламентські вибори: перше коло - 7, друге - 21 квітня. За остаточними результатами другого кола голосування 21 квітня 2002 р. на

виборах до Державних Зборів УР переміг опозиційний блок лівоцентристів і лібералів, що виступали як дві окремі партії. Він має в новообраному парламенті 198 депутатських місць, в тому числі: Угорська соціалістична партія (УСП) - 178 депутатів, Союз вільних демократів (СВД) - 20 депутатів. Тобто, загалом - 198 із 376 депутатів парламенту, що складає парламентську більшість. Правлячі в 1998-2002 рр. в УР праві сили - єдина партія - Союз молодих демократів-Угорська громадянська партія формально перемогли на виборах 2002 р., завоювавши зпоміж партій-учасниць найбільше місць у парламенті - 188. ФІДЕС, однак, залишається в меншості у парламенті проти блоку УСП-СВД, а після виділення 24 депутатів від УДФ у партнерську, але окрему парламентську фракцію, молоді демократи мають лише 164 депутати. ФІДЕС став опозиційною партією. Принципово змінився характер правлячих угорських сил - після

правління правих до влади знову повернувся соціалліберальний блок.

Результати парламентських виборів 2002 р. закріпили наслідки важливих системних перетворень в угорському суспільстві за попередні роки. Найважливішим із них стало завершення в основному структуризації суспільства та формуванню в ньому двох великих груп правої і лівої ідейної орієнтації. Існує також невеликий ліберально орієнтований прошарок населення. Це сприяло усталенню й більш-менш чіткої партійно-політичної структури з домінуванням лівоцентристської УСП та правоцентристського ФІДЕС за самостійного функціонування і малої партії центру - ліберального СВД. На виборах 2002 р. в Угорщині знову спрацювала закономірність "маятника" зміни політичних сил різної ідейної спрямованості біля керма державної влади.

Але особливістю парламентських виборів 2002 р. в УР був надзвичайно гострий характер передвиборчої кампанії. Угорське суспільство фактично розкололося на два табори. Склалася ситуація, яку навіть йменують "холодною громадянською війною". ФІДЕС зробив ставку на протиставленні своїх прихильників - "громадянських сил" противникам - "соціалістам" (прибічникам УСП). Тому новий соціалліберальний уряд, очолюваний соціалістом П.Меддеші, своїм першочерговим завданням проголосив переборення суспільного розколу. Та права парламентська опозиція вперше в постсоціалістичній історії Угорщини вдалася до нетрадиційних радикальних вуличних методів боротьби. Колишній прем'єр В.Орбан очолив загальнодержавний громадянський рух "Вперед, Угорщино!", який має декілька тисяч своїх "боївків" на місцях, готових у будь-який час організувати масові маніфестації проти сучасної влади. Тому говорити про післявиборчу стабілізацію внутрішньополітичного становища в Угорщині ще зарано.

Суперечливими за характером були політичні зміни періоду постсоціалістичної трансформації і в Чеській Республіці. Політичну ситуацію в країні значний час визначала боротьба між двома головними партіями - правоконсервативною Громадянсько-демократичною партією (ГДП), очолюваною В.Клаусом, та лівоцентристською Чеською соціал-демократичною партією (ЧСДП) на чолі з М. Земаном. Після тривалого суперництва та нестійких правлячих блоків і коаліційних урядів із дрібними політичними партіями, ГДП і ЧСДП у 1998 р. уклали безпрецедентну в практиці політичного життя країн Центрально-Східної Європи угоду про поділ влади. "Опозиційна" (або "толерантна") угода передбачала фактично створення парламентської більшості громадянськими і соціальними демократами. ЧСДП отримала змогу сформувати однопартійний уряд за "тихої" підтримки парламентської фракції ГДП. Лідер ГДП В.Клаус очолив Палату депутатів. ГДП зобов'язалася не ініціювати дострокової відставки однопартійного уряду ЧСДП. Водночас соціал-демократи зобов'язалися попередньо до винесення на розгляд парламенту обговорювати і погоджувати із ГДП найважливіші законопроекти, насамперед щодо державного бюджету, та програму приватизації стратегічних об'єктів державної власності. У політичній системі ЧР фактично встановився диктат двох найбільших партій. Але він мав і деякі позитивні наслідки: з парламенту на периферію політичного життя країни були усунуті екстремістські політичні сили, загалом стабілізувалася внутрішньополітична ситуація у державі, зміцнилося становище уряду, якому не загрожувала неочікувана відставка тощо. У цілому складалося враження, що Чехія успішно рухається до стабільної двопартійної політичної системи.

Табл. 2. Політичні партії і рухи в Палаті депутатів парламенту ЧР за результатами виборів 1992,1996, 1998 і 2002 рр.⁴

№	Партії, рухи, коаліції	1992		1996		1998		2002	
		Депутатів	Виборців %	Депутатів	Виборців %	Депутатів	Виборців %	Депутатів	Виборців %
1.	Громадянський демократичний альянс	14	5,93	12	6,36	-	-	-	-
2.	Чеська соціал-демократична партія*	16	6,53	60	26,4	74	32	70	30,2
3.	Рух за самоврядну демократію – Товариство для Моравії і Сілезії	14	5,87	-	-	-	-	-	-
4.	Християнсько-демократична Унія - Чехословацька народна партія	15	6,28	17	8,08	19	9	21 ****	****
5.	Ліберально-соціальний союз	16	6,52	-	-	-	-	-	-
8	Комуністична партія Чехії і Моравії**	35	14,05	20	10,3	24	11	41	18,5
7.	Громадянська демократична партія***	76	29,73	61	29,6	63	28	58	24,5
8.	Об'єднання за республіку- Республіканська партія Чехословаччини	14	5,98	17	8,01	-	-	-	-
9.	Унія свободи	-	—	—	—	18+2	8,6	8+2** **	****
	Всього	200		200		200		200	

Примітки: * - у 1992р. Чехословацька соціал-демократична партія; ** - у 1992 р. "Лівий блок"; *** - у 1992 р. виборчий блок з Християнсько-демократичною партією; **** - у 2002 р. - Коаліція (блок Унії свободи - Демократичної унії – Християнсько-демократичної унії-Чехословацької народної партії) -загалом 31 депутат, в т.ч. 2 - незалежні (як і в 1998 р.), 14,3% виборців.

14-15 червня 2002 р. у ЧР відбулися чергові вибори до Палати депутатів - нижньої і основної палати чеського парламенту. Праві консервативні сили в особі ГДП потерпіли на них серйозну поразку, посівши лише 58 депутатських місць за підтримки 24,5% виборців. Найбільше голосів на виборах отримала правляча ЧСДП - 30,2%, яка має у складі новообраного парламенту 70

депутатів (див.Табл.2). Новий лідер соціал-демократів - В. Шпідла уже напередодні виборів категорично відкидав можливість подальшої політичної змови про розподіл влади між соціальними і громадянськими демократами на основі "опозиційної угоди" на черговий виборчий період. ЧСДП вважала можливим створення після виборів правлячої коаліції лише із партіями ліберально-

правоцентристського блоку - УС - ДеУ - ХДУ-ЧСНП, котрий зараз має 31 депутата у новообраній Палаті депутатів. Президент ЧР В. Гавел 17 червня 2002 р. доручив голові ЧСДП В. Шпідлі формування нового Кабінету міністрів. Соціал-демократи запропонували партіям Коаліції взяти участь у створенні нової влади. ЧСДП підготувала політичну угоду про коаліційне співробітництво.

Депутати від ЧСДП і Коаліції складають парламентську більшість із 101 голосом з-поміж 200 членів Палати депутатів. Формально ця парламентська більшість досить незначна і крихка, але реально вона завжди може сподіватися на підтримку 41-членної комуністичної фракції в парламенті. КПЧМ ніколи не зблокується із правоконсервативною ГДП. При цьому, алогічним, але справедливим є твердження, що вибори 2002 р. виграли комуністи. КПЧМ єдина з-поміж парламентських партій різко збільшила своє представництво в Палаті депутатів - із 24 до 41 місць (Див. Табл.2).

Порівняльний аналіз засвідчує, що до влади в ЧР за результатами виборів 14-15 червня 2002 р. прийшла близька за характером до сучасних соціалліберальних угорських правлячих сил лівоцентристсько-праволіберальна коаліція. В Угорщині в ній домінують соціалісти, а в ЧР - соціал-демократи. Враховуючи ідейну природу нових правлячих сил, слід очікувати в обох країнах посилення соціально орієнтованої державної політики. У зовнішньополітичній сфері домінуватиме курс на плінну інтеграцію ЧР і УР до ЄС.

Близькими є і деякі основні причини поразки правих сил на парламентських виборах 2002 р. в УР і ЧР. Праві партії обох держав у передвиборчій кампанії занадто активно апелювали до націоналізму, хоча й різним чином. Угорський ФІДЕС та його лідер В. Орбан претендували на представництво політичних інтересів не тільки 10 млн. угорців, які мешкають в УР, але і 5 млн. закордонних угорців, котрі проживають в основному на території сусідніх країн (В. Орбан неодноразово публічно йменував себе "прем'єром 15-ти мільйонів угорців" і зараз ганить нового главу

уряду П. Меддеші за те, що той вважає себе передусім прем'єром 10-ти мільйонів громадян УР). Інтересам зміцнення зв'язків угорських меншин в навколишніх державах з Угорщиною повинен був також служити спеціальний Закон УР про закордонних угорців (2001 р.). Але деякі його положення викликали серйозні заперечення з боку загально-європейських інституцій, зокрема Венеціанської комісії, та сусідніх держав, насамперед Румунії і Словаччини. Під сумнів з-поміж іншого бралася правомірність поширення чинності угорського закону на суверенну територію інших країн.

Ударом по солідарності країн Центрально-Східної Європи стали на початку 2002 р. не зовсім виважені заяви В. Орбана щодо необхідності відміни в ЧР і СР повоєнних декретів чехословацького президента Е. Бенеша про позбавлення громадянства і майнових прав та депортацію представників німецької і угорської меншини в 1945-1947 рр. Проблема бенешівських декретів стала предметом гострого обговорення в Європарламенті. З боку організацій колишніх німців-вигнанців в Австрії і ФРН посилювалися випадки проти ЧР. Чехія і Словаччина висловили офіційний протест щодо спроб реанімації питання повоєнних декретів. Прем'єри ЧР, СР і РП у знак протесту відмовилися взяти участь у запланованій в Угорщині зустрічі глав урядів Вишеграду. Співробітництво "вишеградської четвірки" навесні 2002 р. на певний час взагалі було припинено.

Парадоксально, але спричинений колишнім угорським керівництвом європейський скандал навколо бенешівських декретів активно використали праві і ліві сили ЧР у передвиборчій кампанії. Чеський парламент схвалив спеціальну заяву щодо непорушності цих повоєнних президентських актів. А лідер правоконсервативної ГДП В.Клаус публічно почав вимагати від загальноєвропейських інституцій дати Чехії попередні гарантії того, що після вступу країни до ЄС проблема бенешівських декретів взагалі не буде ними підніматися. Прагнучи представити себе захисниками національних інтересів, праві ЧР у пе-

редвиборчій кампанії 2002 р. почали використовувати риторику, яка притаманна чеським комуністам. Вони спекулювали на почуттях патріотизму і роздмухували примару зовнішньої загрози для Чехії.

Предметом гострої критики з боку ГДП став навіть Євросоюз. Лідер партії В.Клаус давно йменує себе "євроскептиком". Він підкреслює, що загальноєвропейські структури та "євробюрократія" у Брюсселі займаються директивним адмініструванням і мало враховують інтереси окремих країн-членів або кандидатів у члени ЄС, в т. ч. ЧР. У відповідь чільні представники Євросоюзу та західноєвропейська преса напередодні чеських парламентських виборів інтенсивно висловлювали думку, що у разі перемоги ГДП і призначення В.Клауса новим прем'єром, ЧР матиме проблеми із вступом до ЄС у 2004 р.

Дивне твердження, якщо врахувати, що донедавна Чехія на Заході вважалася взірцем постсоціалістичної трансформації серед держав Центрально-Східної Європи. Мимоволі складається враження, що загальноєвропейські структури не зовсім зацікавлені, щоб у країнах-претендентах на вступ до Євросоюзу при владі знаходилися рішучі прореформні політичні сили і лідери, здатні гнучко і оптимально гармонізувати загальноєвропейські і національні інтереси. Навряд чи хтось із серйозних європейських політиків вважає, наприклад, правоконсервативних В.Клауса чи В.Орбана радикалами або антиєвропейцями. Ці досвідчені і авторитетні державно-політичні діячі не зовсім прийнятними для Європи стали зараз і через випадковий збіг обставин. Акцент правих сил ЧР і УР в передвиборчій кампанії 2002 р. на захист національних інтересів хронологічно співпав із драматичним розвитком подій на президентських виборах у Франції, де в першому колі значну підтримку отримав ультраправий кандидат Ж.-М. Лепен. "Синдром Лепена" неминуче вплинув і на відношення загальноєвропейських органів до перебігу парламентських виборів у Центрально-Східній Європі. Євросоюз і Рада Європи серйозно побоювалися можливості приходу до влади

правих радикалів у цих нестійких демократіях. Тому в Брюсселі і Страсбурзі, наприклад, з полегшенням зустріли повідомлення про виборчу невдачу ФІДЕС і оцінили виграш соціалістів як перемогу в Угорщині євроінтеграційних сил. А може об'єднану Європу влаштовують менш вибагливі, ніж праві, та більш поступливі і слухняні лівоорієнтовані влади у Центрально-Східній Європі?

Такий наш реквієм над поразкою правих політичних сил на парламентських виборах 2002 р. в Угорщині і Чехії викликаний і поки що не повним розумінням європейською спільнотою неминучості невдовзі системного феномену - у "братню капіталістичну сім'ю" держав Європи, тобто ЄС, деякі країни Центрально-Східної Європи приведуть у 2004 р. правлячі зараз представники партійної номенклатури минулого режиму. Хоча, слід визнати, що це абсолютно суверенна справа цих держав і ЄС. Однак, і такий феномен засвідчує, що політична трансформація та процес зміни еліт і в провідних державах регіону далекі від завершення.

Ще одним прикладом незавершеності системних політичних змін у Центрально-Східній Європі є сучасна Словаччина. Чергові парламентські вибори у цій країні призначені на 20-21 вересня 2002 р. Захід уже наперед сумний від їх можливих результатів. Ще ніколи за роки постсоціалістичної трансформації СР не знаходилася в епіцентрі такої підвищеної уваги з боку світових держав, ЄС, НАТО і міжнародних інституцій. 7 червня 2002 р. проблеми майбутніх виборів до Національної Ради СР обговорювалися серед найважливіших питань навіть на зустрічі президента СР Р. Шустера і президента США Дж. Буша у Вашингтоні, під час офіційного візиту глави словацької держави до Сполучених Штатів. Більшість західних політиків серйозно непокоїть можливість чергового політичного реваншу національноорієнтованого Руху за демократичну Словаччину - Народної партії (РЗДС), очолюваного харизматичним лідером В. Мечіаром. Чи не зробить В. Мечіар черговий "come back" до влади і прем'єрства?

**Табл. 3. Політичні партії і рухи в Національній Раді
Словацької Республіки
за результатами виборів 1992, 1994 і 1998 рр.**

№	Партії, рухи, коаліції	1992		1994		1998	
		Депутатів	Виборців %	Депутатів	Виборців %	Депутатів	Виборців %
1.	Рух за Демократичну Словаччину-Народна партія	74	37,26	61*	34,96*	43	27,0
2.	Словацька національна партія	15	7,93	9	5,4	14	9,0
3.	Об'єднання робітників Словаччини	-	-	13	7,34	-	-
4.	Партія демократичної лівиці	29	14,7	18**	10,41**	23	14,66
5.	Демократична унія Словаччини	-	-	15	8,57	а)	а)
6.	Християнський демократичний рух	18	8,89	17	10,08	а)	а)
7.	Угорська коаліція***	14	7,42	17	10,18	15	9,12
8	Словацька демократична коаліція	-	-	-	-	42	26,33
9.	Партія громадянського порозуміння	-	-	-	-	13	8,0

Примітки: а) - у 1998 р. у складі Словацької демократичної коаліції; * - блок РзаДС-Селянська партія Словаччини; ** - блок "Вільний вибір": ПДЛ-Соціал-демократична партія Словаччини-Партія сільських господарів СР-Партія зелених Словаччини;*** - 1992 р.- "Едьютелеш-Співжиття", 1994 р.-"Угорська коаліція" (Едь-ютелеш-Угорський християнський демократичний рух-Угорська громадянська партія), 1998 р.- Партія угорської коаліції.

Після парламентських виборів у вересні 1998 р. (див.Табл.3.) новостворений антимечіарівський блок – Словацька Демократична Коаліція спільно з партіями Демократичної лівиці, Угорської коаліції, Громадянського порозуміння утворили новий уряд на чолі з М. Дзуріндою. У травні 1999 р. вперше на загальнонародному голосуванні президентом СР було обрано Р. Шустера. Уряд і президент взяли курс на прискорення інтеграції Словаччини до європейських структур, широке залучення іноземних інвес-

тицій для реструктуризації і модернізації економіки. Розгорнуто процедури з підготовки вступу країни до НАТО і ЄС.

Але фаворитом на нових парламентських виборах вересня 2002 р. в СР залишається опозиційний РЗДС В. Мечіара, який, згідно із даними щомісячних рейтингів словацьких політичних сил, впродовж 1999 - першої половини 2002 рр. стабільно підтримує від четверті до третини загальної кількості виборців. Рух здатний набрати на майбутніх виборах принаймні 30% голосів (його найближчий

політичний суперник - партія "Смер" на-вряд чи отримає більше 20%). Причиною такого авторитету РЗДС є передовсім невдача соціальної політики уряду т.зв. широкої коаліції. Правлячі зараз проде-мократичні партії - різні за ідейним спря-муванням. Вони так і не зуміли впродовж 1998-2002 рр. погодити і реалізувати у внутрішній політиці соціальну спрямова-ність лівоцентристських сил і економічний ринковий прагматизм правоцентристів. Найбільшою невдачею сучасної влади є стрімке зростання рівня безробіття в кра-їні, який сягає до 20% від загальної кількості працездатного населення. Це один із найвищих показників рівня безробіття серед країн Європи. На соціа-льно-економічних проблемах напередодні виборів вдало спекулює РЗДС. Та політичний реванш В.Мечіара і перемога на виборах 2002 р. РЗДС озна-чають для Словаччини втрату можливос-ті на вступ до НАТО після пражського самі-ту альянсу (листопад 2002 р.) та до ЄС - у 2004 р. Саме авторитарний мечіарів-ський режим під час правління у 1994-1998 р. настільки підірвав міжнародний авторитет СР, що вона єдина із держав Вишеграду не була прийнята у 1999 р. до НАТО. Про неможливість вступу країни до НАТО і ЄС за умови нового правління В.Мечіара відверто попереджають Сло-ваччину представники керівництва загалноєвропейських і трансатлантичних структур, політики з провідних західних держав. А це знаменувало б втрату Сло-ваччиною історичного шансу.

Тому з весни 2002 р. і президент СР Р.Шустер, і лідери демократичних партій ведуть інтенсивні переговори що-до можливості створення нового антимечіарівського політичного блоку та після-виборчої ізоляції РЗДС. В останній час із Братислави з вуст президента, прем'єра, міністра закордонних справ та інших сло-вацьких офіційних осіб і політиків все ча-стіше звучать заспокійливі заяви про створення в СР після вересневих парла-ментських виборів такої коаліційної вла-ди, яка гарантуватиме продовження єв-роінтеграційного і трансатлантичного ку-рсу країни.

Простий аналіз динаміки рейтингів політичних сил СР та заяв словацьких діячів дозволяє зробити висновок, що

обрано варіант формування після верес-невих парламентських виборів нової ши-рокої антимечіарівської правлячої коалі-ції, яку можливо очолюватиме партія "Смер", керована молодим політиком Р.Фіцо. Президент Р.Шустер з початку 2002 р. декілька разів заявляв, що кон-ституція не зобов'язує його доручати фо-рмування нової влади партії, яка отримає найбільше голосів на виборах (тобто РЗДС). Інші словацькі політики ствер-джують, що якщо РЗДС і отримає після виборів перше право на формування влади, то ні в якому випадку не знайде коаліційних партнерів. Отже, завдання створення коаліційного уряду візьме на себе друга за виборчими результатами політична сила - партія "Смер". Її союзни-ками по правлячій коаліції можуть стати 3-5 інших парламентських партій, за ви-ключенням РЗДС.

Єдино - така різноідейна влада ри-зикає повторити негативну еволюцію су-часної правлячої коаліції - без системно-го вирішення найважливіших економічних і соціальних проблем та з гарантованою втратою авторитету. Крім того, "Смер" - своєрідний партійно-політичний феномен на словацькій політичній сцені, як про-грамно проголошує вона себе - партія "третього шляху". Її амбітний лідер Р.Фіцо - виходець із посткомуністичної ПДЛ, ко-лишній представник СР у Міжнародному суді з прав людини, за 3 місяці до виборів заявляє, що "Смер" не вестиме перего-вори і виключає участь сучасного прем'єра М.Дзурінди і віце-прем'єра з питань економіки І.Міклоша у формуванні нової коаліційної влади. Керівництво "Смер" взагалі пропагує ідею, щоб після виборів у владі були тільки "нові облич-чя". Ті, хто будь-коли працював у вищих органах державної влади, в т.ч. міністер-ствах не повинні за переконанням пред-ставників "Смер" висуватися на керівні державні пости. Партія "Смер" збираєть-ся також більш послідовно відстоювати інтереси СР на переговорах із Єврокомі-сією про вступ до ЄС.

Та навіть варіант створення після вересневих 2002 р. парламентських виборів у СР широкої правлячої коаліції буде не такою простою справою і не повністю гарантує вирішення проблеми демократичного розвитку країни. Навіть

більше - РЗДС і В.Мечіар зберігають один важливий шанс на абсолютну перемогу на виборах. Якщо явка громадян на вибори буде низькою, як фіксують зараз регулярні соціологічні дослідження, РЗДС може отримати понад 50% голосів. Населення СР настільки розчароване політикою сучасної влади, що посилюється апатія і небажання брати участь у вересневих виборах. До урн для голосування не прийдуть в основному групи громадян, які підтримували на попередніх виборах сучасні правлячі партії. Повністю розпалися словацькі ліві сили, яким симпатизує третина виборців. Загалом зростає протестний електорат. А виборча база РЗДС - стабільна і складає близько 1 млн. чол. із 4 млн. громадян СР, які мають право голосу. До них зараз варто додати невдоволених сучасною владою, і потенційно РЗДС може підтримати близько 1,5 млн. виборців. Досвід попередніх виборів у СР засвідчує, що участь у голосуванні не бере до 1 млн. громадян. Зараз ця цифра може бути ще вищою. Тому, якщо на вибори у вересні 2002 р. прийде менше 3 млн. чол., РЗДС здатний створити однопартійну парламентську більшість. Тоді будь-які політичні маневри президента і сучасних владну-

чих сил будуть безуспішні. РЗДС, згідно з конституцією СР, створить одну партійну владу на чолі з прем'єром В.Мечіаром. Ця перспектива надзвичайно турбує Захід і керівництво СР. Західноєвропейські і американські політики та державні діячі, представники НАТО і ЄС з весни 2002 р. настійливо закликають громадян СР взяти активну участь у голосуванні на вересневих парламентських виборах.

Тобто, 2002 р. у Словаччині далеко не нагадує завершення політичної трансформації. Навпаки, політична боротьба загострюється, йде перегрупування партійно-політичних сил, зміна їх розстановки і подальша реструктуризація суспільства. Політична система суспільства і її партійна структура залишаються ще не повністю установлені. Словацька ситуація не відрізняється кардинальним чином від політичного становища в інших країнах Центрально-Східної Європи. Тому слід констатувати, що процес політичної трансформації в регіоні продовжуватиметься ще довготривало. І зараз варто говорити скоріше про політичні зміни, ніж про завершення трансформації.

Список використаних джерел:

- 1 Десять лет системной трансформации в странах ЦВЕ и в России: итоги и уроки // Мировая экономика и международные отношения. - 2000. - № 5. - С.3-14.
- 2 Там само. - С.9-11.
- 3 Постреволюционная Восточная Европа: экономические ориентиры и политические коллизии / Отв. ред. Ю.С. Новопашин. - М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1995; Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов / Отв.ред.Ю.Ф.Зудинов. - М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997; Политическая трансформация стран Центральной и Восточной Европы. - М.: Институт международных экономических и политических исследований РАН, 1997.
- 4 Складено авторами за: Марков Д. Общественно-политические преобразования в Венгрии // Политические трансформации стран Центральной и Восточной Европы- М.: Институт международных экономических и политических исследований, -1997. - С.55.; Перемены в расстановке парламентских сил // Венгерское обозрение. - 1998. - № 3.- С. 2-3; дані ЗМІ.
- 5 Желицки Б.Й. Многопартийность и политическая панорама в современной Венгрии // Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. -С.76-93.
- 6 Складено авторами за: Statistická ročenka České Republiky 1993- Praha: Český spisovatel, 1993. S.441; Politologie / Kroupa J., Koudelka Z., Svatoň J. a iní. -

Brno: Masarykova univerzita. - 1998 - S. 78; Černej P., Pokorný J. A Brief History of the Czech Lands to 2000. - Praha : Prah Press. -2000. - P.94; Krejčí O. Tento způsob voleb...// Ekonom. - 2002. - N 21. - S.18; дані ЗМІ.

7 Складено авторами за: Statistická ročenka České Republiky 1993 - Praha: Český spisovatel, 1993.- S.441; Slovakia 1998-1999 . A Global Report on the Stae of Society. / Ed.Meseznikov G. - Bratislava: Institute for Public Affairs, 1999,- P.65-66.

Аннотация

В статье рассматриваются результаты политических изменений в ведущих странах Центрально-Восточной Европы. Анализируются результаты парламентских выборов 2002 года в Венгрии и Чехии и расстановка политических сил накануне парламентских выборов в Словакии.

Summary

In this article the results of political changes in the leading countries of Central-East Europe are considered. The results of parliamentary elections in 2002 year in Hungary and Czech Republic and arrangement of political powers on the eve of parliamentary election in Slovakia are analysed.

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І ПОЛІТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ: ОГЛЯД МЕТОДОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

*Мирослава Лендьел,
доцент кафедри політології
Ужгородського національного університету*

Однією з дискусійних тем сучасної порівняльної політології є пошук залежності чи радше співвідношення між політичною демократією та розвитком. Оскільки категорію "розвиток" наприкінці ХХ століття все частіше почали прикладати на певний територіальний ґрунт, то доречним є звузити запропоновану тему до виявлення зв'язків між двома змінними "політична демократія" та "розвиток регіонів", на рівні якого, як відомо, зустрічаються політичні інтереси держави, самоврядних громад, а також корпоративні цілі капіталу, для якого регіональний рівень є достатнім для накопичення конкурентоспроможності [3, 58].

Концепція "нового регіоналізму", яка у середовищі вчених-регіоналістів була сприйнята наприкінці 80-х років минулого століття як певна панацея, що пропонує оптимальний механізм вирішення згадуваного вище конфлікту інтересів, наголошує на необхідності формування "міжсекторних партнерств" між бізнесом, державою та громадським сектором. Однак, цей рецепт, який вже міцно увійшов до європейського жаргону, починає викликати певний скепсис у вдумливих дослідників, які усвідомлюють, що залежність ефективності розвитку від рівня демократії не лягає у прокрустове ложе міжсекторного партнерства. Зокрема, такий висновок робиться у зв'язку з перенесенням цієї західної моделі на центральноєвропейський ґрунт. Адже досить часто основою міжсекторних партнерств у країнах цього регіону є виключно особисті зв'язки та угоди, а не формальний механізм встановлення взаємовигідних умов співробітництва між органами місцевого самоврядування, бізнесовими структурами та громадськими організаціями. Делегування певних повноважень

владними органами певним представникам "третього сектора" позбавлено прозорості у прийнятті рішень та контролю. Існуюча практика та теоретичні дослідження (Osborne, Kaposvári) демонструють, що перехід до системи контрактів як механізму інституалізації відносин між місцевою владою та громадськими організаціями, які виконують соціальні замовлення повинен відбуватися на основі, прийнятої у громаді, системи стандартів. Місцеві партнерства повинні створюватися як результат спільних акцій, а не дебатів та угод.

Експерти САФ вказують, що для будівництва ефективних міжсекторних партнерств у країнах Центральної та Східної Європи необхідними умовами є існування відкритих, демократичних та інноваційних організаційних структур на рівні регіональних та місцевих органів влади; здатність неурядового сектора, зокрема на місцевому рівні, скористатися перевагами міжсекторного співробітництва; поширення у бізнесовому середовищі концепції корпоративного громадянства та відповідальності; розвиток традицій прозорості та звітності у діях; пристосування моделі міжсекторної співпраці до місцевих умов.

Варто зупинитися ще на одному спірному питанні. У Європі одним із найкращих варіантів організаційного оформлення міжсекторних партнерств, що виникають для потреб регіонального розвитку, прийнято вважати агентства регіонального розвитку. Справді, упродовж 80-90-х років ХХ століття агентства регіонального розвитку (АРР), окрім реалізації традиційних функцій фінансового посередника між національним урядом та підприємствами, створення стимулів для розміщення їх виробництва на конкретній території, почали здійснювати нові види діяльності

підтримку конкурентоспроможності "місцевих" підприємств, пошук інтегрованого підходу до розвитку території. Також на початку 90-х рр., окрім виконання вже звичної ролі стимулятора економічної активності, агентства регіонального управління почали брати участь у регіональному управлінні, а точніше - виконувати додаткову чи, деколи, альтернативну до регіональних органів влади роль щодо вироблення політики та розподілу ресурсів. Західні фахівці вважають, що таким чином агентства регіонального розвитку набули статусу "кванго" (quango) - квазі-неурядової організації, яка виконує координуючу роль щодо розподілу ресурсів, виділяючи різними рівнями влади - національним, регіональним - з метою розвитку певної території. Концепція партнерства між приватним та державним секторами (public-private partnership), яка набула поширення на той час, сприяла еволюції місії APP з виконання виключно економічних видів діяльності в бік ролі центру міжсекторної співпраці. Ця зміна визначила необхідність знаходження спільної "мови спілкування" також з неурядовими громадськими інститутами розвитку територій, які упродовж 80-90-х років минулого століття виникали спонтанно у більшості країн Європи як відповідь на загострення соціальних проблем громад та регіонів. Водночас, APP, у переважній більшості, продовжували виконувати функції лише відносно незалежних від органів влади (деконцентрованих урядових агентств, регіонального чи повітового уряду) організацій, виконуючи ті завдання, які покладалися на них засновниками чи спонсорами.

Окрім того, перехід до концепції "нового регіоналізму" сприяв переосмисленню позиціюванню APP у існуючій системі регіонального управління. Агентства почали сприйматися як організації, які повинні дотримуватися філософії "глибинних ініціатив" (bottom-up), а, отже, бути заснованими та підконтрольними саме регіональним акторам, а не національним, а саме: регіональним та місцевим органам влади, регіональним та місцевим приватним структурам та асоціаціям.

Водночас, досить поширеним є побоювання, що так зване "подвійне управління розвитком", здійснюване регіональними властями та APP, може мати наслідком втрату прозорості, а, як наслідок цього, демократичності цього процесу. Адже як демонструє практика, агентство регіонального розвитку, незважаючи на представництво у складі його наглядових рад різних регіональних акторів, залишається поза політичним демократичним процесом, на відміну від регіональних органів влади. З одного боку, відсутність можливості різними соціально-політичними силами контролювати та впливати на діяльність агентств регіонального розвитку підвищує управлінську та економічну мобільність. З іншого боку, ті органи влади, на територію яких поширюється діяльність APP і які не мають можливості чинити принаймні обмежений вплив на неї, ставлять під сумнів ефективність функціонування агентств, оскільки їх пріоритети не є узгодженими із стратегією розвитку цієї території, легітимізованої регіональними представницькими органами. Також має певні підстави критика APP у недемократичності їх діяльності, у випадку, якщо мета і завдання їх діяльності визначається обмеженим колом осіб - представниками контролюючого органу влади та власним керівництвом - і, в той же час, на функціонування агентств витрачаються значні суми бюджетних коштів [5, 214].

Пріоритетність у регіональній політиці ринкових механізмів над адміністративно-управлінськими важелями, сприйняття регіональними акторами "поведінки підприємця" і, відповідно, відмова від управлінського стилю зумовили і потребу переглянути вплив на формулювання пріоритетів регіонального розвитку політичних механізмів прийняття рішення, на кшталт легітимних регіональних органів влади, де донедавна конкуруючі політичні сили визначали майбутнє розвитку майбутньої території. Створення так званих "розвиткових організацій" (development organizations), які діяли як юридичні особи приватного права (private law organizations), і, водночас, здійснювали стратегічні завдання, окреслені чи регіональ-

регіональними/місцевими громадами, використовуючи при цьому бюджетні кошти, викликало побоювання у середовищі західних політологів про можливість нівелювання демократичних процедур формулювання політики на регіональному рівні. Шведський дослідник Я. Олсон узагальнює ці застереження у наступному риторичному запитанні: "... чи не означатиме порятунком управлінських рішень від політичних впливів (*rescuing policy from politics*) також їх порятунок від демократії?". Відповідь шведа є наступною: з точки зору демократії важливо, щоб принаймні процес формулювання управлінських рішень був значною мірою контрольований основними політичними акторами певного регіону [5, 214]. Однак, навіть на цьому етапі управління немає певності, що демократичні процедури будуть збережені.

Регіональний режим управління (*regional governance*) втратив політичну цілісність, яка до 80-х рр. XX ст. означала прийняття основних стратегічних рішень легітимними органами влади певної території - представницькими асамблеями регіонів, децентрованими структурами національного уряду чи ж то місцевими урядами, - і поступився сегментації управлінських важелів в руках багатьох акторів [5, 214]. Окрім, органів влади, що діють на регіональному рівні, до них належать: різного типу партнерства, до складу яких входять профспілки, торгово-промислові палати, асоціації виробників, організована громадськість, вже згадувані вище агентства регіонального розвитку, а, окрім того, Європейський Союз. Передача на європейському континенті частини національно-державних повноважень наднаціональним структурам ЄС супроводжується змінами у формулюванні та здійсненні регіонального управління. Адже прийняття країнами-

прийняття країнами-членами Європейського Союзу принципів єдиної регіональної політики, серед них принципу партнерства, означає потребу залучати до процесу "тісної консультації" під час вироблення пріоритетів розвитку території на регіональному рівні "регіональні та місцеві влади та інші компетентні органи державної влади, економічних та соціальних партнерів та інші відповідні компетентні юридичні особи" [4, 43]. У цитованих вище вказівках Ради ЄС про загальні умови використання Структурних фондів від 21 червня 1999 р. також вказується, що "для визначення найбільш представницького складу партнерства на національному, регіональному, місцевому чи інших рівнях, держава-член повинна сформувати широку та ефективну асоціацію усіх відповідних органів (юридичних осіб), відповідно до національного законодавства та практики, беручи до уваги потребу дотримання принципів рівності між чоловіками та жінками, сталого розвитку через дотримання вимог охорони та покращення стану довкілля" [4, 43-44].

Зміни, які пропонуються Європейським Союзом, спрямовані на підвищення ефективності розвитку регіонів. Тож цілком закономірним є питання, що ставиться вже згадуваним шведським дослідником Олсоном: яким чином принципи демократії співвідносяться з принципами розвитку? А точніше, яким є сучасне розуміння поняття "розвиток" і яка концепція демократії найкраще відповідає цьому розумінню? [5, 215]. Вирішення цієї наукової проблеми лягло в основу дослідження, здійсненого Шведською федерацією повітових рад, метою якого був аналіз програм розвитку шведських регіонів (до речі, складених на основі вказівок щодо використання Структурних фондів ЄС) з точки зору дотримання під час формулювання та реалізації демократичних принципів (див. Табл.1).

Табл. 1. Методологія визначення дотримання демократичних принципів у процесі вироблення програм регіонального розвитку регіонів країн-членів Європейського Союзу

Демократичний принцип	Методи визначення співвідношення між плануванням регіонального розвитку та демократичними процедурами
Існування чіткої процедури розподілу та реалізації владних повноважень	1. Чи існує чітка процедура, яка описує механізми впливу існуючих регіональних акторів на зміст програм розвитку регіонів з метою отримання фінансування з Структурних фондів ЄС ? 2. Який регіональний актор несе загальну відповідальність за розробку програм ? 3. Які актори залучаються до партнерств, що формуються для складення програм регіонального розвитку ?
Визнання народу сувереном влади, його права здійснювати контроль над діями влади	1. Які актори визначають проблеми регіонального розвитку, які стають предметом розгляду владних органів ? 2. Чи є діяльність владних органів прозорою, а, отже, чи може громадськість брати участь у публічних дебатах щодо спрямування регіонального розвитку ? 3. Чи існують передумови для громадського контролю над діями осіб, які приймають політичні рішення щодо розвитку регіону ? Чи можуть громадяни, недоволені стратегією розвитку регіону, визначити, хто несе відповідальність за її прийняття ? Чи можуть вони обрати інших осіб, відповідальних за регіональний розвиток, в результаті демократичних виборів ?
Здатність ефективно діяти	1. Чи існують передумови та ресурси для того, щоб забезпечити ефективність процесу планування розвитку ?

Укладено автором на основі матеріалу, вміщеному в статті Olsson, J. (1998). *Regional Development and Regional Democracy In: Regional Development Agencies in Europe*, p. 216-217.

Інша проблема, яка досліджувалася у Швеції, полягала у визначенні сутності поняття "розвиток". Існуючі альтернативи демонструє Таблиця 2.

Табл. 2. Різні аспекти поняття "розвиток" та існуючі альтернативи

Аспект	Існуючі альтернативи
Рівень	1. Розвиток окремої особи 2. Розвиток окремої соціальної групи 3. Розвиток окремого підприємства 4. Розвиток окремої громади 5. Розвиток регіону в цілому 6. Розвиток країни та наднаціональний рівень
Предметна сутність	1. Економічний розвиток 2. Соціальний розвиток 3. Екологічний розвиток 4. Людський розвиток
Основні актори розвитку	1. Державні структури 2. Приватні структури 3. Громадські структури

Часова змінність, можливість виміру	4. Розвиток як процес - можливість кількісного виміру 5. Розвиток як процес - можливість якісного виміру 6. Розвиток як результат - можливість кількісного виміру 7. Розвиток як результат - можливість якісного виміру
-------------------------------------	---

Укладено автором на основі матеріалу, вміщеному в статті Olsson, J. (1998). *Regional Development and Regional Democracy In: Regional Development Agencies in Europe*, p. 217-219.

Першим кроком дослідницької програми був зміст програм розвитку регіонів, розроблених для абсорбування Структурних фондів ЄС. Результатом здійсненої роботи є наступне критичне узагальнення їх змісту:

1. У розроблені програми регіонального розвитку не були включені програми розвитку окремих громад, складення яких здійснювалося поза контекстом використання коштів Структурних фондів ЄС.

2. Підприємства та населення сприймаються як цільові групи програм, водночас, програми не вказують чи обрані об'єкти розвитку є зацікавленими і здатними розробляти проекти для отримання економічної допомоги.

3. Регіон сприймається як цілісна одиниця та актор розвитку. Таким чином, програми розвитку є позбавленими вказівок на конфлікт інтересів, які виникають на території регіону під час формулювання пріоритетів його розвитку.

4. Розвиток сприймається, насамперед, як процес, який цілком можна виміряти за допомогою економічних показників. Водночас, мало уваги звертається на якісний вимір розвитку, який не можна звести лише до зміни в економіці [5, 218-219].

Саме такий зміст програм змушує повернутися до питання про регіональних акторів, які брали участь у їх складенні, а, отже, зрозуміти їх мотивацію. Узагальнюючі висновки є наступними:

1. Непрозорий характер призначення членів планувальних

комітетів, зокрема у випадках, коли кордони регіонів, які відповідають критеріям європейської статистичної системи NUTS, не співпадають з кордонами адміністративно-територіальних одиниць, або ж існуючі одиниці регіонального масштабу не мають представницьких органів влади.

2. Основна роль призначених службовців, а не представників представницьких органів влади у формулюванні пріоритетів планувальних комітетів.

3. Розширення "партнерств" за рахунок представників соціальних партнерів, організованого бізнесу та громадськості було формальним.

4. Формулювання програм розвитку регіону відбувалося у переважній більшості випадків у не публічній атмосфері. На процес не впливали основні політичні сили, представлені в регіоні, соціальні та громадські рухи, громадська думка. Таким чином, бачення майбутнього регіону опинилося в руках мало кількості осіб, частина з яких не мала жодних легітимних повноважень на представлення інтересів населення даного регіону.

5. У роботі планувального комітету основна увага приділялася не стратегічному визначенню майбутнього регіону, а потребі дотримання усім вимогам ЄС щодо складення операційних програм [5, 219-221].

Вищенаведені дані дають підставу зробити висновки щодо дотримання демократичних процедур під час планування регіонального розвитку у Швеції, які є узагальнені у Таблиці 3.

Табл 3. Дотримання демократичних принципів у програмах розвитку регіонів країн-членів Європейського союзу

Демократичний принцип	Методи визначення співвідношення між плануванням регіонального розвитку та демократичними процедурами	Результати дослідження (на прикладі Швеції)
Існування чіткої процедури розподілу та реалізації владних повноважень	1. Чи існує чітка процедура, яка описує механізми впливу існуючих регіональних акторів на зміст програм розвитку регіонів з метою отримання фінансування з Структурних фондів ЄС ? 2. Який регіональний актор має найбільший вплив на процес розробки програм ? 3. Які актори залучаються до партнерств, що формуються для складення програм регіонального розвитку ?	1. Відсутність чіткої процедури впливу регіональних акторів на зміст програм регіонального розвитку. 2. Вирішальний вплив належить представникам національного уряду та Європейської Комісії. 3. Процес формування та функціонування партнерств є формальним.
Визнання народу сувереном влади, його права здійснювати контроль над діями влади	1. Які актори визначають проблеми регіонального розвитку, які стають предметом розгляду владних органів ? 2. Чи є діяльність владних органів прозорою, а, отже, чи може громадськість брати участь у публічних дебатах щодо спрямування регіонального розвитку ? 3. Чи існують передумови для громадського контролю над діями осіб, які приймають політичні рішення щодо розвитку регіону ? Чи можуть громадяни, невдоволені стратегією розвитку регіону, визначити, хто несе відповідальність за її прийняття ? Чи можуть вони обрати інших осіб, відповідальних за регіональний розвиток, в результаті демократичних виборів ?	1. Урядові службовці самостійно визначають проблеми регіонального розвитку, які потребують вирішення. 2. Процес формулювання регіональних пріоритетів є закритим від політичних, соціальних, громадських впливів. 3. Громадський контроль над діями осіб, відповідальних за планування регіонального розвитку є обмеженим, так само як і можливість визначення відповідальних осіб. Це ускладнює зміну відповідальних осіб у результаті демократичних виборів. 4.
Здатність ефективно діяти	1. Чи існують передумови та ресурси для того, щоб забезпечити ефективність процесу планування розвитку ?	1. Під час процесу планування відсутніми були, насамперед, такі ресурси як час та досвід.

Дослідницький проект, здійснений у Швеції, засвідчує, що "порятунок управлінських рішень від політики" є можливим лише тоді, коли йде довготривале управлінське рішення (а саме такою є програма регіонального розвитку) є прийнятим в результаті дотримання загальнодемократичних процедур та специфіки прийняття стратегічних курсів у певному національному контексті. Саме демократична легітимність програми регіонального розвитку найбільш

ефективно оберігає її реалізацію від короткострокових корпоративних політичних впливів.

Інша спроба дослідження особливостей місцевої демократії, зокрема можливості її виміру, залежності від інших факторів, які впливають на розвиток громад, була здійснена фахівцями, об'єднаними в Токвілівський дослідницький центр (Tocqueville Research Center) [6]. Метою цього проекту було визначення критеріїв, які

характеризують діяльність місцевих органів влади (local government performance), а також показників їх виміру. Робоча гіпотеза полягала в тому, що діяльність місцевого органу влади можна виміряти за допомогою 5 основних критеріїв:

1) формування політики: прийняття політичних рішень, які враховують існуючу інформацію і є координовані між собою;

2) демократизм: відкритість і справедливості у діях;

3) реалізація політичних рішень: ефективність діяльності;

4) врахування потреб населення: задоволення громадян та узгодження цілей;

5) рівень надання послуг [6,7].

Наступна таблиця узагальнює пропонувані критерії оцінки діяльності місцевих органів влади та можливості їх виміру.

Табл. 4. Критерії діяльності місцевих органів влади та їх вимір

	Назва критерію	Роль	Основа для виміру	Визначення
Процес	Вироблення політичних рішень (policy)	Актор політики	Вимоги до прийняття політичних рішень	Здатність дотримуватися вимог до прийняття політичних рішень, зокрема, володіння усією не обхідною інформацією та здатність координувати рішення
	Демократія	Демократичний інститут	Демократичні цінності	Здатність діяти у відкритій та прозорій манері, взаємодіяти з громадянами, дотримуючись принципу справедливості
Результат	Врахування потреб	Представник місцевих потреб	Вимоги населення	Здатність враховувати потреби місцевого населення і задовольняти їх
	Ефективність	Реалізація політики	Політичні цілі	Здатність реалізовувати рішення і досягати декларовані політичні цілі

Джерело: Soos, G. (2001). The Indicators of Local Democratic Governance Project Concepts and Hypotheses, Budapest, p. 12.

Мета нашої статті зумовлює особливий інтерес до критерію дотримання демократичних принципів у діяльності місцевих органів влади, зміст якого демонструє Таблиця 5.

Табл. 5. Здатність місцевого органу влади до демократичного стилю діяльності

Назва показника	Демократичний стиль діяльності
Визначення	Демократичний стиль діяльності є здатністю місцевого органу влади дотримуватися принципів відкритості та справедливості
Показники виміру	1. Відкритість бюджету для громадськості. 2. Існування правил громадських закупівель (тендерів) та їх прозорість. 3. Існування правил доступу громадськості до документації місцевих органів влади. 4. Кількість та тематика зустрічей з громадськістю, громадських слухань, громадських форумів та методи поширення інформації про них. 5. Існування та повноваження громадських дорадчих комітетів, діяльність яких є організована чи визнана місцевими органами влади. 6. Кількість примірників безкоштовних бюлетенів, поширених місцевими органами влади на 1000 чоловік населення. 7. Відповіді громадян на питання запитальника про поширення системи особистих зв'язків і хабарництва в місцевих органах влади. 8. Відповіді громадян на питання запитальника про дискримінаційне ставлення представників місцевих органів влади (наприклад: за ознакою етнічного походження). 9. Відповіді громадян на питання запитальника про неупередженість представників місцевих органів влади, їх бажання допомогти громадянам.
Джерело даних	Запитальники, розповсюджені у середовищі представників органів влади. Запитальники, розповсюджені серед громадян.

Якщо повернутися до більш теоретичних праць, які розглядають проблему залежності ефективності місцевих/регіональних урядів від рівня демократії, а, отже, стану політичної культури населення і розвитку громадянського суспільства, то беззаперечно, не можна оминати працю відомого американського дослідника Роберта Патнама "Створення демократії".

Патнам прагне знайти відповідь на питання: чому деякі демократичні уряди процвітають, а інші зазнають невдачі? Чи залежить ефективність роботи інституцій від соціального, економічного й культурного середовища? Чи можна експортувати ефективно діючі демократичні інститути з однієї країни в інші? Чи залежить якість демократії від якості громадян? „Які умови потрібні для створення сильних, уважних до потреб виборців і ефективних представницьких інституцій?" [2, 18]. Відповіді на поставлені питання Патнам дає на ос-

нові результатів програми емпіричних досліджень діяльності регіональних урядів Італії упродовж 1970-1992 рр. Патнам вважає, що „італійський регіональний експеримент був досконалим матеріалом для порівняльного вивчення динаміки та екології інституційного розвитку" [2, 19].

Патнам використовує теоретичні положення „нового інституціоналізму", зокрема про те, що інституції формують політику, а також, що інституції еволюціонують в ході інституційного розвитку. „Інституції мають інерцію і „встановлений порядок" незалежно від того, чи можуть якісь інші фактори впливати на їхню форму" [2, 20]. Автор також торкається питання про критерії ефективності інституцій і поділяє точку зору більшості американських політологів, що це є досягнення поставленої мети у причинно-наслідковій моделі: „соціальні потреби - політична взаємодія - уряд - вибір політики - виконання".

Тобто „урядові інституції одержують замовлення від свого соціального середовища і виробляють рекомендації, що відповідають цьому середовищу”. [2, 23]. Однак, в деталях позиції дослідників інституційної ефективності розходяться. Патнам виділяє три підходи:

1. Ефективність інституцій залежить від „інституційного дизайну” тобто від їх формальної організації та структури. Традиція, започаткована ще Джоном Стюартом Мілем у праці „Роздуми про представницьке врядування”, має продовження у сучасних дослідженнях частини „нових інституціоналістів”, зокрема Елінори Остром (Elinor Ostrom (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Actions*, New York, Cambridge University Press). Остром робить висновок, аналізуючи дилему колективних дій щодо споживання загальних ресурсів громади, що успіх її розвитку залежить від правильної структурованості дієздатних інституцій.

2. Ефективність інституцій залежить, насамперед, від соціально-економічних факторів. Цей підхід, започаткований ще Аристотелем, у XX столітті розвинули Роберт Даль і Сеймур Ліпсет (Robert A. Dahl (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, Yale University Press; Seymour Martin Lipset (1960) *Political Man*, New York, Doubleday).

3. Ефективність інституцій залежить від соціально-культурних факторів. Засновником такої традиції прийнято вважати Платона, який твердив, що уряди змінюються залежно від прихильності громадян. В сучасній політичній соціології адептами цієї тези є прибічники школи „політичної культури”, які

стверджують, що політичні орієнтації, погляди та настрої населення впливають на політичний режим в країні та стиль управління зокрема (Gabriel A. Almond, Sidney Verba (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton, Princeton University Press) [2, 24-25].

Огляд проблем, які виникають у пошуку співвідношення між політичною демократією та ефективністю розвитку, вказує, що труднощі становлення місцевої та регіональної демократії в Україні є не унікальним національним і, навіть, не посткомуністичним явищем, а радше свідченням зародкового стану формування справжнього, а не штучно сформованого, громадянського суспільства, відсутності прозорих механізмів співробітництва між „трьома китами” суспільного розвитку: владою, бізнесом та громадськістю.

Запропоновані вище методологічні моделі є цілком прийнятними для проведення досліджень в Україні. Інститут державного управління та регіонального розвитку Ужгородського національного університету влітку 2001 р. розпочав роботу по пошуку оптимальних інституційних механізмів місцевого/регіонального розвитку, провівши соціологічні опитування у Перечинському та Рахівському районах та м. Ужгород (результати дослідження опубліковані у праці: Місцевий та регіональний розвиток в Україні: досвід Закарпаття /за редакцією Мирослави Лендьел. - Київ: "Міленіум", 2001. - 150 а). Однак, це є лише перший крок по реалізації амбітної програми, яка буде базуватися на запропонованих в цій статті моделях.

Список використаних джерел:

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки /Пер. з англ. І. Дзюб. - К: Основи, 2000. - 198 с.
2. Патнам, Р.Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії /Пер. з англ. В. Ющенко. - Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. - 302 с.
3. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ.: Уч. Пос. - М : Издательский дом «Вильямс», 2001. -495 с.

4. Council Regulation (EC) No 1260/1999 of 21 June 1999 laying down general provisions on the Structural Funds In: Structural Actions 2000-2006 Commentary and Regulations The Structural Funds The Cohesion Fund The Instrument for Structural Policies for Pre-accession, European Commission, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000.

5. Olsson, J. (1998). Regional Development and Regional Democracy In: Regional Development Agencies in Europe, Halkier, H., Danson, M., Damborg, Ch.(eds.), London and Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers, p. 213-225.

6. Soos, G. (2001). The Indicators of Local Democratic Governance Project Concepts and Hypotheses, Budapest, 61 p.

Аннотация

В статье автор рассматривает одну из наиболее дискуссионных проблем современной сравнительной политологии, а именно поиск зависимости между политической демократией и развитием территорий, прежде всего между дизайном демократических институтов и эффективностью социально-экономического развития.

Как считает автор, методологической основой исследования зависимости между «политической демократией» и «эффективностью регионального развития» могут стать модели, разработанные шведским ученым Яном Олсоном и представителями Центра Токвиля (Будапешт, Венгрия). Разработанные исследовательские программы могут быть использованы в Украине.

Summary

In the article author deals with one of the most discussion problems of the modern comparative political science which is the problem of the search for the correlation between political democracy and the territorial development, first of all, between the design of the democratic institutes and the efficiency of the social and economical development.

Author supposes that the methodological base of the investigation of the dependence between "political democracy" and "regional development efficiency" can be formed by the models elaborated by the Swedish author Jan Olsson and the representatives of the Tocqueville Center in Budapest, Hungary. This research programs can be used in Ukraine.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ 1990-Х РР. У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИКО ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

*Роман Офіцинський,
доцент кафедри історії України
історичного факультету
Ужгородського національного університету*

Процеси державотворення України наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. відбуваються в період кардинальних політичних та економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін в системі міжнародних відносин, характерною ознакою яких є перехід від ери конфронтації, військово-політичного та ідеологічного протистояння до періоду співробітництва і відкритості. Геополітичне становище держави, географічне розташування на Європейському континенті, величина території, кількість населення, багаті природні ресурси, комунікаційні та транзитні можливості, потужний економічний, науково-технічний, інтелектуальний і воєнний потенціали, нарешті, культурні традиції і політичні уподобання — все це має незаперечне значення для забезпечення національних інтересів України.

Власне, необхідність визначення власних геополітичних цінностей знаходиться у безпосередній залежності від активного і повномасштабного входу до світового співтовариства. Інші чинники формування міжнародних пріоритетів України та принципів її зовнішньої політики — економічні, етнокультурні, конфесійні, регіональні — великою мірою зумовлюють стан і перспективи двосторонніх відносин України з сусідніми державами. Вони мають як внутрішній, так і зовнішній виміри. Останній визначається особливостями використання прикордонними країнами проблем двостороннього співробітництва у відносинах з Україною.

Проведений аналіз вітчизняних дисертаційних досліджень, які відображають різноманітні аспекти внутрішньої та зовнішньої політики України 1990-х — початку 2000-х рр., не випадково засвідчує скрупульозний інтерес до про-

блематики чималої верстви істориків, юристів, економістів і політологів. Найбільш привабливою виявилася зовнішньополітична канва. У низці фактографічних дисертацій зібрано, систематизовано і прокоментовано багатий історичний матеріал, що стосується активних контактів України, насамперед із сусідніми країнами Польщею¹ і Російською Федерацією,² у т.ч. порівняльному контексті,³ а також із Сполученими Штатами Америки⁴ та Ізраїлем.⁵ Осібно розглядаються організаційно-політичні (лобістські) можливості української діаспори в Канаді⁶ та Австралії.⁷ Не залишається поза увагою і культурологічні моменти розвитку українців у світі, зосереджених зокрема на північноамериканському континенті.⁸ Якщо новизна праць, приурочених двостороннім відносинам, обумовлена і фактором появи на міжнародній арені незалежної України, і фактором формування нею власної зовнішньополітичної доктрини, зокрема декларуванням миротворчих послуг для «гарячих точок» планети (югославська криза та ін.),⁹ то діаспорні зацікавлення мають добру традицію.

Цілісний образ України можна скласти на основі оцінок інших держав, міжнародних організацій, закордонних масмедіа, світових фінансових інституцій, профільних експертних агенцій та окремих експертів.¹⁰ І, як правило, на стику наук (історія, політологія, право, журналістика, державне управління, економіка), зацікавлених проблематикою "Зовнішня політика України й міжнародні відносини". Загалом — це маловпливова європейська держава, що знаходиться під перехресним впливом Росії та Заходу і шукає свого місця в світі.

Нині Україна є лімітрофом — проміжним міжцивілізаційним просто-

ром між західною і російсько-євразійською цивілізаціями. Лімітрофне положення України виявляється в трьох вимірах: 11 геополітичному (між НАТО і Росією); економічному (між країнами переважно ринкової, соціально орієнтованої економіки Заходу і хаотичною економікою Росії); духовно-моральному (між тоталітарним, моноідеологічним минулим і невизначеним майбутнім у формі соціальної утопії (міфу) про правову демократичну державу, основ якої ще не закладено).

Також серед найважливіших і визначальних геополітичних координат України ряд учених називають або природну геополітичну вісь (у першооснові — Дніпро) "Північ-Південь", або "Захід-Схід", підкреслюючи цивілізаційну транзитність.¹² У той же час, окрім двох традиційних виборів (євроцентристського і євразійського), можливий і третій — роль „вільного стрільця", котрий шукає свою удачу по всій планеті (близьке до стратегії Великобританії, яка має опорні пункти в усьому світі, багату торгівлю досвід і т.і.).¹³ Однак слабка активність України в економічних реформах і сфері міжнародних відносин наразі залишила під сумнівом імовірність цього курсу.

Стійкі євроатлантичні орієнтири у зовнішній політиці сучасної України є незаперечними. Правда, тут чимало місця для скептиків, які резонно відсилають до хронологічного фіксажу декларацій намірів і реальних кроків. Проте не бачити руху в євроатлантичному напрямку було б свідомим фальшуванням української дійсності. У цьому переконують студії вітчизняних фахівців, проведені на дисертаційному рівні. Передусім великого значення надається розгляду внутрішньополітичних підстав тісної співпраці України з Європейським Союзом¹⁴ і НАТО.¹⁵

На користь західного вибору (інтеграції в Європейський Союз, який визнав за Україною статус країни з перехідною економікою у червні 1996 р.) неодноразово висловлювався член Римського клубу, Світової академії науки та мистецтв, Національної академії наук України Богдан Гаврилишин.¹⁶ На його

переконання, Україна буде тягарем для Євросоюзу, але зможе запропонувати: населення з високим рівнем освіти, мережу наукових інститутів, найродючіший ґрунт у світі, угоди про дружбу з усіма сусідами, міжетнічний мир, відсутність імперіалістичного чи агресивного минулого.

Справа в тому, розвинув аргументи Б.Гаврилишин, що після розпаду Радянського Союзу Україну було залишено: без валюти, запасів коштовних металів і активів за кордоном (хоча за угодою Україна мала отримати 16,7% тих активів); політично, економічно і культурно ізольованою від зовнішнього світу; із ВВП, що скорочувався; з адміністрацією колоніального типу (85% української економіки керувалося безпосередньо з Москви); з економічною структурою, що було інтегровано переважно з Росією; з третьою промисловістю, що працювала на військовий сектор, а решта була капітало-, енерго- та матеріалоемною і технологічно застарілою; з русифікацією і чорнобильською катастрофою та її психологічними, соціальними і фінансовими наслідками. До речі, аварія на 4-му енергоблоці ЧАЕС 26 квітня 1986 р. одержала статус найбільшої техногенної катастрофи ХХ ст. у світі.¹⁷ Тому з думками Гаврилишина складно не погодитися.

Колективну монографію „Україна на шляху до Європи" можна з огляду історико-економічного сміло назвати етапною. Серед авторів - голова Міжнародного центру політичних досліджень та Інституту міжнародного менеджменту (м.Київ) Богдан Гаврилишин, чільні працівники Німецької консультативної групи при Уряді України (заслужений професор економіки з Берліна Лутц Хоффман, аналітик із Франкфурта-на-Майні Феліцітас Мьолерс, наукові співробітники із Берліна Петра Опітц, Мюнхена Фолькхарт Вінценц, Геттінгена Людвіг Штріве), київський кореспондент Financial Times Чарльз Кловвер та ін. Дослідження складається з трьох частин.¹⁸ Перша розглядає Україну в західних і східних рамках подій (розширення Євросоюзу і розвитку СНД) та у контексті основної ідеї книги - необхідності реформ в Україні на її шляху зближення з Євросоюзом. Друга части-

на присвячена перспективам інтеграції України у світову економіку (у розрізі енергетичному - транспортування газу, аграрному і т.і.), де, зокрема, зауважується домінування політичних обставин на економічними реформами, а у третій йдеться про фінансову і податкову політику. У комплексі книга подає цінне розуміння проблем у той час як Україна намагається інтегруватися в ЄС і світову економіку.

Висвітлюючи роль України у міжнародних відносинах, голова Європейської Ради Йохан Перссон¹⁹ наголосив, що незалежна демократична "і орієнтована на ринкову економіку Україна має позитивно впливати на розвиток усієї Європи, у т. ч. Росії. Тому не випадково у Києві та Відні було проведено кілька саммітів Україна-ЄС (5 вересня 1997, 16 жовтня 1998, 23 липня 1999) та інші дипломатичні процедури.

Здійснивши політико-правовий аналіз Стратегії інтеграції України до ЄС, що була затверджена Президентом України в червні 1998 р. і розрахована на період до 2007 р., можна зробити висновок²⁰ про українські національні пріоритети — впровадження нових технологій та захист інтелектуального ресурсу від посягань інших держав, створенні інфраструктури транспортних коридорів, у т. ч. морських.

Простежуючи шлях України до Ради Європи, вітчизняними дослідниками²¹ детально показано виконання державних зобов'язань перед європейською спільнотою за допомогою таких критеріїв, як реформа суду, прокуратури, пенітенціарної системи, юридичної освіти, відповідність чинного вітчизняного законодавства вимогам Європейської конвенції про права і основні свободи людини.

Із цього приводу з'явилися спецвипуски журналів „Політика і час" („Дорога в майбутнє — дорога в Європу: європейська інтеграція України". — 2000. — №3-4), засновником якого є Міністерство закордонних справ України, та „Національна безпека і оборона" („Актуальні проблеми зовнішньої політики: позиції лідерів партій та блоків." — 2002. — №3-4), започаткованого РБНОУ. Від часу заснування в 1957 р.

Європейський Союз поступово перетворився на один з найпотужніших фінансово-економічних і політичних центрів світу, на який припадає близько 40% світового експорту та імпорту товарів і послуг. Можливою альтернативою європейській інтеграції є поступова маргіналізація України, економічна недорозвиненість, політична нестабільність і поява нових загроз національній безпеці.

Оскільки від початків Україна будувала свою незалежність на „поверненні до Європи", то цілком логічним стало проголошення стратегічною метою набуття Україною повноправного членства в Євросоюзі, а отримання статусу асоційованого члена ЄС — головним зовнішньополітичним пріоритетом у середньотермінованому вимірі (червень 1998 р.).²² Однак домінування „декларативної" і брак „імплементативної" культури в органах влади, непослідовність і зволікання у здійсненні реформи обумовили в цілому слабкі євроінтеграційні позиції України. Якщо у 1999 р. на частку ЄС припадало 18% українського зовнішньоторговельного обороту (16,1% товарного експорту і 19,8% імпорту), питома вага України становила тільки 0,42% загальної торгівлі Євросоюзу. У той же час Євросоюз є найбільшим донором України. З урахуванням усіх програм ЄС технічна і фінансова допомога Україні за шість років (1991—1996) склала 3,16 млрд. єкю, з яких, між іншим, 105 млн. виділено на програму ядерної безпеки і 60,5 млн. — на План дій ЄС—„великої сімки" по ЧАЕС.²³ На згадані цілі у наступні чотири роки (1996—1999) в Україну надійшло ще приблизно 538 млн. єкю.

Європейський рух будь-якої пострадянської держави взагалі може бути успішним, із точки зору відомого українського дипломата Антона Бутейка²⁴ і вченої-політолога Світлани Василенко,²⁵ коли поєднуватиме повноцінну, суто європейську (Рада Європи і Євросоюз) і євроатлантичну (НАТО, ОБСЄ) інтеграції. Односторонні лінії набуття членства у вимірі реальної політики заздалегідь приречені на невдачу.

Одним із важливих аспектів економічної та політичної інтеграції України до

світового співтовариства стала співпраця з міжнародними валютно-фінансовими інституціями — Міжнародним Валютним Фондом і Світовим Банком. Причому період активного кредитування МВФ розпочався у квітні 1995 р., коли Рада директорів затвердила кредит у розмірі 1,96 млрд. дол. на підтримку урядових реформ.²⁶ Справа в тому, що Захід сприйняв 1994 р. як початок економічних реформ в Україні. Новий Президент Л.Кучма запропонував велику програму ринкових реформ, яка включала дерегуляцію цін і торгівлі, прискорення приватизації, розвиток приватних підприємств і фінансову реформу — запровадження нової валюти гривні (у вересні 1996 р. її курс до долара США був на рівні 1,76:1). Загалом на кінець 1997 р. фінансові інституції виділили Україні кредитів на загальну суму 5,5 млрд. дол., з яких 56,5% припало на МВФ, 37% — на СБ і 6,5% — на ЄБРР. Оскільки Фонд надає переважно короткотермінові кредити (на 5-10 ро-ків), то більше половини його коштів (1,3 млрд. дол.) Україна зобов'язувалася повернути протягом 1999-2000 рр.

Враховуючи частково і те, що завдяки зусиллям Національного банку України вдалося втримати гривню від обвалу після вибуху фінансової кризи в Росії у серпні-вересня 1998 р., МВФ вирішив надати Україні у рамках розширеного фінансування 2,226 млрд. дол. на підтримку урядових реформ протягом 1998-2001 рр. Однак у вересні 1999 р. Фонд зупинив кредитні лінії на позначці 965 млн. дол., висловивши сумніви з приводу реалістичності доходів бюджету на 2000 р. (надходження від приватизації і т. і.) і висунувши вимоги ліквідувати пільги, збільшити акцизи і не допускати взаємо-заліків. Наприкінці 1999 р. головною причиною напруження між Україною і МВФ стала серія статей, опублікована британським економічним часописом „Financial Times”. Мова йшла про нецільове використання Нацбанком кредитів Фонду. За час співпраці з МВФ розмір державного боргу України зріс із нуля в 1991 р. до 12,14 млрд. дол. в 1999 р. ВВП знизилося на 74,2%, а безробіття з урахуванням прихованого сягало 40%.

Як уже зазначалося, вироблення зовнішньополітичної стратегії є невід'ємною складовою державотворчих процесів у незалежній Україні. Проаналізувавши схему геополітичного мислення, властиву українській політичній еліті, і відповідний курс країни на міжнародній арені, в основу якого покладено принцип багатовекторності, ряд фахівців²⁷ відзначили недостатню його ефективність. Намагання підтримувати високий рівень відносин із багатьма проголошеними стратегічними партнерами вело до фактичної нівеляції задекларованої винятковості стосунків. За таких обставин поза рамками безпосередньої зовнішньополітичної уваги залишилися деякі інші держави і регіони світу, розвиток співробітництва з якими є надзвичайно важливим для України. Незавершеність періоду ідентифікації України на міжнародній арені призводила до постійного браку повноцінних геостратегічних союзників. Стратегічними партнерами України 1990-х рр. можна вважати Росію, ЄС, США, НАТО.

Слід також відзначити, що добровільна втрата Україною ядерного статусу привела до більш вираженого ставлення французьких політичних кіл до української проблематики. Однак показники економічної кризи (зубожіння основної маси населення) і сфери зовнішньої політики (багатолітні багатовекторні орієнтири невизначеності) не дали підстав до гідного партнерства.²⁸ Крім того, певними колами українського суспільства неодноразово піддавалися конструктивній критиці прийняті політичним керівництвом України рішення в сфері ядерного роззброєння. Проте вони мають історичну логіку як реакція на внутрішньо- і зовнішньополітичні можливості держави забезпечити ядерний статус.

Подальша відмова від нейтралітету та позаблоковості є для України об'єктивним процесом, який великою мірою став керівним у визначенні головних зовнішньополітичних пріоритетів країни і форм співробітництва з державами-партнерами наприкінці 1990-х — початку 2000-х рр. Однак непослідовні демократичні реформи в країні створили хиткий баланс між безпосередньо

державними і суспільними потребами, а значить і складні умови для досягнення національних інтересів.

За міжнародним критерієм, стратегічне партнерство — це, по-перше, наявність принципово важливих для країн-партнерів стратегічних цілей, по-друге, наявність спільних поглядів із ключових питань міжнародної політики глобального й регіонального розвитку. Хоча Україна в другій половині 1990-х рр. проголосила у різний час сумарно 19 країн стратегічними партнерами, проте реально могла би мати стосунки такого характеру з трьома—п'ятьма державами (Росія, США, Німеччина, Польща).²⁹ Хоча найбільшого успіху українська зовнішня політика досягла у відносинах з країнами євроатлантичного простору, проте і до цих пір вона не знайшла надійних стратегічних партнерів, твердять авторитетні спеціалісти.³⁰ Цікаво, що стратегічний партнер Польща, створюючи ВВП на два порядки менший, ніж у стратегічного партнера США, мав у 1996 р. товарообіг з Україною більший за товарообіг із США, а обсяг інвестицій усього вдвічі менший. У той же час Сполучені Штати — єдина у світі держава, яка реально здатна на прямий і непрямий (через міжнародні організації, Європу, Японію, навіть Росію тощо) вплив на Україну, тому вагомим сумнівів щодо пріоритету номер один в українській зовнішній політиці важкувато знайти.

Північно-східний вектор позначено проблематичністю. Обсяг українсько-російської торгівлі з 1995 по 1999 р. зменшився майже наполовину. При цьому Україна втратила позицію важливого торгового партнера Росії, поступившись Німеччині, і вступила у змагання з Білоруссю за друге місце. Втім, Україна залишилася важливою для Росії країною газового транзиту в західному напрямку. 90% російського газового експорту здійснюється через українську територію. Оскільки Україна виробляє природного газу тільки 20% попиту, а на 80% залежна від Росії (40% російські + 40% туркменські поставки російськими трубопроводами), то зрозумілою є постановка питання рядом політиків і науковців про

„ціну незалежності" — як дієвий засіб зовнішньополітичного тиску.

Цим переймаються не тільки вітчизняні фахівці — із Національного інституту проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки України.³¹ Американський дослідник російського і євразійського напрямків Аріель Коен зауважив можливі контрдії США.³² Мовиться про різні способи підтримки стратегічних інтересів (у 1998-2001 рр. у рамках допомоги новим незалежним державам суми американської допомоги Україні коливались від 170 до 225 млн. дол.), аби зберегти прозахідну орієнтацію. А за вісім років (1994-2001) навчання і стажування у Сполучених Штатах пройшли близько 13 тис. українських громадян. У 2002 р. планувалося виділити ще 25 млн. дол. на 2400 гостей з України.

Багатовекторність геостратегії України у постбіполярному світі лише підкреслює задовгу путь до органічного входження в європейську і світову спільноту внаслідок несиметричності партнерства. Однак відродження європейської ідентичності залишається одним із основних життєво важливих пріоритетів української геополітичної стратегії, вважають фахівці Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. Місце України в Європі нагадує їм позицію Індії. З Обидві країни поєднає аргументації звільнених від колоніалізму. З виходом Індії Британська імперія остаточно розпалася, з отриманням незалежності Україною така сама доля спіткала СРСР.

Серед важливих критеріїв першорядної значимості в оцінках ефективності зовнішньої політики України є не тільки чіткість і виразність інтеграційних зусиль, реальний рівень інтегрованості у світове співтовариство, але і підвищення професіоналізму дипломатичної служби, її здатності творити, утримувати й зміцнювати міжнародний авторитет держави водночас із дезавуванням провокативних і провокаційних випадів проти неї.³⁴ А з великими руками супроти геополітичної парадигми, котру видно неозброєним оком в "єдиній Європі", не варто змагатися.

Будучи європейською регіональною державою (Центральноевропейський регіон), Україна як „цивілізація межі” (у зоні боротьби суперпотуг за домінацію) змушена зробити вибір двома моделями (у термінах класичної геополітики) євразійською, що втілює „телуократичний принцип” (сухопутна потуга зі стійкістю провідних рис цивілізації, соціальних традицій, етичних настанов), і євроатлантичною („таласократичний принцип” — морська потуга з динамічним розвитком,

ринковими взаєминами, індивідуальною ініціативою, етичною гнучкістю тощо). Причому євразійська потуга (ідеологія сучасної російської ліберальної демократії) — неоколоніалізму і неоімперіалізму, передусім економічного ґатунку. Отже, вирішення геополітичної дилеми на користь повернення до європейського цивілізаційного простору як повноправного суб'єкта євроатлантичної геополітики є нині єдиною виваженим вибором для української нації.

Список використаних джерел:

- 1 Горун Д. Українсько-польські відносини (1991-1997 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 1999. — 17 о; Зеленько Г. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 20 с.
- 2 Звірко́вський І. Етнокультурний фактор в українсько-російських відносинах 1990-х років: Автореф. дис... канд. істор. наук. — Київ, 1998. — 19 с; Скочилас Л. Парламентська діяльність політичних партій України і Росії у пострадянський період: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Львів, 1999. — 17 с.
- 3 Олексієнко Н. Формування зовнішньополітичних орієнтацій суспільств перехідного періоду засобами масової комунікації (на прикладі України, Росії та Польщі): Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 17 о
- 4 Покась М. Концептуальна еволюція політики США в питанні денуклеаризації України (1991-1997 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 2001. — 20 с.
- 5 Сайгакова Л. Українсько-ізраїльські відносини. 1991-1997 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 1998. — 17 с; Балюн О. Становлення та розвиток політичних і економічних відносин між Україною та державою Ізраїль в 90-х роках ХХ століття: Автореф. дис... канд. істор. наук. — Київ, 2002. — 18 с.
- 6 Горбатюк Н. Роль української діаспори Канади в формуванні українсько-канадських відносин (1991—1997 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Одеса, 1999. — 18 с.
- 7 Бойко І. Українська діаспора Австралії як суб'єкт політики: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Одеса, 2001. — 21 с
- 8 Гриценко О. Преса українців північноамериканського континенту як чинник збереження їхньої етнічної ідентичності (1990-ті роки): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Київ, 1997. — 18 с
- 9 Шилова А. Роль світового співтовариства в урегулюванні югославської кризи та участь у цьому процесі України (90-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук. — Київ, 1998. — 18 с
- 10 Бойко О. Зовнішньополітичний образ України та чинники його формування в друкованих англомовних ЗМІ в умовах трансформації суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Київ, 2001. — 22 с
- 11 Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? //Людина і політика. — 2000. — №3. — С.34-39.
- 12 Зокрема: Іваненко В., Осельська О. Геополітичні детермінанти зовнішньополітичного курсу України //Світова цивілізація і міжнародні відносини. — 2001. — №1. — 017-26; Черниш О. Транзитні цивілізації //Практична філософія. — 2001. — №1. — С.232-242.
- 13 Михальченко М. Виклики зовнішнього світу і Україна ХХІ століття //Віче. — 2001 — №2. — С.3-15.

- 14 Вакулич В. Політичні детермінанти зближення України з Європейським Союзом: Автореф. дис... канд. політ, наук. — Київ, 2001. — 15 с.
- 15 Власенко В. Українська преса як фактор впливу на міжнародну діяльність держави (Проблеми становлення і розвитку відносин України та НАТО у 90-х роках): Автореф. дис... канд. філол. наук. — Київ, 2000. — 24 с.
- 16 Гаврилишин Б. Україна між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем //Дзеркало тижня. — 2000. — 30 вересня. — С.4.
- 17 Барановська Н. Участь світової спільноти у вирішенні проблем укриття над зруйнованим 4-м енергоблоком Чорнобильської атомної електростанції //Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2001. — Вип.10. — С.225-259.
- 18 Україна на шляху до Європи /Ред. Л.Хоффманн і Ф.Мьоллерс, вступ, сл. В.Ющенко і В.Мюллера. — Київ: Фенікс, 2001. — 343 с.
- 19 Перссон Й. Україна в Європейській перспективі//!. — 2001. —4.22. — С.141-144.
- 20 Баймуратов М., Максименко С. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: політико-правовий аналіз //Право України. — 2001. — №10. — С.101-104.
- 21 Анісімова М. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Київ, 2001. — 16 с.
- 22 Бурковський І., Немиря Г., Павлюк О. Україна і європейська інтеграція //Політика і час. — 2000. — №3-4. — С.5-14.
- 23 Герасимчук Т. Основні напрями і особливості співпраці України з Європейським Союзом //Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — 2001. — Вип.10. — С. 135-144.
- 24 Бутейко А. Куди прямує Україна. — Київ: Юридична книга, 2001. — 56 с.
- 25 Василенко С. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі: Автореф. дис... д-ра політ, наук. — Київ, 2002. — 35 с.
- 26 Сюмар В. Україна та міжнародні валютно-фінансові інституції: основні етапи і проблеми співпраці //Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. —2001. — Вип.10. — С.62-74.
- 27 Сивак О. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990—1999 рр.): Автореферат дис... канд. політ, наук. — Київ, 2000. — 20 с; Шмаленко Ю. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі: Автореф. дис... канд. політ, наук. — Одеса, 2002. — 19 с.
- 28 Мітрофанова О. Французький підхід до українського та польського чинників в європейському стратегічному просторі //Людина і політика. — 2001. — №1. — С.69-74.
- 29 Рудич Ф. Магістральні вектори зовнішньої політики України //Віче. — 2001. — №9. — С.24-44.
- 30 Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку /Кер. автор, кол. О.Гончаренко. — Київ: НІСД, 1999. — С.6-7, 10, 73-74.
- 31 Україна — Росія: проблеми економічної взаємодії /С.Пирожков та ін. — Київ, 2000. — 255 с; Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива /За заг.ред. С.Пирожков. — Київ: НІПМБ, 2001. —623 с.
- 32 Козн А. Кризис в Украине: интересы США под угрозой //The Heritage Foundation. — 2001. — Июль (Part.org.ua. — 23.07.2001).
- 33 Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку /Кер. автор, кол. О.Гончаренко. — Київ: НІСД, 1999. — С.26-28.
- 34 Камінський Є. В ім'я національних інтересів: чинники ефективності нашої зовнішньої політики //Політика і час. — 2001. — №9. — С.52-59; Щерба О. Адаптація української дипломатичної служби до вимог сучасності в світлі досвіду країн Заходу: Автореф. дис... канд. політ, наук. — Київ, 2001. — 17 с.

Аннотация

Проведенный анализ исследований подтверждает скрупулезный интерес к проблематике немалого слоя историков, юристов, экономистов и политологов. Ними собран и прокомментирован богатый исторический материал, который касается, в частности, активных контактов Украины с соседними странами -Польшей и Российской Федерацией, а также США, Израилем и др. Отдельно рассматриваются лоббистские возможности украинской диаспоры. Если новизна работ, приуроченных двусторонним отношениям, обусловлена фактором формирования независимой Украиной собственной внешнеполитической доктрины, то диаспорные интересы имеют добрую традицию.

Summary

The analysis of investigations showed that many historians, lawyers, economists and politologists are interested in these questions. They have collected and investigated many works on Ukraine's contacts with the neighboring Poland, and Russia and also USA and Israel. There have been discussed lobbyist possibilities for the Ukrainian Dias-pora, which have a long tradition. The novelty of the works on two-side relations is predetermined by Ukraine's own foreign political doctrine.

ISBN 966-95984-1-9

Регіональні студії (випуск №5) // Збірник наукових праць. Укладач:
М.Лендъел. — Ужгород: Ліра, 2002. — 136 с.

ББК 66.5 +86

P-32

УДК 323.1(477)+21

Збірник наукових праць

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Підписано до друку 12.06.02. Формат 60х90/8.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Arial.
Тираж 200 прим.

Підприємство "ЛІРА"
88000, м. Ужгород, вул. Л.Толстого, 12, к. 115.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ЗТ № 8 від 4 грудня 2000 року